

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 1
SAYI / ISSUE: 1
MART / MARCH 2019

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 1 SAYI / ISSUE: 1 MART / MARCH 2019

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Okay PEKŞEN

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1
Sayı / Issue: 1

Mart / March 2019 – Samsun / TURKEY

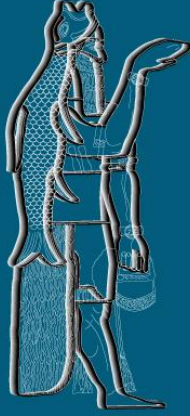

Oannes Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Oannes Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Oannes Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Oannes is an international peer-reviewed journal and published twice a year in March and September. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Oannes. The Oannes has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Oannes. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 - Samsun*

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Assoc. Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM

Assist. Prof. Dr. Okay PEKŞEN

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun / Türkiye

Assist. Prof. Dr. Okay PEKŞEN

Tel: GSM +90 532 561 07 37

E-Mail: oannesjournal@gmail.com

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Sahibi / Owner

Assist. Prof. Dr. Okay PEKŞEN

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Assoc. Prof. Dr. Ercüment YILDIRIM

Assist. Prof. Dr. Okay PEKŞEN

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Assist. Prof. Dr. Mustafa Edip ÇELİK

Sekreterya / Secretarial

Res. Assist. Nusret Burak ÖZSOY

Alaaddin KALAYCI

Kapak Tasarımı / Cover Design

Ercüment YILDIRIM - Okay PEKŞEN

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 - Samsun

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Klaas R. VEENHOF – University of Copenhagen / DENMARK
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Lolita NIKOLOVA – Open Global Research Academy / USA
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Dr. Jan Gerrit DERCKSEN – Leiden University / NETHERLANDS
Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk University / TURKEY
Prof. Dr. Turgut YİĞİT – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR – Muğla Sıtkı Koçman University / TURKEY
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN – Erciyes University / TURKEY
Prof. Dr. Vygantas VAREIKIS – Klaipeda University / LITHUANIA
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR – Manisa Celal Bayar University / TURKEY
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ – Pamukkale University / TURKEY
Prof. Dr. Esmâ REYHAN – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN – Aydın Adnan Menderes University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Veli ÜNSAL – Kırşehir Ahi Evran University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Hülya BOYANA - Ankara University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Fatih Mehmet BERK – Necmettin Erbakan University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Reyhan KÖRPE – Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN - University of Southern Denmark / DENMARK
Assoc. Prof. Dr. Erkan İZNİK - Anadolu University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ - Ankara Yıldırım Beyazıt University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU – Atatürk University / TURKEY
Assist. Prof. Dr. Osman EMİR – Karadeniz Technical University / TURKEY
Assist. Prof. Dr. Ebru MANDACI – Bitlis Eren University / TURKEY
Assist. Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM – Hatay Mustafa Kemal University / TURKEY

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 – Samsun

Temsilcilikler / Country Representatives

Prof. Dr. Lolita NIKOLOVA – Open Global Research Academy - Salt Lake City, Utah, USA

Prof. Dr. Vygantas VAREIKIS – Klaipeda University, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipeda
,LITHUANIA

Assoc. Prof. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN - Classics Program, Department of History, University of
Southern Denmark – Odense, DENMARK

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 – Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 1 Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 – Samsun

Sayının Hakemleri / Referees of the Issue

Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN – Adnan Menderes University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Veli ÜNSAL / Kırşehir Ahi Evran University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Davut YİĞİTPAŞA – Ondokuz Mayıs University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Erkan DÜNDAR – Kahramanmaraş Sütçü İmam University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Özden ÜRKMEZ – İzmir Demokrasi University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU – Atatürk University / Turkey

Assist. Prof. Dr. Bilcan GÖKCE – Iğdır University / Turkey

Assist. Prof. Dr. Ebru MANDACI – Bitlis Eren University / Turkey

Assist. Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM – Hayat Mustafa Kemal University / Turkey

Assist. Prof. Dr. Osman EMİR – Karadeniz Technical University / Turkey

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 - Samsun

EDİTÖRLERDEN

Kıymetli meslektaşlarımız,

Eskiçağ Tarihi araştırmacıları için ortak bir çalışma platformu meydana getirmeyi amaçlayan Oannes Dergisi, alanımıza makaleler sunabilmek için yayın hayatına başlamıştır. Eskiçağ Tarihi alanında çalışan akademisyenler ve akademisyen adayları çoğunlukla sosyal bilimler alanının tamamına hitap eden dergilerde makalelerini yayınladıkları için hem genel bir metod birliği yakalanamamakta hem de alanında uzman hakemler tarafından çalışmaları değerlendirilememektedir. Akademik anlamda ortaya çıkan bu sorunların bir nebze aşılabilmesi için Eskiçağ Tarihi alanında uzman akademisyenlerin hakem olarak yer aldığı dergimizin yazarlarımızın, hakemlerimizin ve okurlarımızın katkısıyla gelişeceğine inanmaktayız. Herhangi bir kurumdan destek almayan ve sponsoru bulunmayan dergimizde özgün, tarafsız ve bütün araştırmacılara açık bir yayın politikası izleyeceğiz. Eskiçağ Tarihi alanında çalışan tüm akademisyenleri, dönemsel ve bölgesel farklılıkların ötesinde bir bütün halinde görerek, ülkemize bilimsel manada hizmet etmeyi öncelikli amaç olarak belirlemiş durumdayız. Bu ilk sayımızda dergimize çalışmalarını gönderen araştırmacılara ve kıymetli zamanlarını ayırarak hakemlik yapan akademisyenlere teşekkür ederiz.

FROM EDITORS

Dear colleagues,

The Oannes Journal, which aims to create a common working platform for the researchers of Ancient History, has started its publication life in order to present articles in our field. Since academicians and candidates academicians working in the field of Ancient History mostly publish their articles in journals that appeal to the entire social sciences field, both a general method unity cannot be captured and their studies cannot be evaluated by expert referees. In order to overcome some of these problems in the academic sense, we believe that our journal, which includes academics who are experts in the field of Ancient History, will develop with the contribution of our writers, referees and readers. In our journal that does not receive any support from any institution and does not have any sponsorship, we will pursue a broadcasting policy that is original, impartial and open to all researchers. By seeing all academicians working in the field of Ancient History as a whole beyond the seasonal and regional differences, we have determined to serve our country in scientific sense as the primary goal. In this first issue, we would like to thank the researchers who have sent their work to our journal and the academicians who made the arbitration period by separating their precious time.

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 - Samsun*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfalar / Pages

Kadriye Leyla CEYHAN

Harappa ve Mezopotamya Medeniyetleri Arasındaki
Ticarete Dair Kanıtlar / *Proofs Concerning Trade
between Harappa and Mesopotamia Civilizations*1 - 19

Cemre ASLAN

Eskiçağda Zile ve Çevresi / *Zile and Its Surroundings in
Ancient Period*21 - 33

Meltem TEMİZKAN

Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez
Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia
Kentlerine Genel Bir Bakış / *An Overview of The Royal
Center Antiocheia Which was Founded By The Kings of
Seleucus and The Antiocheia Cities in Its Immediate
Vicinity*.....35 - 52

Çağlar AKDAĞ

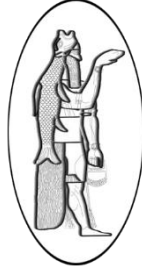
Hitit ve Ardılları Neo-Hitit Figürlerinde Uyum ve
Direnc: Tanrılar ve Krallar / *Adaptation and Resistance
in Figures of Hittite and Their Descendant Neo-Hittite:
Kings and Gods*.....53 - 68

Mustafa ESEN

Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikası / *Egypt Policy of
The Neo-Assyrian State*69 - 93

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2019 – Samsun*

HARAPPA VE MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ ARASINDAKİ
TİCARETE DAİR KANITLAR
*PROOFS CONCERNING TRADE BETWEEN HARAPPA AND MESOPOTAMIA
CIVILIZATIONS*

Kadriye Leyla CEYHAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
lyl_cyhn@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7869-5813

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.01.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 10.02.2019
Sayfa-*Pages* : 1 – 19

: <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.5>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: CEYHAN, Kadriye Leyla, “Harappa ve Mezopotamya Medeniyetleri Arasındaki Ticarete Dair Kanıtlar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi- International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 1 – 19.

HARAPPA VE MEZOPOTAMYA MEDENİYETLERİ ARASINDAKİ
TİCARETE DAİR KANITLAR
*PROOFS CONCERNING TRADE BETWEEN HARAPPA AND MESOPOTAMIA
CIVILIZATIONS*

Kadriye Leyla CEYHAN

Öz

Dünyanın ilk medeniyetleri, verimli tarım arazilerine yakın olan nehir kenarlarında yerleşik hayata geçmişlerdir. Coğrafya, insanları sosyal, ekonomik, kültürel ve dini yönden etkilemiştir. Su kaynaklarına yakın olarak yaşamayı tercih eden Harappa – İndus medeniyeti halkı M.Ö. 3000 - 1500 tarihleri arasında var olmuş ve tarımsal arazilerinden elde ettikleri artı ürünü, hammaddeyi ve işlenmiş materyalleri diğer ülkelerle takas etmişlerdir. Harappa medeniyeti, çevresindeki diğer bölgeler dışında en fazla etkileşimde bulunduğu deniz aşırı bölge olan Mezopotamya ile ticaret yapmıştır. İki medeniyetin karşılıklı olarak etkileşimde bulunmaları için temel itici faktör ise ticarettir. Kara ve deniz yolu taşımacılığı ile çağının çok üzerinde tekniklerle iç ve dış ticaret ağları kurmuşlardır. Çalışmamız, her iki bölgede ticarete dair kanıtların olduğunu ve elde edilen bu kanıtlarla iki medeniyet arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Abstract

All of the world's first civilizations have been settled on the river sides which are near the fertile agricultural land. Geography has influenced people in terms of social, economic, cultural and religious aspects. People of Harappa-Indus civilization who preferred to live close to water resources - have existed between 3000 and 1500 BC and have exchanged the surplus product that they obtained from agricultural lands, raw material and processed materials with other countries. Harappa civilization traded with Mesopotamia, the overseas region, where it interacted most outside the surrounding areas. Trade is the main driving force for the two civilizations to interact. They have established internal and external trade networks with the techniques of land and sea transportation which was far over its age. Our study aims to demonstrate evidence of trade in both regions and to demonstrate the relationship between these two civilizations.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Harappa, İndus, Ticaret.

Keywords: Mesopotamia, Harappa, Indus, Trade.

1. Giriş

M.Ö. 3000-1500 yılları arasındaki döneme tarihlenen Erken Tunç Çağı'nda Harappa ve Saraswati Nehirlerinin vadilerinde kurulmuş olan tarımsal köylerin oluşturduğu birliktelik Harappa medeniyeti olarak isimlendirilmektedir. Günümüzdeki Pakistan'dan kuzeybatı Hindistan'a kadar olan bölgeye yayılan Harappa medeniyeti, 1800'lü yılların başında Hindistan'ın İngiliz sömürgesine dâhil edilmesinden sonra keşfedilmiştir.¹ Bu keşif ise 1826 yılında İngiliz asker kaçağı James Lewis ve Amerikalı bir mühendis olan Charles Masson, Pencap'taki küçük bir kasabada höyük kalıntılarının bulunduğunu fark etmesiyle başlamıştır. 1831 yılında Masson tarafından başlatılmış olan kazılara, 1849 yılında sonra Alexsander Bullnes tarafından devam edilmiştir. 1856 yılına gelindiğinde ise İngilizler için ticari ve stratejik öneme sahip olan bu bölgede İngiliz sömürge yetkililerinin, Lahor ve Multan şehirlerini birbirine bağlamak için başlattıkları demiryolu inşaatı çalışmaları sırasında, işçiler çok sayıda ateşte pişirilmiş ve güneşte kurutulmuş tuğla bulmuşlardır. İşçiler, buldukları tuğlaların ne kadar eski olduğu konusunda bir fikir sahibi olmadıkları için bu tuğlaları demiryolu yatağını inşa etmek üzere kullanmışlardır.

İngiliz Arkeolojik Araştırmalar Direktörü olan Alexander Cunningham'ın 1856-1872 yılları arasında Budist bir tapınak aramak amacıyla yaptığı birkaç kazıda medeniyete ait kalıntılar bulmuş olsa da hala kayıp bir medeniyet olan Harappa, henüz keşfedilmemişti. Keşfin gecikmesi ise, bölgedeki tarihi eser kaçakçılığı ve Alexsander Cunningham'ın deniz kabuklarını, çanak çömlek parçalarını, yıpranmış şekildeki taş mühürlerin üzerindeki tek boynuzlu garip hayvan figürlerini basit birer arkeolojik buluntulardan ibaret zannederek yayınlamasına bağlıdır. Ancak sonraki dönemlerde bu arkeolojik buluntuların büyük bir medeniyetin küçük bir parçası olduğunun farkına varılması ile önemi anlaşılmıştır. 1920'de Hindistan Arkeoloji Araştırma Direktörü Olan Sir John Marshall, Harappa'da ilk büyük sistemli kazıları başlatmış ve bölgeden edilen veriler doğrultusunda bilinenden çok daha eski bir uygarlığın varlığını dünyaya duyurmuştur ve nihayetinde uzun süredir unutulmuş olan Harappa medeniyeti keşfedilmiştir.² Harappa Medeniyetine dair yapılan çeşitli arkeolojik ve bilimsel araştırmalar neticesinde şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır.³ Medeniyetin sahip olduğu uygarlık seviyesi; mimari eserleri, inançları, zanaat faaliyetleri, doğanın zor koşullarıyla mücadele edebilme yöntemleri ve sistemli bir ticarete hâkim olmaları ile ölçülebilmektedir.

2. Mezopotamya-Harappa Ticari Bağları

a. Karayolları

Harappa Medeniyetine ait Mohenjo-daro, Harappa (medeniyetin adını aldığı şehir), Ganweriwala, Dholavira ve Lothal gibi şehir boyutuna sahip yerleşimler, ticaret yolları, zengin tarım arazileri ile çevrili şehirler olup güçlü ekonomik ve politik merkezlerdi. Toprak sahiplerinin veya yerel tüccarların,

¹ Bulut, 2003: 71.

² Possehl, 1991: 8.

³ Ambedkar, 2018: 115.

şehirlerin idari kontrolünü ele geçiren ilk liderler olabilecekleri iddia edilse de dini liderlerin de şehir yönetiminde etkili oldukları görülmektedir. Arkeolojik kanıtların sonucunda, şehirlerde diğer insan topluluklarından ayrı bir yerleşimde yaşayan, ekonomik gelir düzeyinin toplumun diğer kesiminden daha yüksek olduğu bilinen farklı bir sınıfa mensup bireylerin varlığı iddia edilmektedir. Bu bireylerin, katıldığı mevsimlik ritüeller veya dini kutlamalar, şehirlerde yaşayan topluluklar için kentin önemli bir merkez haline gelmesine sebep olmaktadır. Bu durumun göstergesi kentin zanaat atölyelerinde üretilen aletler, süs eşyaları ve seramikler olup bu materyaller söz konusu kenti ön plana çıkararak diğerlerine göre daha önemli kılmaktaydı. Bu kentler, liderler ya da mimarlar tarafından kısa sürede oluşturulmamıştı. Yüzyıllar boyu aynı bölgede var olan daha önceki köylerin gelişimi ile ortaya çıkmışlardı. Nispeten küçük köy ve kasaba gibi az bir nüfustan başlayarak, nüfusunun yoğunlaşması ile bölgedeki en büyük yerleşim yerleri haline gelmişlerdir. Ticaret yolları boyunca büyümüş olan bu şehirler, Harappa bölgesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁴ Şehirlerin büyümesi, ticari ve ekonomik faaliyetler, dini inançlar ve sosyal ilişkiler ile dolaylı ve dolaysız olarak bağlantılıydı. Harappa ve Saraswati Nehirleri kıyısındaki şehirler ise verimli tarım ürünleri ve zengin nehir kaynakları sayesinde diğerlerinden daha hızlı büyümüştür.⁵

Harappa Medeniyet'inde, insanlar karayollarında yük mallarını taşımak için koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların güçlerinden faydalanmışlardır. Taşıma gücü açısından daha uygun olan at ve deve gibi hayvanların ise Orta Asya yaylalarında ancak avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna geçiş sürecinde evcilleştirildiği kabul edilmektedir ve bu dönemde kullanıldığına dair kanıt bulunmamaktadır. Binek hayvanların doğrudan kullanılan gücü dışında bu hayvanlara bağlanarak kullanılan arabalar ise sığırlar tarafından çekilen iki tekerli arabalar olup bunlar ağır nakliye ürünlerinin taşımacılığı için kullanılmıştır. Bu arabalarda taşınan materyaller, muhtemelen tahıl gibi temel gıda maddelerinden oluşmaktaydı ancak ilerleyen süreçte, süs eşyaları ve metal aletler gibi lüks ürünleri de taşımaya başlamışlardır. Bu aşamada ortaya çıkan yeni gelişmelerle birlikte, uzak kaynak bölgelerinden büyük yerleşim yerlerindeki atölyelere hammadde ithal edilmekteydi. Bakır, taş, deniz kabuğu ve boncuk gibi hammaddelerin ilk işlem aşaması kaynak bölgelerde gerçekleştirilirken, son işlem aşaması üretilen materyallerin şeklinin ve tarzının kontrol edilmesinin daha kolay olduğu, aynı zamanda ekonomik açıdan da daha karlı olan atölyelerde yapılmıştır. Örneğin, III. Mehrgarh Dönemi'nde, 4800 yılına gelindiğinde, kentte diğer bölgelerden getirilen materyaller kullanıldığı gibi aynı zamanda materyalleri üretir hale de gelmişlerdir. Yine de taşınması daha zor olan bakır, deniz kabuğu, akik, çakmaktaşı ve minerallerden oluşan taşlar, uzak hammaddelerin bulunduğu alanlardan elde edilmiş ve ilk şekillendirmeler bu bölgedeki yetenekli zanaatkarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Mehrgarh bulunan zanaatkarlar, boyalı - sırlı seramik, sabun taşı, mühür süslemeleri, metal aletler, carnelian boncuklar üretmişlerdir. Tüm yerel ihtiyaçların karşılanmasına ek olarak,

⁴ Dani – Masson, 1999: 270.

⁵ Kenoyer, 1998: 49.

fazla olan hammaddelerin ve artı ürünlerin dış bölgelere ticaretinin yapılabilirdiği arkeolojik kanıtlardan anlaşılmaktadır.⁶

b. Konaklama

Harappa Medeniyet'inde, büyük şehirlerin dışındaki ticaret yolları boyunca tüccarlara ve posta taşıyıcılarına güvenli bir yer sağlamak için geçici süreyle kaldıkları ikametgâhlar kurulmuştur. Bu ikametgâhlar, tüccarların mallarını satmak için gittikleri yollar üzerinde konaklayarak yanlarındaki mallarını güvenle emanet edebilecekleri yerlerdi. Geçici ikametgâhların ilk örneğine Mohenjo-daro şehrinin hemen dışındaki bir höyüğün güney kenarı boyunca uzanan yola yakın bir yerde rastlamaktayız. Bu mimari yapının muhtemelen M.Ö. 4500 yıllarında Harappalı tüccarlar tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Bu alanda yapılan arkeolojik çalışmalarda bölge "Höyük E" olarak isimlendirilmiş ve buranın sonraki dönemlerde Lahor ile Multan kentleri arasındaki posta taşıyıcıları tarafından düzenli olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ev topluluklarının uzağında yer alan bu yapı Mohenjo-daro şehrinin dışındaki surlardan güneye doğru yaklaşık 30 metre uzaklığında bulunmakta olup kanalizasyon sistemine, banyo platformlarına ve muhtemelen de bir kuyuya sahiptir. Ayrıca bu yapının şehre giriş için ya da şehir kapıları kapandıktan sonra gelen yolcular için tahsis edilmiş olabileceği de düşünülmektedir.⁷

c. Kervan Ticareti

Ticaret, temelde hammadde veya malların bir yerden başka bir yere gidiş-gelişle karşılıklı olarak insanlar tarafından planlı şekilde yapılan değiş-tokuş etkinliği olarak açıklanabilir. Ticaret mekanizması ise ticaretin karşılıklı iki tarafının değiş-tokuş etkinliğini gerçekleştiren ve tüccar olarak isimlendirilen araçlar tarafından yürütülmüştür. Bu araçlar tarafından yürütülen faaliyetlerin uygun ve güvenli bir çerçevede gerçekleştirilmesini sağlayan unsurları üçe ayırabiliriz.⁸

1. Doğrudan İletişim Ticareti: Ticaret amacıyla iki farklı yerdeki tüccarlar arasında yüz yüze temas kurulur. Mallar, doğrudan yardım almadan veya aracı kentlerle ilişkiler olmaksızın A ve B yerleri arasında değiş-tokuş yapılır. Bu değiş-tokuş, değeri standartlaştırılmış belirli materyallerinin ticareti için geldikleri bölgedeki halk tarafından kurulan pazarlarda satışın yapılmasıyla gerçekleştirilir. Ayrıca bu tür değiş-tokuşlar da ticaret kolonilerinin varlığı da bulunmakta ve ticaret, genellikle bu merkezlerden organize edilerek ilgili tüccarlar ya da onların bağlı olduğu otorite tarafından yönetilmektedir.⁹

2. Değişim: Malların yayılması şeklinde gerçekleşen bu değiş-tokuşta, belirli bir organizasyona ya da materyallerin belirli standart bir değere sahip olmadığından, yukarıdaki ticaret tarzından farklıdır. Ürünler belirli bir tasarım veya amaç olmaksızın bir yerden diğerine geçer. Böylece, A kentindeki malzemeler ve B kentine getirilir, kentten kente malların keyfi olarak

⁶ Kenoyer,1998: 40; Dave, 2018: 1-14

⁷ Kenoyer, 1998: 55.

⁸ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222-229.

⁹ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222- 229.

değiştirilmesidir. Bir nesnenin, herhangi bir tarzda fonksiyonel aracın, bağımsız olarak üretilerek yayılma veya değiş tokuş yoluyla bir alana getirilip getirilmediğinin ayırt edilmesi genellikle zordur.¹⁰

3. Merkezi Yer Ticareti: Mevcut kaynaklarla merkezi olan noktalarda materyallerin üretilmiş olduğu açıktır. Böylece, C bölgesi, A ve B sahalarının etki alanın ötesine geçebilir ve A ve B sahaları tarafından arzu edilen materyallerin üretimini ve kaynaklarını kontrol edilebilir. Merkezi bir yer olarak hareket eden C bölgesi, daha sonra başka merkezlerde üretilen materyalleri nakledebilir veya kendi malzemelerini ve kaynaklarını ihraç edebilir. Alternatif olarak, malların kaynakları veya naklieleri, C alanındaki ikamet eden yabancı tüccarlar A veya B bölgelerinden gelen insanların kontrolü ve yönetimi altında da olabilir. Bu bakımdan merkezi yer (C bölgesi) ile A ve B arasında doğrudan temas noktası vardır. Buradaki önemli faktör, merkez yerinin (C'nin) A veya B'den farklı bir kültür olmasıdır.¹¹

d. Deniz Yolları

Antik dönem uygarlıklarında düzensiz bir şekilde başlayan deniz ticaretinin toplumların gelişip ellerinde bulunan artı ürünü deniz yolu ile uzak uygarlıklara götürerek ihtiyaç duydukları ve kendilerinde olmayan materyalleri değiş-tokuş vasıtasıyla elde etmişlerdir.¹² Bu karşılıklı alış verişin sistemli bir hale gelişi ile sadece ihtiyaçlar doğrultusunda değil ticaretini yapmak içinde üretim yaparak bu ürünlerden kar etme yoluna gitmişlerdir. Antik medeniyetlerin deniz ticareti faaliyetleri sonucunda birbirleri ile iletişim kurmaları ile ekonomik, kültürel, sanatsal ve siyasal yenilikler daha hızlı ilerlemiş ve gelişmiştir.¹³ Harappa medeniyetine ait yapılan arkeolojik çalışmaların yetersizliği sebebiyle deniz ticaretine dair faaliyetler hakkında eksik bilgiler bulunmaktaydı. Fakat son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Basra Körfezi'ndeki bölgesel ticarete dair tarihsel etkileşimler hakkında kapsamlı verileri, Chakraborti 1990; Cleuziou 1992; Edenler 1993; Lamberg-Karlovsky 1972; Rao 1985; Ratnagar 1981; Tosi 1993 gibi ve benzeri kişilerden ulaşabilmekteyiz. Bu veriler, Harappa medeniyetinin keşfinden bu yana saha çalışmaları yapılarak, bu saha çalışmalarına dayanan araştırmalar gerçekleştirilmesi ile beraber, bölgedeki ticarete dair geniş yorumlar yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Bu çalışmaların katkılarıyla, MÖ 3. binyılda günümüz Umman Yarımadası'nın kültürel gelişiminin analizini, ticaret ağına katılımını ve ticaret ağındaki önemli rolünü anlamış bulunmaktayız.¹⁴

Arkeolojik kazılarla beraber yürütülen jeolojik çalışmalar, 5000 yıl içerisinde Makran kıyı şeridinin toprak taşınımı ile ilerleyerek, kıyı şeridinin denize doğru ilerlediğini göstermektedir. Bu jeolojik olay, binyıllar önce kıyı şeridinde yer alan Harappa limanlarının günümüzde Arap Denizi'nden neden uzakta olduğunu açıklamaktadır. Harappa Medeniyetinin, Basra Körfezi'ndeki üç önemli limanı olan Sutkagen-dor, Bala-kot ve Sonmiani yakınlarındaki

¹⁰ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222- 229.

¹¹ Lamberg-Karlovsky, 1972: 222-229.

¹² Güler, 2006: 1-21.

¹³ Hamza, 2006: 1.

¹⁴ Shahani, 2004-2005: 375-377; Lawler, 2008: 1280.

denizyolu ticaret güzergâhının İran, Pakistan ve Makran kıyılarını takip ettiğini göstermektedir. Makran Denizi ve (Günümüz Pakistan'daki) Las Bela bölgesinin iç vadileri arasındaki tek bağlantı hattı üzerindeki bu limanlar, nehirlerin akış yönleri ve vadilerindeki kara ticareti hareketlerini denetim altına alacak stratejik noktalara inşa edilerek etkili bir kontrol sağlanmıştır. Bu kontrorlün sağlandığı liman karakolları, deniz veya kara yollarından gelebilecek muhtemel düşman saldırılarına karşı tedbir almak amacıyla tahkimatlarla güçlendirilmiş görünmektedir. Basra Körfezi'ndeki günümüz Bahreyn yakınlarında bulunan, Mezopotamya ile Harappa arasındaki korunaklı alanda bulunan bu doğal limanlar, elverişli coğrafi yapısı ve verimli su kaynaklarının varlığı nedeniyle erken dönemlerden itibaren ticaret amacıyla bölgenin kullanılmasına yol açmıştır.¹⁵ Arap Körfezi'nin ticaret için uygun şartlar taşıması, bölgeler arasında malların taşınabilmesi ve stratejik konumunun uygunluğu bu ticari potansiyelin artmasını sağlamıştır.¹⁶

Mezopotamya'da Akad Kralı Sargon'un metinlerinde diğer çevre ülkelerin tüccarlarına yapılan az sayıdaki atıflarda, Mezopotamya ile Harappa arasında yapılan ticaretten ilk kez Meluhha ismiyle bahsedilmiştir.¹⁷ Bu metinlerde, Meluhha, Dilmun ve Magan ülkelerindeki limana sahip ticaret merkezleri ile Mezopotamya arasında düzenli ticaret yapıldığından bahsedildiği görülmektedir. Harappa Medeniyetinin Güney Mezopotamyalılar tarafından bilindiği ve özellikle MÖ. 2400 – 2000 yılları arasında bu iki bölgenin ticari bağlantı kurmuş olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce, Mezopotamya metinlerinde geçen Meluhha bölgesinin Harappa coğrafyası olduğunun kabulünden kaynaklanmaktadır. Meluhha ve Magan bölgelerinden getirilerek ticareti yapılan ve Mezopotamya'da rağbet gören materyaller arasında özellikle ahşap türleri bulunmaktaydı. Ahşaptan hammadde ve işlenmiş araçların yanı sıra dönemde bilinen ve kullanılan en önemli maden olan bakır da altın ve gümüş gibi ticari bir değere sahipti. Meluhha'dan gelen bakırının Magan'dan gelenlere kıyasla daha kaliteli olduğu bilinmektedir. Maden hammaddesi ve objelerin yanı sıra, kırmızı taş, lapis lazuli, inci ve fildişinden yapılan süs eşyalarının da Meluhha ve Magan bölgelerinden ithal edildiği düşünülmektedir.

Güney Irak'ın alüvyonlu ovalarında Sümer ve Akad zanaatkârlarının bulamadığı taş ve kereste gibi temel hammaddelerin çoğu Meluhha ve Magan bölgelerinden ithal edilmiştir. Ayrıca bu iki temel hammaddenin yanında Mezopotamya'daki toplumun üst sınıfından alıcı bulan, tapınakların ve sarayların süslemelerinde kullanılan kıymetli taşlarda ticaret yoluyla temin edilmiştir. Mezopotamya'daki bu dış satın alım zorunluluğu diğer bölgelerle ticari ilişkilerin temelini atılmasına neden olmuştur. Mezopotamya'da Meluhha kökenli objelerin kanıtlarının bulunması ve Dilmun şehrinde bulunan Meluhhalılara ait ticaret için kullanılan standartlaştırılmış taş ağırlıkların varlığı gelişmiş ticari bağlantılar için kanıt oluştururken Mezopotamya ve Harappa'nın karşılıklı kültürel etkisi çömlek tiplerinde, metalürjilerinde ve sanat tarzlarındaki bazı detaylarda görülmüştür.¹⁸

¹⁵ Neelis, 2011: 257-260.

¹⁶ Cunningham, 1871: 497.

¹⁷ Erol, 2015: 425: 443.

¹⁸ Caspers, 1972: 3-20; Schuga,-Gray -Tripathyc,-Sankhyand, 2012: 136.

e. Liman

Harappa Uygarlığının bilinen tek liman kenti olan Lothal, günümüz Ahmedabad bölgesinden Dholka Taluka'daki Saragwala köyünün yakınında bulunmakta olup, M.Ö. 2400 ile M.Ö. 1600 yılları arasında Harappa kültürüne ait kanıtları sunmaktadır. Lothal'de yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bir kale ile buna bağlı bir yerleşim ve kanıtları günümüze ulaşan liman bulunmuştur. Bu limanın nehirde meydana gelen gelgitlere dayanması için 12-21 metre kalınlığında çevre duvarları tasarlanarak Lothal şehri aşağı ve yukarı olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmıştır. Şehrin merkezi kabul edilen kale, yukarıda ki şehirde yer almakta ve yukarı şehir geniş caddeleri, kanalizasyonu, yüzme platformları ile planlı bir düzen içerisindedir. Bu korunaklı bölge içinde, kare şeklindeki bir mimari platform, araştırmacılar tarafından depo olarak tanımlanmıştır. Bu depoda, yaşanan bir yangın neticesinde kısmen kömürleşmiş duvar ve mühür kalıntılarının yapının ticaret yapmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir.¹⁹

Arap Körfezi ile Harappa Medeniyeti arasında ticaret vasıtası olarak kullanılan teknelerin varlığına dair kanıtlar iki kategoriye ayrılmaktadır. Harappa medeniyetinin, Sabarmati Nehri'nin Arap Denizi'ne aktığı noktada konumlanan liman yerleşimi Lothal'de, yelkenli bir tekneyi temsil ettiği düşünülen üç kil tablet bulunmuştur. İndus Medeniyetinin güneyinde bulunan Chanhu-daro şehrinde, eğimli, yelkenli teknelerin resmedildiği kil modellere de rastlanmıştır. Yine de bu teknelerin Basra Körfezi ticaretinde kullanılıp kullanılmadığı, Harappa Medeniyetinde güney - kuzey ticaret trafiğini kontrol etmek için mi yapıldığı soruları henüz cevapsızdır. İndus Nehri ve Harappa'daki Ravi Irmağı yatağında bulunan eski rotanın yakınındaki Mohenjo-daro şehrinin konumu, kentin, var olduğu dönemlerde nehir ve deniz aracılığıyla diğer iç ve komşu bölgelerle temas halinde göstermektedir.²⁰

3. TİCARET ÜRÜNLERİ

a. Tarımsal Ürünler

Dünyanın ilk medeniyet merkezleri Nil Nehri, Dicle ve Fırat Nehirleri, Gök ve Sarı Nehirleri etrafında kurulduğu gibi Harappa medeniyeti de tıpkı bu örneklerde olduğu gibi İndus Nehri kıyı ve ovalarında kurularak gelişmiş bir nehir medeniyetidir. Harappa ve Ghaggar-Hakra Nehirleri kıyıları, Harappa medeniyetini oluşturan insanların ilk yerleşim alanlarıydı.²¹ Avcı-toplayıcılıktan tarım sürecine geçiş ile beraber Harappa ve Ghaggar-Hakra Nehirleri kıyılarında yaşayan insanlar, tarım ve hayvancılık stratejilerini, tarım için gerekli araç teknolojilerini ve depolama-saklama koşullarını geliştirdiler. Ayrıca çiftçilik ve hayvancılıktan sonra yeni teknolojiler keşfettiler ve materyalleri kullanmak ve tedarik etmek için yeni yöntemler geliştirdiler. Bu yöntemler, bir bölgede bulunmayan materyallerin diğer bölgelere taşınmasını

¹⁹ Schug - Walimbe, 2016: 208.

²⁰ Caspers, 1972: 3-20.

²¹ Erdoğan, 1999: 21-24.

temel almaktaydı.²² Harappa Medeniyet'inde, ticaret sezonu, genellikle muson yağmurları bittikten sonra ve sular altında olan nehirler yataklarına geri dönünce başlamıştır. Muson yağmurları sırasında, çamurlu yollar ve debisi artan nehirler, bir yerden başka bir yere seyahat etmeyi imkânsız kılmasa bile zorlaştırmaktaydı. Harappa Medeniyet'inde yollar kuruyup dağlarda meydana gelen heyelanlar bittikten sonra, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlarında yer aldığı kervanlarla, bir bölgeden başka bir bölgeye tahıl ürünleri, bakır, değerli taşlar, yün ve meyve gibi birçok emtia taşınmaktadır. Harappa Medeniyeti'nde, nehir yoluyla taşınmayan ağır ürünler, kırsal alanlardan kasabalara sonrasında ise sığırlar tarafından çekilen arabalarla şehirlere taşınmaktaydı. Harappa Medeniyetinin büyük şehirleri ve kasabaları, ticaret yolları boyunca malların ve hammaddelerin hareketlerini kontrol edebilecekleri büyük nehir sistemleri ve kıyı alanları boyunca stratejik noktalarda bulunmaktaydı. Taşkın sularının üzerinde büyük kerpiç platformlara kurulmuş olan şehirlerden çevredeki ovalar görülebilir durumdaydı. Kent duvarlarının üstündeki yükselen kulelerden, bekçiler, nehirdeki teknelerin ve şehirlere mal getiren kervanları kontrol ederek girişe izin vermekteydi.²³ İlk tarım şehirlerinin varoluşundan sonra, yerel halk, kıtlık veya kuraklık durumunda ihtiyaç duyulan tahıl gibi temel beslenme ürünlerinin karşılanması ayrıca bir bölgede bulunup diğer bölgede bulunmayan hem ham hem de işlenmiş materyallerin karşılıklı değişimini yapmak amacıyla da kendi sınırlarının dışına çıkarak ticaretle uğraşmışlardır. Bu ticaretin gelişim sürecinde alanın ve satanın birbirleri ile olan karşılıklı güvenini sağlamak için yerel otoritelerce çıkarılan yasalarla; canlarının, mallarının ve haklarının korunacağı beyan edildikten sonra bölgeler arası ticaret hızla gelişmiştir.²⁴

b. Sanatsal Ürünler

Tarihte ve günümüzde eserin, sanatsal anlamda bir değere sahip olabilmesi için tek başına sanatçının icra ettiği eser yeterli değildir. Onu anlamlı yapan şey icra edildiği dönemi ve toplum yapısını eserinde yansıtabilmesidir. Bu bağlamda, sanatsal ürünler ait oldukları dönemin ekonomileri, sosyal hayatları ve inançları doğrultusunda şekil almıştır.²⁵ Sahip olduğu ayrımsal tarzlarla medeniyetlerin karakterini yansıtan bu ürünler, yapılan antik dönem araştırmalarında karşılıklı ticaretin varlığını inceleyen araştırmacılar için, ayırt edici nitelik taşıdığından dolayı diğerlerinden daha fark edilir olmuş ve üzerinde yorum yapabilmeyi kolaylaştırmıştır.²⁶ Örneğin, Harappa ile Mezopotamya medeniyetleri arasında yapılan karşılıklı ticaretin varlığına delil olan metal çeşitleri, seramikler, figürler, boncuklar ve çanak çömlekler gibi eserler kanıt olarak kullanılmıştır.²⁷ Seramikler, ticari ilişkilerin varlığını belgelemek için zayıf göstergeler olmakla beraber kendine özgü tarzları ile bu ayrımı bazen mümkün kılabilir. Mohenjo-daro'da özenle yapılmış "Topuzlu Vazolar", Diyala'daki (Günümüz Irak) kabaca yapılmış vazolarla ciddi tezat oluşturmaktadır. Ancak bu tür seramik materyaller

²² Wright, 2010: 64.

²³ Kenoyer, 1998: 89.

²⁴ Taş-Günay, 2015: 147.

²⁵ Alp, 2013: 41; Akdoğan, 1995: 213-216; Sönmez, 2007: 63-64; Susuz, 2007: 170; Dilmaç, 2014: 516.

²⁶ Habib, 2002: 45.

²⁷ Javonillo, J. C.1997: 29.

Harappa ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin varlığını kanıtlamak için kullanılamamıştır. Çünkü bu ilişkiyi göstermek için kullanılan farklı materyaller; figürler, heykeller, zarlar ve boncuklar sadece ticari değere sahip nesnelere olarak nitelendirilmemiş aynı zamanda bireysel zanaatkarlar tarafından üretilmiş olabilecekleri de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.²⁸

- Figürler

Mezopotamya'da bulunan üç figürün, tarz olarak incelendiğinde Harappa bulunan örneklere benzediği görülmüştür. Bu figürlerin tarzlarının yakınlıkları inkâr edilememesine rağmen Nippur ile Harappa şehirlerinde bulunan figürlerin çokta farklı karakterlerde olduğunu görülmemiştir. Bu nedenle temsil ettikleri tarzlardaki birkaç benzerliğe rağmen, bireysel olarak yapılmış olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.²⁹

- Zar

İnsanların talihlerinin belirlemek için kullanmış oldukları kabuklar, taşlar, metal objeler içerisinde en belirleyici talih göstergesi olarak kabul edilen zarlar, boyutları değişse dahi küp şeklini tarih boyunca muhafaza etmiştir. Her yüzüne farklı şekillerin, sayıların ya da sembollerin işlenmiş olduğu zarlara eski çağ toplumlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Harappa medeniyetinde ve Mezopotamya'da rastlanan zarların ortak özellikleri bulunsu dahi birçok araştırmacı Harappa Medeniyetine ait zarların Mezopotamya'ya ihraç edilerek burada çoğaltıldığına dair ikna edici kanıtlar sunmuştur. Ancak zarın, Harappa Medeniyetinden Mezopotamya'ya gerçekten ithal edilip edilmediğinden kesin olarak emin olunamamaktadır. Zarlar, Harappa'ya kıyasla Mezopotamya'da daha az sayıda olup örneklerinin, Nippur'da, Tell Asmar'da, bulunmasına rağmen henüz yorumlanması tamamlanmamıştır. Harappa Medeniyetinde zarın, bir oyun içerisinde başlayıp ardından bağımsız olarak gelişimini tamamladığı düşünülmektedir.³⁰

- Boncuk

Boncuk tiplerinin ayırt edici şekilleri ile dekoratif tasarımları, Harappa medeniyetinin Chanhu-daro şehirlerinde üretilen tek, çift, üçlü dairesel tasarımlı boncukları ve üzerinde 8 rakamının olması gibi Harappa kültürünün karakteristik özelliklerine vurgu yapan boncuklar Harappa ve Mezopotamya arasındaki ticari bağlantıların varlığına kanıt olarak gösterilmiştir.³¹

- Bilezikler

Harappa'da Medeniyetine ait, yüksek ateşle şekil verilen taş bilezikler Balucistan ve Kuzey Pakistan'ın pek çok yerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İndus - Harappa Medeniyetinin ilk dönemlerinde bireysel ve toplu üretilen taş bilezikler sonraki dönemlerde gelişerek sadece Mohenjo-daro ve Harappa şehirlerinde kurulmuş olan zanaat atölyelerinde seri bir şekilde üretilir hale gelmiştir. Taş işçiliği bilezikleri ileri seviyede kalite ile üretmek için

²⁸ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

²⁹ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

³⁰ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

³¹ Karlovsky, 1972: 222-229; Prabhakar, 2013: 13.

bazı temel teknolojilere sahip olmak gerekmektedir. Taş işçiliği bileziklerin üretimi seçkin bireyler ve belirli topluluklar tarafından yakından izlenerek takip edilmiştir. Dahası, bu taş bileziklerin kullanım alanının, Mohenjo-daro ve Harappa'nın büyük bölgelerinde yaşayan az sayıda kişi ve Mezopotamya kültüründe bulunan nadir örneklerle sınırlı olduğu görülmüştür.³²

• Deniz Kabukları

Mezopotamya'dan Uzak Doğu'ya kadar olan bölgelerde, farklı deniz kabuğu türleri ve deniz kabuğundan üretilen boncuklar süs eşyası olarak kullanılarak uzak bölgelere de ihracı yapılmıştır. MÖ 7. binyılda başlayan bu ticari alan genişliği deniz kabuklarının en fazla bulunduğu Basra Körfezi kıyılarından iç bölgelere uzanan ticaret ağının varlığına delil teşkil etmektedir. MÖ 4. ve 3. binyılın başlarında, hem doğal hem de işlenmiş şekillerde Mezopotamya'da deniz kabuklarının çok fazla kullanıldığı görülmüştür. Tapınakların temellerinde bulunan deniz kabuklarının kötülükleri önleyen koruyucu güçlere sahip nesnelere olduğuna inanılmasından dolayı dini ritüellerde kullanıldığını ve inanca ait önem taşıdığına dair işaretler olduklarını göstermektedir. Bu dönemde, Mezopotamya'daki çoğu bölgede Khafajah ve Tillo gibi şehirlerde bulunan deniz kabukları aynı zamanda, ölen kişinin servet sahibi ya da doğaüstü güçlere sahip biri olduğunu belirtmek için, mezar hediyesi olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Ur'daki kraliyet mezarlıklarında bulunan kabartmalarda, kadın ağıtçıların törenlerde giydikleri elbiselerin üzerine kabuktan halkalarla yapılmış kemerler taktıkları görülmektedir. Bu kabuk halkalarının çoğunun beyaz deniz kabuklarından imal edilmiş olduğu yine kabartmalarda görülmektedir. Deniz kabukları sıklıkla boyanarak kır çiçekleri ile doldurulmuş ve birçok kadın mezarına yerleştirilmiştir. Mezopotamya toplumlarında önemli rol oynayan deniz kabukları sanatsal verilerde ve ritüellerde farklı nesnelere yapmak için kullanılmıştır.³³

4. TİCARET KAYITLARI

a. Takas Usulü

Ticaretin temeli olan takas usulü insanlığın varoluşundan itibaren kullanılmıştır. Bu usulde insanlar ellerindeki mevcut ürünleri ellerinde olmayan diğer ürünler karşılığında değiştirmişlerdir. Zamanla değiş – tokuşun gerçekleştirildiği belirli ana mekânlar ile araçlar ortaya çıkmıştır. İnsanlar tükettiklerinden fazlasını üretmeye başlayınca değiş – tokuş usulü belirli bir sistem halini aldı ve bugünkü ticaretin temelini oluşturdu.³⁴ Takas yönteminin ilk olarak yakın komşular arasında, uzak köyler ve daha sonra da büyük topluluklar arasında uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Başka bölgelerde ihtiyaç duyulan malzemeleri üretmek diğer insanlarla yaptıkları ticaretin boyutunu arttıracak gibi aralarındaki ticareti de geliştirmelerine sebep olmuştur. Tarım toplumlarında genel olarak meydana gelen bu gelişme Harappa Medeniyeti içinde geçerli olmuş, bu medeniyette hem nehir yoluyla

³² Kenoyer, 1994: 74.

³³ Gensheimer, 1984: 65-72.

³⁴ Kurul E, 2010: 375.

ana ticaret noktalarına hem de karayolu ile iç bölgelere ticaret kervanlarının ve tüccarların ulaşması sağlanmıştır.³⁵

b. Mühürler

Mezopotamya, Eski Mısır ve Harappa Medeniyetlerinden günümüze kadar özellikle ticaret için kullanılan mühürler, mülkiyeti ortaya koyan en önemli belirteçlerdir. Bir belge, bir mektup veya bir eşyanın sahibini belirtmek ve onun tarafından onaylandığını bildirmek amacıyla mühür kullanılmıştır.³⁶ Mühür, aynı zamanda bir güvenlik tedbiridir, belge, mektup ve uzak diyarlara giden önemli paketlerin açılmasını engellemek ve gizliliğini muhafaza etmek için, bu gibi materyallerin üzerine sıcak balmumu uygulanarak mühür basılmaktadır. Mühürlerin üzerinde çeşitli yazı ve desenler bulunmaktadır, çoğunlukla yeşim, nefes, akik gibi değerli taşlardan ya da altın, gümüş, pirinç, bakır gibi metallerden yapılmıştır. Hangi malzemedен yapılırsa yapılsın ve üzerinde taşıdığı semboller ne olursa olsun, herkes tarafından anlaşılabilir bir imgeye sahipti.³⁷

Harappa Vadisi Medeniyeti'nde yapılan kazılar sonucunda M.Ö. 2600 yıllarına tarihlenen delikli düğme görünümündekiler ile kare şeklindeki mühürlerin kullanılan en yaygın mühür tipi olduğu tespit edilmiştir. M.Ö. 2200-2000 arasında yeni bir biçim olarak dikdörtgen mühürler ortaya çıkmaya başlamış, bu mührün ana gövdesinin arkasında delikli bir çıkıntı bulunmaktadır. Harappa Vadisi Medeniyeti'nde devam eden kazılarda, kentlerin bazılarında bu tarz mühürlere rastlanmasına karşın bazı kentlerde bulunmayışı, bu mühür tipinin yaygın şekilde kullanılmadığını göstermektedir.

Harappa Medeniyeti mühürleri genellikle sabuntaşından veya kolay şekil alabilen yumuşak yapıya sahip taş çeşitlerinden yapılmıştır. Genellikle kare mühürlerin alt kısmında bir hayvan motifi ve hayvan motifinin üzerinde de yazılı bir metin mevcuttur. Üzerinde hayvan motifleri olmayan dikdörtgen mühürler ise medeniyetin son evrelerinde kullanılmıştır. Düğme mühür olarak adlandırılan mühürlerin ise birbirinden farklı formları bulunmasına rağmen çizim ve geometrik motifleri mevcut olup üzerinde yazı bulunmamaktadır. Ticaretteki kayıtların tutulması, sembolik ritüel amaçların belirtilmesi ve ticareti yapılan mal gruplarının açıklanması için kil tabletlerin üzerine işaretler bırakılmıştır.

Mezopotamya kültüründe yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilen mühürler ve metinsel kayıtlar üzerinde bulunan motiflerde, Harappa kökenli semboller ve bu kültüre ait izler görülmektedir. Mezopotamya'da, Harappa Medeniyetine ait izlere rastlanmasına ve iki medeniyet arasında ticaretin varlığının bilinmesine rağmen, Mezopotamya kültürüne ait mühür veya herhangi bir kanıt günümüze kadar ulaşamamıştır. Harappa medeniyetinde yaygın olarak kullanılmış olan unikon motifli mühürlerin İndus'tan Mezopotamya'ya, buradan da Yakın Doğu'ya yayıldığı düşünülmektedir.³⁸ Aynı zamanda Harappa mühürleri, Sargon öncesi ve

³⁵ Taş - Günay, 2015: 142.

³⁶ Wright, 2010: 222.

³⁷ Aydın, 2007: 1.

³⁸ Kenoyer, 2013: 122.

sonrası dönemlerde her iki uygarlığın eşzamanlılığını ortaya koymaktadır. Mühürler dışındaki materyallerin kanıtları, Mezopotamya'da Harappa tüccarlarının bulunduğu bir göstergesi olabileceği gibi herhangi bir alanda, bireysel olarak belirli bir faaliyet veya yaşam alanı içinde bulduklarını da gösterebilmektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda mühürlerin seramikle birlikte bulunduğu tek şehir Tell Asmar'dır. Tell Asmar'da kazı yapılan evlerdeki buluntular içerisinde, boncuklar ve böbrek şekilli kemik parçaları gibi Harappa tarzını yansıtan materyaller bulunmuştur. Mezopotamya'da, Harappa Medeniyeti ile yapılan doğrudan ticaretinin varlığına dair kanıtların en iyi örnekleri Tell Asmar'daki buluntulardır. Dahası, Harappa ve Mezopotamya arasındaki ticarete dair kanıtlar karşılaştırıldığında, bu iki bölge arasında mühürler dışında birbirinden farklı tarzda materyallerin keşfi ticarete dair kayda değer buluntulardır. Sayıları az olan ve türüne göre sınıflandırılan buluntuların, standartlaştırılmış değerli ticari materyaller olduğu söylenemez. Bu buluntular, Mezopotamya'daki Harappa tüccarlarının özel mülkiyeti olabilir ya da dolaylı bir temas ticaretinden gelmek suretiyle ele geçirilmiş olabilir. Bunlar, pişmiş toprak heykeller, zarlar, işlenmiş carnelian boncuklar ve taştan kaplardır. Bir materyalin sadece Mezopotamya sahasında yeterli sayıda bulunması, ticaretin varlığını veya bölgede kesin bir Harappa kolonisinin bulunduğunu ispatlamamaktadır.³⁹ İki medeniyetin karşılıklı ticaret yapma sebebi, mevcut coğrafyalarda bulunmayan hammaddelere ve materyallere karşılıklı olarak ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Harappa mühürleri gibi ayırt edici fonksiyonel özelliklere sahip olmasa da Mezopotamya'daki hayvan başlı yay şeklindeki iğneler, boncuklar ve çanak çömlekler gibi çeşitli nesnelere bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Doğrudan iletişim ticaretinden farklı olarak bireysel takas, idari kontrol altında olmayıp elden-ele geçen çeşitli materyallerle yapılmıştır.⁴⁰

c. Yazılı Kaynaklar

Günümüzde, MÖ 3. binyılda İndus Nehri çevresinde oluşan uygarlığı, Harappa-İndus olarak adlandırmamıza rağmen bu uygarlığın yazısı henüz çözümlenemediği için kendilerini nasıl adlandırdıkları bilinmemektedir.⁴¹ Bu uygarlığın en fazla etkileşimde bulunduğu Mezopotamya'nın çivi yazılı kayıtlarında ise bu uygarlık "Meluhha" olarak adlandırılmıştır. Meluhha ifadesi ilk defa MÖ 3. binyılda Erken Hanedan Dönemi çivi yazılı kaynaklarında geçmiştir.⁴² Akad kralı Sargon dönemine ait (MÖ. 2334-2279) Meluhha, Magan ve Dilmun gemilerinin Akad topraklarına geldiğini gösteren bir metin bulunmuştur.⁴³ Bu metinde, "Meluhhalıların ülkelerinden, Gudea'nın başkentinde yapılacak olan ana tapınağın inşası için ahşap ve diğer hammaddeleri tedarik ettikleri" belirtilmektedir. Bu metindeki diğer bölümlerde de Meluhha'dan ithal edilen lüks maddelerin varlığına atıfta bulunulur ve doğrudan iletişim ticaretinin Gudea döneminde Mezopotamya'nın şehir devletleri ile Meluhha arasında geniş ölçekte yapıldığı belirtilmektedir. Meluhha-Mezopotamya arasındaki doğrudan etkileşim, yazılı

³⁹ Frenez, 2018: 118.

⁴⁰ Karlovsky, 1972: 222-229.

⁴¹ Javonillo, 2010; 70.

⁴² Gelb, 1970: 1.

⁴³ Prabhakar, 2013: 16.

kaynaklar kadar Mezopotamya'daki kazılarda bulunan Harappa medeniyetine ait eserleriyle de kanıtlanabilir. Bu kanıtların en güçlüsü olan otuzdan fazla mührün, Mezopotamya ve çevresinden geldiği veya Harappa vadisinde bulunanlara oldukça benzer örnekler olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki, bunlardan sadece bir kısmı nettir diğerlerinin içeriği belirsiz olduğundan dolayı arkeologlar bu mühürlere büyük ölçüde şüphe ile yaklaşmıştır. Mezopotamya'da bulunmuş olan bu mühürler, kesin olarak tarihlendirilemeye de sekiz mührün Sargon zamanına ve diğerlerinin Isin-Larsa dönemine ait olması muhtemeldir. Sargon dönemine ait mühürlerin diğer dönemlere kıyasla daha fazla sayıda olması Mezopotamya'da merkezi bir krallık kurmayı başaran Sargon'un hâkimiyetinde Harappa ile ticaretin daha gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Sargon dönemi metinlerinde, Meluhha'nın denizaşırı ülkelerle doğrudan deniz ticareti yaptığını kanıtlayan bilgilerde bulunmaktadır. Akad metinlerindeki bu bilgilerden sonra Mezopotamya - Meluhha arasındaki ticaretin Gudea'nın saltanatı döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Fakat Gudea döneminde önceki döneme kıyasla daha az arkeolojik kanıt bulunmuştur. Bulunan bu kalıntılar arkeolojik şartlara göre değerlendirildiğinde çabuk bozulabilen ya da değişebilen, dış ticaret materyallerinin Harappa Medeniyetine getirildiği düşünülürse bu durum çokta şaşırtıcı olmayabilir. Bu tür kanıtlar genellikle liman şehirlerinde ortaya çıkmış ve bu yerleşim alanları ile sınırlı kalmıştır.⁴⁴ Eskiçağ tarihindeki diğer doğrudan temas ticaretinin varlığına dair yapılan kazılardan elde edilen somut örnekler, Anadolu'daki Boğazköy ve Kültepe'de bulunan Asur ticaret kolonilerinde rastlanmıştır. Her iki şehirde de araştırmacılar, yerli sakinlerin yaşam alanlarından ayrı olarak, yabancı ticaret kolonistlerinin yaşadığı ayırt edici faaliyet alanlarının bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bunu savunan araştırmacılar için, Kültepe ve Boğazköy şehirlerindeki kolonilerin varlığı, silindir mühür izlenimleri ve metinler gibi kanıtların varlığı yeterli olmuştur. Benzer şekilde, Mezopotamya ile Harappa arasındaki doğrudan ticaretin temel kanıtı, mühürlerde ve metinlerde görülmektedir.⁴⁵

5. TÜCCARLAR

İnsanların değiş-tokuş yaparak birbirleri ile ürünlerini değiştirmeleri ile başlayan ticareti yönlendiren, aracılık eden, bir yerden bir yere taşıyan bir sosyal sınıf oluşmuş ve bu sosyal sınıfa tüccarlar sınıfı denilmiştir. Temel görevi ticareti yönlendirmek olan tüccarlar fikir, teknoloji ve din gibi öğelerin bir başka ülkeye taşınmasında da önemli rol oynamışlardır. Harappa medeniyetinde ise tüccarların, ticaret dışında alım - satım yaptıkları ürünleri kaydetme ihtiyacından dolayı medeniyete ait yazının ortaya çıkmasında etkili, toplumun yönetiminde karar verici, ticaretin devamlılığı için ulaşım sağlayıcı ve tedbir alıcı bir konumda oldukları görülmüştür.⁴⁶

Toplum İdaresi; Harappa - İndus medeniyetinin keşfedilmesinden bu yana arkeologlar, politik liderlerin kimler olduğunu belirlemeye yardımcı

⁴⁴ Parpola, 1977: 129-165.

⁴⁵ Karlovsky, 1972: 222-229.

⁴⁶ Barton, 1928 - 1929: 75.

olacak kanıtlar arıyorlardı. Ancak buldukları kalıntılar oldukça beklenmedik şeylerdi, çünkü bulunan kent mimarileri diğer erken dönem kent toplumlarında görülen genel mimari modellerine benzemiyordu. Mezopotamya şehirlerindeki kazılarda yöneticilerin ikametleri için ayrılan gösterişli konutlar bulunmasına rağmen Harappa'da bu tarzda bir yapıya rastlanmamıştır. Harappa medeniyetinde mimari planlama referans alındığında şehirler, askeri güç yerine ticaret ve inanç temelli yönetilmiş gibi görünmekteydi. Eğer varsa yöneticiler, güçlerini yüceltmek için saray, anıtsal yapı ve tapınak yaptırmamış ve buna ihtiyaç duyulduğuna dair Indus sanatında ve objelerinde hiçbir savaş ya da fethedilen düşman betimlemesi de görülmemiştir. Yöneticilere ait bir kanıt bulunmasa dahi toplumdaki kişilerin kullandıkları mühürlerdeki hayvan sembolleri, nadir bulunan taşlarla yapılmış süslemeli kıyafetler ve yaşadıkları evler, seçkin sınıfın varlığını ispatlamaktadır. Seçkin sınıfa mensup olduğu düşünülen tüccarların, zanaat üzerindeki etkin rolleri, hammadde ve işlenmiş materyalleri kontrol altında tutarak üreticiyi yönlendirdikleri bilinmektedir. Bu durum tüccarların yönetici kesime ait bireyler olduğunu düşündürmektedir.⁴⁷

Yolların Yapılması; Bir ticaret kültüründen geliştiğine inanılan Harappa medeniyetinde, tüm kentleri birbirine bağlayan iç ve komşu ülkelere ulaşan dış ticaret ağının olması medeniyetinin bilinen özelliklerinden birisidir. Medeniyet, şehirlerarası karayolu ulaşımını kolaylaştırmak için yollar yapmış ve güvenliğini sağlamıştır. Medeniyetin seçkin kesimine mensup olan tüccarların yolların yapılmasında ve düzenlenmesinde etkili oldukları düşünülmektedir.⁴⁸

Yazının kullanılması; Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisi medeniyetlerinde gelişen yazı biçimleri resim temelli olmasına rağmen teknik olarak doğrudan birbirlerinden ödünç alındıkları düşüncesi doğru değildir. Her bir medeniyetin kendi kültürel, sosyal ve ekonomik durumu birbirinden farklı olduğundan ihtiyaçları da bu doğrultuda farklılık göstermektedir. Bundan dolayı medeniyetlerin ihtiyaçları için değişik çözümler sunarak farklı şekillerde yazılar ortaya çıkardıklarını kabul etmek daha yerinde olacaktır. Harappa medeniyetinin, toplumsal birikiminin bir getirisi olarak kültürel olarak anlamlı bir dizi işaret kullanılmasının sonucunda Indus yazısı ortaya çıkmıştır. Harappa medeniyetinde yazının gelişimi ile ilgili öneriler içerisinde; din adamlarının bireysel olarak efsanelerin unutulmaması ya da tüccarların mallarını takip edebilmek için yazıyı kullandıkları daha kabul görmüştür. Hangi öneri daha geçerli olursa olsun bir kayıt sistemine ihtiyaç duyulmuş olduğu aşikârdır ve bunun kayıt sisteminin bir zorunluluktan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Harappa Medeniyetindeki tüccarların kapsamlı bir şekilde, medeniyet içerisinde ve dışarısında ticaret yaptıklarına dair önemli arkeolojik buluntular elde edilmiştir.⁵⁰ Harappa medeniyetinde üretilen objeler ve hammaddeler tüccarlar tarafından denizaşırı ülkelere taşınmıştır. Bu ticaret faaliyetinde tüccarların yanı sıra üretimde çiftçiler ve zanaatkârlar, taşımada hamallar ve güvenlikten sorumlu kişilerde rol almıştır. Bu kişiler tüccarlarla beraber

⁴⁷ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁴⁸ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁴⁹ Barton, 1928 – 1929: 75.

⁵⁰ Kenoyer: 1998: 36.

ticaret getirisinden faydalanmıştır. Bu durumun en büyük kanıtı ise Harappa'da bulunan 16 minyatür tablette yer alan kabartmalarda, malları taşımak için çalışanlar ve hamallar bulunmasıdır. Bu kişiler omuzlarında taşıdıkları bir direğe bağlanmış iki mal demeti ile açıkça tasvir edilmiştir. Günümüzde kırsal Hindistan'da hala bu taşıma tekniğini kullanan kişiler görülebilmektedir. Harappa medeniyetinde tüccarlar deyince akla ilk gelen mühürlerin üzerinde kullanılan hayvan sembollerinin, bir ticaret kolonisine veya klana ait olduğu düşünülmektedir. Her tüccarın kendi özel mührü olabileceği gibi bir koloniye ait olabileceği ve sembollerin karşılıklı kişiler tarafından da bilindiği düşünülmektedir. Bu şekilde tüccarlar arasında yapılan ticarete güven sağlanmıştır.⁵¹

Sonuç

Harappa Medeniyetinde, İndus ve Saraswati nehir kıyılarında verimli tarım arazilerinin etrafındaki yerleşim bölgelerinde oluşan şehirleşme, artan nüfus sayısı ve üretim sonucunda kentler ticari merkezler haline gelmiştir. Harappa medeniyeti geniş bir yüzölçümüne sahip olduğu için şehirlerarası bağlantıyı sağlamak ve takas için karayolları inşa etmişlerdir. Harappa medeniyetinde insanlar avcı- toplayıcılıktan tarımsal faaliyetlere geçmiş ve bölgenin verimli ovalarında yetiştirdikleri ürünlerin fazlasını önce komşu sonrasında ise denizaşırı bölgelerle takas etmişlerdir. Nüfusun ve talebin artışı ile üretim faaliyetleri sistemleştirilmiş ve dış alıcıların talepleri doğrultusunda tüccarlar ticaret yapmışlardır. Tüccarlar, koyun, keçi, sığır gibi hayvanların güçlerini taşıma amacıyla kullanmışlardır. Bu dönemde henüz at ve deve gibi hayvanlar evcilleştirilmemiş olduğundan daha ağır ticari ürünler ise sığırlar tarafından çekilen arabalar vasıtasıyla taşınmıştır. Ticareti yapılan ürünler arasında özellikle çok talep görmüş olan deniz kabukları, boncuklar, pişmiş topraktan yapılmış sırlı seramikler bulunmaktadır. Harappa medeniyetine özgü olan bu materyallerin, özgün tarzı ve karakteristik özelliğinden dolayı bu ürünler taşımada hafif pahada ağır olup çağdaşı diğer medeniyetlerde bulunmadığı için kıymetli materyallerdir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bu materyaller sahip oldukları özgünlüklerinden dolayı Harappa medeniyetinin genel karakteristiğini ortaya koyduğu gibi diğer bölgelerle Harappa medeniyeti arasındaki ticaretin kanıtları durumundadır.

Harappa Medeniyetinde, hem nehir ve deniz hem de karayoluyla ana ticaret noktalarına ticaret kervanlarının ulaşması sağlanmıştır. Nehir ve denize kıyısı olan Harappa halkı buldukları coğrafyanın denize kıyısı olmasını avantaja dönüştürmesini bilmiş ve deniz taşımacılığı teknolojilerini geliştirerek sistemli bir şekilde sadece ihtiyaçlar doğrultusunda değil özellikle ticaretini yapmak için üretim yaparak bu üretimden kar etmesini bilmişlerdir. Harappa medeniyetinin tek liman şehri- kasabası olan Lothal'de bulunan tersanede sallar ve yelkenli tekneler yaparak taşıma işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Harappa ile Mezopotamya bölgeleri arasındaki bu gibi deniz ticareti faaliyetleri sonucunda aynı zamanda medeniyetler iletişime geçerek birbirlerinin ekonomik, kültürel, sanatsal ve siyasal yeniliklerini de takip ederek geliştirmişlerdir.

⁵¹ Kenoyer, 2017: 519-520.

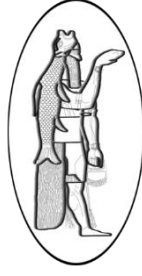
Ekonomik faaliyetlerin önemini kavramış olan Harappa medeniyetinde ticaret faaliyetlerinin kontrollü ve sistemli bir şekilde işlediği görülmektedir. Ticaret yolları boyunca tüccarlara ve posta taşıyıcılarına güvenli bir yol güzergâhı ve geçici süreyle kalabilecekleri ikametgâhlar yapılmıştır. Bu ikametgâhlar, tüccarların mallarını pazarlayabilmeleri için gittikleri bölgelerdeki yollar üzerinde konaklayarak taşıdıkları malları güvenle emanet edebilecekleri yapılar olup Harappa medeniyetinde ilk örneğine Mohenjo-daro şehrine yakın bir höyükte rastlanmıştır. Harappa ve Mezopotamya medeniyeti arasında ticarete dair en önemli bulgular mühürler ve Sargon Dönemi (M.Ö. 2334 – M.Ö. 2279) yazılı kaynaklarıdır. Bu yazılı kaynaklarda Meluhha olarak geçen Harappa medeniyeti ile karşılıklı ticari faaliyetlerde bulduklarından bahsetmektedir. Eski dönemlerde yapılan ticari faaliyetlerde güvenliği sağlamak ve bu faaliyetlerin varlığını kanıtlamak için kullanılan en önemli sembol mühürlerdir. Medeniyetlerin karakteristik özelliklerini yansıtan bu mühürler, kişisel olabileceği gibi bir klana ait olabilir ve üzerinde taşıdığı sembollerden herkes tarafından rahatlıkla kime ait olduğu anlaşılabilir. Mühürlerin, ticari faaliyetler üzerindeki önemli rollerinden, toplum içerisindeki seçkin kesimi temsil ediyor olmasından ve inançlardan dolayı tılsımlı olduğu düşünüldü için farklı hammaddelerden kare, silindir ve dikdörtgen gibi farklı şekillerde yapılmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, B., 2001. "Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri Ve Ahlak", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 42, ss. 213 - 241.
- ALP, K. Ö., 2013. "Sanatın Temsili Ve Postmodern Sanatta Temsil", *Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı.12, ss. 40 - 58.
- AMBEDKAR, R. B., 2018. "Ancient Indian Commerce: Commercial Relations of India in the Middle East", *Createspace Independent Publication*.
- AYDIN, B. İ., 2007. "Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- BARTON, A.G., 1928 - 1929. "A Comparative List of the Signs In The So-Called Indo-Sumerian Seals", *The American Schools of Oriental Research*. Vol. 10, ss. 75 - 94.
- BULUT, Y., 2003. "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C.3, S.6, ss. 71 - 106.
- CUNNINGHAM, A., 1871. *The Ancient Geography of India. I. The Buddhist Period*, London, s. 628
- DALES, F. G., 1968 "Of Dice and Men", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 88, No. 1. ss. 14 - 23.
- DANI, A.H. – MASSON, V.M. 1999. *History of Civilizations of Central Asia*. Motilal Banarsidass Publishers. New Delhi.
- DAVE, V., 2018. "Using Indus Valley Expertise to Tackle Some Current Issues In South Asia", International Youth History Congress, *Maharshi Dayanand College, University of Mumbai*.
- ELISABETH, C.L. - CASPERS, D., 2018. "Harappan Trade in The Arabian Gulf in The Third Millennium B.C.", *Archaeopress Publishing Ltd*. London, ss. 3 - 20.
- ERDOĞAN, İ., 1999. "İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kültür ve İletişim*, ss. 15 - 47.
- EROL, H. 2015 "Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 34/ ss. 425 - 443.
- FRENEZ, D., 2016. "Proceedings of the Seminar for Arabian Studies", *Archaeo Press Publishing*, London, ss. 107 - 124.
- GELB, J. I. 1970. "Makkan and Meluhha in Early Mesopotamian Sources", *Presses Universitaires*, Paris, Vol. 64, No. 1, ss. 1- 8.
- GENSHEIMER, R.T., 1984 "The Role of Shell In Mesopotamia: Evidence for Trade Exchange with Oman and The Indus Valley", *Paleorient and CNRS Editions and CNRS Editions*, Vol. 10, No. 1, ss. 65 - 73.
- GÜLER, T., 2006. "Antik Çağ Doğu Akdeniz Ticareti Ve Ticaret Gemileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı*. Konya. ss. 1 - 75.

- HABİB, İ., 2002. "The Indus Civilization. Aligarh Historians Society", *Aligarh Historians Society*, ss. 1 - 106.
- HAMZA, L., 2006. *Antik Çağda Doğu Akdeniz'de Deniz Ticareti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- JAVONILLO, C. J., 2010. "Indus Valley Civilization: Enigmatic, Exemplary, and Undeciphered," *College of DuPage*, Vol. 8, Article 21, ss. 67 - 75.
- KARLOVSKY- LAMBERG, C. C., 1972. "Trade Mechanisms in Indus-Mesopotamian Interrelations", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 92, No. 2, ss. 222 - 229.
- KENOYER, J. M., 1998. *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization*. Oxford University, New York.
- KENOYER, J. M., 2013. "Iconography of the Indus Unicorn: Origins and Legacy", Walnut Creek, California, ss. 107 - 123.
- KENOYER, J.M. 1994 "From' Sumer to Meluhha", *Wisconsin Archaeological Reports*, Vol. 3, ss. 71 - 77.
- KURUL, E., 2013. "H. PARKINS – C. SMITH, Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent", *Mediterranean Journal of Humanities*, ss. 375 - 378.
- LAWLER, A. 2008 "Boring No More, a Trade Savvy Indus Emerges", *American Association for the Advancement of Science*, Vol. 320, No. 5881, ss. 1276-1281.
- NEELIS, J., 2011. "Capillary Routes of the Upper Indus", Brill. ss.1 - 32.
- PARPOLA, S.- BRUNSWIG R. H., 1977. "The Meluhha Village: Evidence of Acculturation of Harappan Traders in Late Third Millennium Mesopotamia?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 20, No. 2, ss. 129 - 165.
- POSSEHL, L. G., 1991. Ed.: Richard H. Meadow, "Harappa Excavations 1986 - 1990", *Prehistory Press*, ABD.
- PRABHAKAR, N.V., 2010. "Harappans and Their Mesopotamian Contacts", *India International Centre*, ss. 1 - 27.
- SCHUG, R. G.- WALIMBE, S. 2016. *A Companion to South Asia in the Past*. "Aryans and The Indus Civilization: Archaeological, Skeletal, And Molecular Evidence" John Wiley. Amerika.
- SCHUGA, G. R.,- Gray, K., - V. Tripathy M., vd., 2012. "A peaceful realm? Trauma and Social Differentiation at Harappa", *International Journal of Paleopathology*, ss. 136 - 147.
- SHAHANI, L., 2015. "Trade And Transport Mechanisms Of Protohistoric Sea Trade Between Harappans And Mesopotamia – With Fresh Evidence From Oman Peninsula", *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, Vol. 64-65, ss. 375 - 377.
- SHENDGE J. M., 1997. "The Language of the Harappans: From Akkadian to Sanskrit", *Abhinav Publications, India*, ss. 2 - 314.

- SMITH, L. M., 2017. "Walking with the Unicorn Social Organization and Material Culture in Ancient South Asia", *Archaeo Press Archaeology*, ss. 536 - 546.
- SÖNMEZ, B., 2007. "Sanata Ödül Verilebilir mi?", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6 S.20, ss. 63 - 82.
- Susuz, S. 2007. *Günümüz Sanatında Öznel Bir Tavrı Olarak Sanatçının Kendi İmgesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Grafik Ana Sanat Dalı Sanatta Yeterlilik Tezi, İzmir.
- TAŞ, S., - GÜNAY, E., 2015. "Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları" *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, ss. 141 - 164.
- WRIGHT, P.R., 2010. "The Ancient Indus Urbanism, Economy, and Society", *Cambridge University Press*, S.1, ss. 1- 316.

ESKİÇAĞDA ZİLE VE ÇEVRESİ
ZILE AND ITS SURROUNDINGS IN ANCIENT PERIOD

Cemre ASLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Ondokuz Mayıs University, Graduate School of Social Sciences
aslncmr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2226-9898

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 12.02.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 22.02.2019
Sayfa-Pages : 21 - 33
doi : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.7>

This article was checked by Viper or ::::plagium™

Atf – Citation: ASLAN, Cemre, “Eskiçağda Zile ve Çevresi”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi- International Journal of Ancient History, 1/1, Mart / March 2019, ss. 21 – 33.

ESKİÇAĞDA ZİLE VE ÇEVRESİ *ZILE AND ITS SURROUNDINGS IN ANCIENT PERIOD*

Cemre ASLAN

Öz

Tokat ilinin en büyük ilçelerinden olan Zile, Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunmaktadır. Tokat'a 70 km uzaklıkta bulunan Zile'nin doğusu Turhal, kuzeyi Amasya ili Göynücek ilçesi, güneyi Artova ve Yozgat ili Kadışehri ilçesi, batısı ise Yozgat ili Çekerek ilçesi ile çevrilidir. Jeopolitik açıdan Anadolu'nun önemli bir noktası üzerinde olan Zile'de çağlar boyunca birçok imparatorluk ve devlet hüküm sürmüştür. Bunlar; Hitit, Frig, Akhamenid, Pontus, Roma ve Bizans'tır. Bunların yanı sıra dinsel açıdan da önemli bir konumda olan Zile, Pers Bereket Tanrıçası Anaitis kültünün merkezliğini yapmıştır. Dini ayinler sırasında panayırlar kurulmuş ve canlı bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Böylelikle kent, ekonomik yönden güçlü duruma gelmiştir. Günümüze kadar Zile ile ilgili yapılmış olan çalışmaların dağınık olması sebebiyle bu makalenin bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda bir başlangıç niteliği taşıması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Zile, Zela, Zelitis, Anzilia.

Abstract

Zile is one of the biggest cities of Tokat province and is located in the Middle Black Sea Region. Located 70 kilometers from Tokat, Zile is surrounded by Turhal to the North, Amasya to Göynücek to the South, Artova and Yozgat to the west, Kadışehri and Yozgat to the Çekerek district. Many empires and state have been ruled during the city, which is on the important point of Anatolia terms of geopolitics. These are the Hittite, Phrygian, Achaemenid, Pontus, Rome and Byzantium. In addition to these, Zile goddess of Persian fertility the cult of Anaitis what is also important in terms of religion has done the religious center of the sect. During the religious ceremonies, fairgrounds were established and the city became a lively commercial center. As a result, the city has become stronger in economic terms. This article is intended to be a starting point for the studies about Zile to be carried out further on because the studies done before are scattered.

Keywords: Tokat, Zile, Zela, Zelitis, Anzilia.

Giriş

İnsan yaşamı için gerekli olan bütün unsurların var olduğu Anadolu coğrafyası, eski çağlardan bu yana yerleşim alanı olarak daima tercih edilen bir bölge olmuştur. Gerek stratejik konumu, gerekse coğrafi yapısı ile önemini korumayı başarmıştır. Bu coğrafya üzerinde birçok kentler kurulmuştur. Eskiçağda kentler, ekonomik, sosyal ve siyasi yaşamın gerçekleştiği alanlar olmuşlardır. Kentleri ön plana çıkaran unsur siyasal ve ticari özellikleridir. Kimi zaman bu özellikleri değişse de yine de kısmi olarak devam etmiştir. Genelde bir ticari üs ve siyasi merkez olarak kurulan kentler ile birlikte günümüz modern kentlerinin temeli atılmıştır. Çalışmamızın konusu olan, bugünkü Tokat ilinin Zile ilçesi de eskiçağdaki bu kentlerden birisidir. Konumu itibarıyla Karadeniz ile İç Anadolu'yu birbirine bağlayan topraklar üzerinde bulunan kent, yüzyıllar boyunca faaliyette olmuştur. Bir bölgenin Eskiçağ Tarihi'nin sağlıklı olarak tamamlanabilmesi ancak yapılacak arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları mümkündür. Tokat-Zile'de belirli dönem aralıkları ile yapılan bu çalışmalar ülkemizde; İsmail Kılıç Kökten, Nimet Özgüç, Tahsin Özgüç, Ali Özçağlar, Mehmet Özsait ve Nesrin Özsait tarafından yürütülmüş, bu kazılardan çıkarılan tabletler Sedat Alp tarafından okunarak Eskiçağ Tarihi'ne önemli ölçüde katkı sağlanmıştır.

Zile'nin Coğrafi Konumu

Çalışma konumuzu teşkil eden Zile, Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Bundan dolayı ilk olarak bu bölgenin coğrafi konumundan söz etmek uygun olacaktır. Tokat ve Çorum illerini sınırları içine alan Orta Karadeniz Bölgesi, Karadeniz kıyı şeridinde az bir yer tutar. İç Anadolu'ya doğru fazlaca sokulan, zirve sahalarının çoğunlukla yüksek düzlükler şeklini göstermesi ile Orta Karadeniz Bölgesi'nin güney sınırı, İç Anadolu ile Karadeniz Bölgesi'ni birbirinden ayırır. Bölgeyi Doğu Karadeniz Bölgesi'nden ayıran sınır, Ordu'nun doğusunda, Melet Çayı Vadisi ile başlayıp, güneye doğru devam ederek Mesudiye Kasabası, daha sonra Koyulhisar-Reşadiye kasabaları arasından geçerek güneyde Hafik'in kuzeyindeki tepelik alanda son bulur. Batıda ise sınır, kıyıda Akçam'ın batısından başlayıp güneybatıya doğru uzanan çizgi boyunca devam edip, Kızılırmak'ın Gökırmak ile birleştiği kesimden sonra güneye doğru yönelerek, Merzifon-Osmancık arasından geçtikten sonra, Çorum'un batısında, Kızılırmak'ta son bulur.¹ Yeryüzü şekli itibarıyla bir dağ ovasını andıran Zile, yükseltisi az olan bir ilçedir. Doğu-batı hizasından uzanan Deveci Dağları, güneyinde de Zile Dağları yer almaktadır. Kuzeyinde ise zaman içinde aşınmış sırtlar bulunur. Daha iç kısımlarda yer yer yükselen Kale, Hüseyin Gazi, Akbaba (Ağbaba) ve Sivri Çal gibi tepeler vardır. İlçenin batısında Honar Çayı ve kolları aracılığıyla Turhal civarında Yeşilirmak ve batı tarafında bulunan bir kolu olan Çekerek Irmağı'na karışırlar. İlçe, akarsu ve göl bakımından yeterli zenginlikte değildir. İklim bakımından ise, İç Anadolu ile Karadeniz bölgeleri arasında geçici iklim özelliğine sahiptir. Karadeniz ardı iklim tipi görülür.²

¹ Adatepe, 1988: 7 - 8.

² Şahin, 2013: 207 - 208.

Zile'nin Tarihi Coğrafyası

Tokat İline bağlı olan Zile³, Anadolu'nun en önemli ve eski merkezlerinden biridir.⁴ Zile, jeopolitik konumu ve coğrafi özellikleri itibarıyla en eski devirlerden bu yana yerleşim için ideal bir yer olmuştur. İç Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgesi'ni birbirine bağlandığı geçiş yolları üzerinde olması bu kente olan ilgiyi arttırmıştır. Antik çağın ünlü coğrafyacısı olan Strabon, eski adı "Zela" olan bu kentin Asur İmparatorluğu'nun başkenti Ninova'nın Melikesi olan Semiramis tarafından kurulduğunu belirtmektedir.⁵ Antik dönemde "Zelitis" adı verilen Zile kentinin kurulumu, MÖ 7. yy.'da gerçekleşmiştir.⁶ Kentin ortasında bulunan ve o dönemde merkez kabul edilen tepe ise "Semiramis Tepesi" olarak adlandırılmıştır.⁷ Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda kentin önemli Hitit yerleşim yerlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Eski Hitit döneminde kurulmuş olan kent, MÖ 1500 yıllarında en parlak günlerini yaşamıştır. Şehir, savaşçı bir kavim olan Gaşkalar tarafından beş kez yakıp yıkılmıştır.⁹ Gaşkalar, Hitit Ülkesinin kuzeyini ve Yukarı Ülke 'ye komşu olan dağlık kesimi ile Karadeniz arsındaki toprakları iskân eden savaşçı bir toplumdur.¹⁰ Kentin 20 km güneydoğusunda bulunan Maşat, elde edilen bulgulara göre ekonomik gücünün sürmesi ve coğrafi açıdan elverişli olması nedeniyle Gaşkalar tarafından defalarca saldırılara maruz kalmıştır.¹¹ Elde edilen keramiklerden anlaşıldığı üzere kent, MÖ 1200'de Frigler'in yönetimi altına girmiştir.¹²

Anadolu'nun Akhamenid hâkimiyetine geçmesiyle Zile kenti de Akhamenid satraplıklarından biri olmuştur. Akhamenid, batıya yönelik yayılmacı siyasetlerini gerçekleştirmek için güçlü bir yol şebekesi kurmuşlardır. Meşhur "Kral Yolu"nu bu bölgeden geçirmişler ve böylece Anadolu, doğu ve batı arasında 200 yıl süre ile köprü görevini görmüştür.¹³ Ünlü arkeolog Ramsay'in de belirttiği gibi bu dönemde Zile, ikiye bölünen Kapadokya Eyaleti'nin "Pontus Kapadokyası" kısmında yer almıştır.¹⁴ MÖ IV. yy.'da Anadolu'da yayılan Pers Bereket Tanrıçası Anaitis kültürünün en büyük mabedi Zile'de bulunmaktadır. Perslerin ana tanrıçası olan Anaitis'e ait tapınak, yılın belli zamanlarında ziyaret edilirdi. Tapınağın rahibi dini tören eşliğinde taç giyerdi. Oldukça büyük bir kalabalık eşliğinde yapılan bu törenlerde ticari hayat etkindi. Bu ziyaretler sonucunda, halkın "Deri" diye adlandırdığı, "Tarihi Zile Panayırı" ortaya çıkmıştır. Tapınağa ait en önemli kalıntı "Bekimiş Taş"tır. Anaitis kültürü, Hristiyanlığın ortaya çıkışına dek sürmüş, daha sonra zaman içinde ortadan kalkmıştır.¹⁵ MÖ 19. yy.'da Anadolu'yu gezen ünlü Fransız arkeolog Charles Texier, Zile'de yılda bir kez

³ Bkz. Harita 1.

⁴ Yılmaz, 2015: 61.

⁵ Strabon, *Geographika*, XII.3.

⁶ Özçağlar, 1995: 147.

⁷ Strabon, *Geographika*, XII.3.

⁸ Kıymet, 2004: 108.

⁹ Şahin, 2013: 210.

¹⁰ Pehlivan, 1991: 7.

¹¹ Öztürk, 2012: 447.

¹² Şahin, 2013: 211.

¹³ Yıldırım, 2004: 153.

¹⁴ Ramsay, 1960: 349.

¹⁵ Şahin, 2013: 211.

pamuk hasadı sonunda büyük bir panayır düzenlendiğini, buraya her yıl binlerce kişinin geldiğini ve bu panayırın Anaitis tapınaklarının etrafında yapılan panayırları hatırlattığını bildirmiştir. Bu panayıra pek çok yerden tüccarlar katılırdı. Buharlı gemilerin gelişmesi, yolda yağma tehlikesi olmadan büyük kentlere gidebilme imkânının doğması, Zile panayırlarının önemini kaybetmesine neden olmuştur.¹⁶

MÖ 301'de Akhamenid asıllı I.Mithridates tarafından kurulan Pontus Krallığı, İris (Yeşilirmak) ve Lykos (Kelkit) vadilerinin stratejik yerlerinde kurulmuş idi.¹⁷ Pontus Krallığı döneminde Zile, bir kentten çok tanrıların kutsal alanı olarak idare edilirdi.¹⁸ Tüm Pontus halkının gereken durumlarda yeminlerini ettikleri, kutsal ayinler yaptıkları ilahi bir nitelik taşırdı.¹⁹ MÖ 47'de Roma İmparatoru Iulius Caesar, Pontus Kralı II.Pharnakes'i Zile'nin Altağaç Mevkii'nde yenilgiye uğratmış ve ardından Zile ve çevresi Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Bu tarihsel olay ile birlikte Zile, tüm Roma İmparatorluğu tarihi için evrensel nitelik taşıyan önemli bir yer konumunda olmuştur. Öyle ki Caesar'a ait ünlü, "VENİ-VİDİ-VİCİ" – "GELDİM-GÖRDÜM-YENDİM" sözleriyle yazdığı meşhur mektubunu bu savaştan sonra yazmış ve Roma'ya bildirmiştir. Aynı zamanda bu sözünü Zile Kalesi'nde²⁰ yuvarlak bir taş üzerine de yazdırmıştır.²¹ MS 395'te Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüş ve Zile 11. yy.'a kadar Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır.²²

Zile Adının Kökeni

Zile adının kökeni hakkında pek çok farklı görüşler mevcuttur. Strabon bu kentin bulunduğu bölgeden "Zelitis" olarak bahseder.²³ Charles Texier "Küçük Asya" adlı eserinde, Bithynia Kralı Zielas'ın bu kente kendi adını verdiği görüşündedir.²⁴ Yapılan araştırmalar sonucu ele geçirilen tabletlerde Hititler zamanında Zile'nin adı "Anzilia" olarak geçmektedir.²⁵ Anzilia adı Hitit çağında aynı zamanda "Zila" olarak da karşımıza çıkmaktadır.²⁶ Kentin, Pontus Krallığı dönemindeki adı "Zela"dır. Kappadokia Krallıkları zamanında da bu isim kullanılmıştır. Amasya Tarihi'ne göre ise buranın eski adı "muhterem" anlamına gelen "Sılay"dır. Kaynaklara göre daha sonraki dönemlerde sırasıyla; "Harkariye, Kırkırıyye, Karkariyye" olarak geçer. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde ise buranın adı "Zeyli" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, burada çok güzel halı ve kilimler dokunduğundan şehrin adı da bu anlamı taşıyan Zeyli'dir. Görüldüğü gibi "Zile" adı, zaman içinde farklı şekillerde kullanılsa da söz konusu adın asıl kökü devam ederek günümüze kadar gelmiştir.²⁷

¹⁶ Öztürk, 2012: 448.

¹⁷ Yalçın, 2010: 15.

¹⁸ Arslan, 2007: 23.

¹⁹ Strabon, *Geographika*, XII.3.

²⁰ Bkz. Resim 1.

²¹ Lafli, Patacı, 2012: 215-216.

²² Tokat 1973 İl Yıllığı, 1973: 188.

²³ Strabon, *Geographika*, XII.3.

²⁴ Texier, 2002: 86.

²⁵ Şahin, 2013: 209.

²⁶ Özçağlar, 1995: 147.

²⁷ Şahin, 2013: 209.

Tarihi Dönemde Zile ve Çevresi

Anadolu'da kurulan ilk geniş çaplı siyasi birlik olan Hitit Krallığı'nın kurulduğu yer Orta Anadolu'dur.²⁸ Hititler Döneminde Orta Anadolu büyük bir değişime uğramıştır. Bu değişim, çok sayıda büyük yerleşmenin varlığından anlaşılmaktadır. Bu büyük yerleşmelerden bir tanesi Zile'deki Maşat Höyük'tür.²⁹ Höyük, Tokat ili Zile ilçesinin kuş uçuşu olarak yaklaşık 20 km kadar güneyinde, bugünkü adıyla Yalın yazı Köyü'nün batısında bulunan Maşat Ovası'nda yer almaktadır.³⁰ Maşat Höyük, Tokat'ın Hititler Döneminde önemli bir kent olduğunu kanıtlamaktadır. Maşat Höyük'ten Hitit başkenti Hattuşa'ya (Boğazköy) yazılan mektuptan anladığımız üzere bölge Hitit zamanında oldukça ehemmiyetlidir. Burası askeri bir üs olarak kullanılmıştır. Yerleşmenin Boğazköy tabletlerinde de adı geçmektedir. Hitit Ülkesi, Aşağı ve Yukarı Ülke olmak üzere idari bölgelere ayrılmıştır. Hitit zamanındaki adı "Tapigga" olan Maşat Höyük, Yukarı Ülke sınırları içerisinde tampon bir bölgede yer alarak, daha kuzeyde bulunan Gaşkalılara ve daha doğuda bulunan Azzi-Hayaşahlılara karşı başkenti korumakla görevli bir garnizon kentiydi. 1943 yılında Maşat Höyük'te bir tesadüf sonucu bulunan Hitit tablet parçası ile dikkatleri üzerine çeken bu yerleşmede, 1945 yılında Ekrem Akurgal başkanlığında kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara 1973 yılında Tahsin Özgüç başkanlığında tekrar başlanmış ve yüzey araştırmaları yapılarak da alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yerleşmenin, Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Frig Dönemi'de dâhil olmak üzere Demir Çağı'na kadar uzanan kültürel sürekliliği kesintisiz şekilde devam etmiş ve en parlak evresini Hitit Döneminde yaşadığı anlaşılmıştır.³¹

Maşat Höyük, Gaşkalıların işgal ettiği Karadeniz Bölgesi ile Hitit arazisi arasındaki sınır alanıdır.³² Maşat Höyük, Hattuşa'ya bağlı ve Gaşka ülkesini sınırlayan en güçlü, en güvenilir Hitit merkezlerinden biriydi. Bu alan, başkent Hattuşa'da oturan kralın temsilcisi olan bir Hitit beyinin merkezi ve uzun ömürlü bir yerleşim yeri olarak seçilmiştir. Bunun sebebi, stratejik konumu, ovanın verimli ve sulak olmasıdır. Maşat Höyük, kuzeyden güneye ve batıdan doğuya, çok önemli Hitit şehirlerinin bulunduğu Artova ve Zile bölgesine giden yolların üstünde bulunan büyük bir merkezdir. Maşat Höyük, Hitit Çağı'nı V yapı katıyla temsil ederek MÖ II. binyılda Tokat ve çevresinin görünümüne ışık tutan çok önemli bir yerleşmedir. Kronolojik olarak ele alındığında V. yapı katı Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sonlarına tekabül etmektedir. Bu dönemdeki yerleşmenin bütün şehre yayıldığı ve çağdaşlarında olduğu gibi, zamanın büyük şehirleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bu yapı katı şiddetli bir yangınla son bulmuştur. Höyükte Eski Hitit Çağı'nı IV. yapı katı temsil etmektedir. Tapigga bu evrede de büyük bir şehirdir. Mühürlerin üslubu, seramiğin teknik ve şekilleri Eski Hitit Çağı için karakteristiktir. Hitit Çağı'nın 15 - 13. yüzyıllarına ait dönemini ikişer safhalı I. ve III. yapı katları temsil etmektedir. Maşat Höyük tarihinin en önemli safhası, Hitit Çağı'nın III.

²⁸ Yiğit, 2014: 99.

²⁹ Tekin, 2012: 287.

³⁰ Özgüç, 1978: 1, 49.

³¹ Tekin, 2012: 287 - 291.

³² Özgüç, 1978: 1, 49.

yapı katı ile temsil edilen şehir zamanıdır. Bu evrede iki katlı olduğu anlaşılan bir saray yapısı ortaya çıkarılmıştır. Saray yapısında yer alan odalardan çok sayıda çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Bu çivi yazılı tabletler ile bu iki oda, Boğazköy'dekilerin dışında ilk defa keşfedilmiş olan bir Hitit arşivi özelliği taşımaktadır.³³ Çıkarılan tabletler sayesinde bölgenin MÖ II. bin yılı coğrafyası konusunda da yeni bilgiler elde edilmektedir.³⁴

Türkiye'nin ilk hititoloğu olan Sedat Alp, Maşat Höyük'te bulunan tabletler üzerinde yaptığı filolojik çalışmalar sonucunda, bu yerleşmenin Maşat mektubu yazıcısı Adadbeli tarafından Hitit Kralı III.Tuthaliya'ya yazılmış olduğunu tespit etmiş³⁵ ve metinde şu ifadeler geçmektedir:

“Majeste'ye, efendime, söyle! Kulun Adadbeli şöyle (der): İşte, düşman kitle halinde iki yerde (sınır) aştı. Bir aşiret kıtası İsterwa'da, diğer bir aşiret kıtası Zişpa'da (sınır) geçti. O, Şakaddunwa Dağı Ülkesi'ne, öte yana gittiği zaman, herhangi bir suretle geri dönerse, ülkeye girer. Onun arkasından henüz hiçbir şey görünmüyor. Majeste, efendim, sen herhangi bir komutan gönderebilirsen, düşman ülkeye zarar vermeyebilir. Ben uzun gözcülerini Hapidduini Dağı'na kalmaya gönderiyorum. Bana, “Dağ düşman bakımından temizdir.” haberini getirdikleri zaman Tapigga'dan sığırları ve koyunları duruma göre aşağıya bırakacağım. Majeste, efendim, (bunu) böyle bil!”³⁶

Tapigga'nın bir bölgenin merkezi olduğu Boğazköy'de bulunan kült ile ilgili bir teslimat listesinden anlaşılmaktadır. Bahsettiğimiz bu listede “Tapika şehri ülkesi” ifadesi geçmektedir ve daha sonra da bu ülkeye ait olan kentler sayılmaktadır. Buranın önemli bir merkez olduğu III.Hattuşili'nin otobiyografisinden de anlaşılabilir. Söz konusu metinde şöyle denmektedir: “Ve kardeşim Muuatalli benim arkamdan geldi ve Anziliya'yı ve Tapiqqa'yı tahkim etti.”³⁷ Maşat Höyük'te bulunan beş adet çivi yazısı ile yazılmış olan Hititçe tablette, bugünkü Zile'nin adı “Uru An-zi-li-ya” şeklinde geçmektedir. “Uru” Sümerce, “şehir” anlamındaki belirticidir ve kendisinden sonra bir şehir isminin geleceğini gösterir. Klasik dönemde adı “Zela”, bugünkü adı ise “Zile”dir ve Hititler dönemindeki şehir isminin günümüze yansımadır. Ayrıca bu yerleşim yeri Hititlerin dini merkezlerinden biridir. Tabletlerin içerikleri; arsa bağışları, mal ve insan envanterinden kehanetle ilgili danışmalara kadar uzanmaktadır. Büyük çoğunluğu kralın bölgedeki yerel görevlilere gönderdiği mektuplarla, görevlilerin krala gönderdikleri mektupların kopyaları ya da müsveddeleridir.³⁸ Hitit Devleti, Anadolu yarımadasında neredeyse tüm komşuları ile sorun yaşamıştır. Bu nedenle devletin sınırlarının sürekli olarak değiştiği görülmektedir. Ancak bu komşular içerisinde onlara en çok sorun yaşatanı hiç şüphesi Gaşkalar'dır. Yeri geldiğinde Mısır gibi büyük bir güce dahi karşı koyabilen Hititlerin neredeyse tüm tarihleri boyunca Gaşkalar ile bitmek bilmez bir mücadele içerisinde girmiş olmaları ilginç sayılabilir. Gaşkaların Hitit Devleti için diğer komşularına kıyasla daha büyük bir sorun olmasının nedenleri, bu halkın yaşamış olduğu coğrafya ile ilişkilendirilebilir. Konu ile ilgili en önemli çalışmalardan birisini yapmış olan Von Schuler'e göre, Gaşkalar birbirinden bağımsız boylar halinde Çorum-Mecitözü ve Amasya

³³ Tekin, 2012: 297 - 298.

³⁴ Adatepe, 1988: 6.

³⁵ Tekin, 2012: 301.

³⁶ Alp, 2000: 84.

³⁷ Alp, 1977: 641.

³⁸ Tekin, 2012: 302, 304.

yakınlarında yaşamaktaydılar. Yani bu bölge Hattuşa, Arinna ve Şapinuva gibi önemli Hitit kentlerinin hemen yanı başında yer almaktadır. Neredeyse aynı coğrafik alan üzerinde yaşayan bu iki toplumunun sınırlarının birbirinden bariz bir şekilde ayrılmış olabileceğini söylemek doğru olmaz. Bu nedenle bir sınır çizgisinden bahsedilememektedir. Oldukça yakın yaşam alanlarına sahip iki toplum arasında yaşanacak bir çatışma, doğrudan Hitit Devleti'nin merkezini etkiliyor ve Hitit Devleti'nin Anadolu'daki otoritesini sarsacak bir duruma dönüşebiliyordu. Gaşkalar, Hitit Devleti ile olan coğrafik yakınlıklarından faydalanarak başkent Hattuşa'ya dahi saldırmışlardır³⁹. Bu mücadelede Zile-Maşat Höyük bölgesi de tahribata uğramıştır. Tapigga, iki taraf içinde psikolojik bir sınır bölgesini teşkil ediyordu. Çünkü bu kent düştüğü zaman Hitit topraklarına girmek kolaylaşacaktı. Nitekim Gaşkalılar Hititlerin yıkılmasının ardından Orta Anadolu'ya inmişler ve Tapigga kenti dâhil olmak üzere birçok Hitit şehrini işgal etmişlerdir.⁴⁰ Gaşka saldırıları belirli amaç ve dönemlerde bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Ekonomik, kültürel ve askeri açıdan Hititlerle boy ölçüşecek yapı ve özelliklere sahip bulunmamakla birlikte, uygun fırsatlar ve dönemler seçildiği için bu sistemli Gaşka saldırıları genel olarak başarılarla sonuçlanmıştır. Önemli geçitleri ve stratejik mevkileri ellerinde bulunduran Gaşkalılar, sahil şeridini düşman işgalinden korumayı başarmışlardı.⁴¹ Hitit Devleti'nin çökmeye başladığı yıllarda, Anadolu kuzeydoğudan Kafkaslar, batıdan da Boğazlar üzerinden gelen birtakım göçmenlerin etkisi altına girmeye başlamıştı. Herodotos'un anlatımlarında Brygler⁴² olarak adlandırılan ve Balkanlar'dan Trakya-Boğazlar üzerinden Anadolu'ya giren Trak kökenliler ise Frig adını taşıyorlardı. Frigler Çanakkale Boğazı'nı aşıp Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu kıyılarına yerleşmişlerdi.⁴³ Orta Anadolu'ya doğru harekete geçen bu boylardan Frigler, MÖ X. yüzyıl içinde bugünkü Ankara ili yakınlarındaki Gordion'a yerleşmişlerdir. MÖ VIII. yüzyılda, kültür ve sanatın doruğuna erişen Frigler, siyasi bir birlik kurarak, Orta Anadolu'yu yönetimleri altına almışlardır. Kral Midas zamanında Frigler, kuzeyde Zile yakınlarındaki Maşat Höyük'e kadar yayılmıştır.⁴⁴ Söz konusu dönemde Frigler bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen olan güçlü bir krallık haline gelmişlerdir.⁴⁵

MÖ 547'de Akhamenid Kralı Kyros Lidya Devleti'ne son vererek tüm Anadolu'yu ele geçirmiş idi. Kyros, ele geçirdiği bu toprakları Satrap adı verilen valiler aracılığıyla yönetiyordu.⁴⁶ Tokat, Herodotos'ta da adı geçen Daskyleion⁴⁷ Satraplığı'nın toprakları içinde kalıyordu. Herodotos'a göre bu satraplık yıllık 360 talent vergi ödüyordu. Kappadokia Krallığı MÖ 360'da Akhamenidler tarafından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Tokat, Kuzey Kappadokia sınırlarında kalmıştır.⁴⁸ Akhamenidlerin izlerini Zile'de görmek mümkündür. Tarihi "Kral Yolu"nu buradan geçirek bu bölgenin

³⁹ Demirel, 2013: 2 - 3.

⁴⁰ Tekin, 2012: 239 - 240.

⁴¹ Pehlivan, 1991: 9 - 10.

⁴² Herodotos, *Historia*, VI.45, VII.73, VII.185.

⁴³ Sevin, 1982: 231; Akurgal, 2007: 191; Yalçın, 2010: 59.

⁴⁴ Sevin, 1982: 230.

⁴⁵ Akurgal, 2007: 191; Akurgal, 2008: 265.

⁴⁶ Yalçın, 2010: 61 - 62.

⁴⁷ Herodotos, *Historia*, III.120.

⁴⁸ Yalçın, 2010: 62.

ehemmiyetini arttırmışlardır.⁴⁹ Ayrıca yine buradaki siyasi, ekonomik ve dinsel gücü arttırmak için, “Pers Bereket Tanrıçası Anaitis”e adanmış bir ateş tapınağı inşa ettirmişlerdir. Kyros’un İskitleri yenmesi üzerine inşa edilen tapınakta zaferin anısına yılda bir kez düzenlenen ve “Sakaia” adı verilen festival düzenlenmektedir. Bu tapınım oldukça kutsal bir karakter taşır.⁵⁰ İskender Anadolu seferi sırasında Kappadokia’nın kuzeyini oluşturan Pontos işgal edilmemişti. Bu nedenle Akhamenid satrabı I. Ariarathes bölgede kalabilmiştir. Akhamenid satrabı I. Ariarathes, bölgenin zenginliklerini elinde toplarken aynı zamanda 30.000 piyade ile 15.000 süvariden oluşan kuvvetli ordusuyla Kappadokia’daki iktidarını genişleterek kendisini kral ilan etmişti.⁵¹ Pontus Krallığı hâkimiyeti döneminde Zile, etrafında doğal korumaların olduğu bir kenttir.⁵² Burada bulunan tapınağa hizmet eden kölelere, başrahibe ve geliri yine başrahip tarafından toplanan kutsal bir araziye sahipti.⁵³ Akhamenidler zamanında kentte düzenlenen festivaller, Pontus zamanında da yapılmıştır. Bu kültürel inanış çerçevesinde Tanrı Omanes kültü adına kurban törenleri düzenlenir, tapınaktaki kutsal alanın ortasındaki yükselen küllerin üzerinde hiçbir zaman söndürülmeyen bir ateş yanardı. Zile, Pontus krallarınca bir kentten ziyade, Pers tanrılarının kutsal alanı olarak idare edilirdi. Krallar, tapınağın dinsel işlevine, özerkliğine karışmaz, rahiplere saygı gösterirlerdi. Yani kent, rahip hükümdarların yönetimindeydi.⁵⁴

Cumhuriyet döneminden önce Anadolu’nun batısını, imparatorluk döneminde ise Trakya ve Anadolu’nun doğusunu ele geçirmişlerdir.⁵⁵ Romalı komutan Triarius ile VI.Mithridates, Zile’ye 5 km uzaklıktaki Skotis’te (Altağaç Mevkii) savaşmış ve bu savaşın galibi belli olmamıştır. Mithridates, yöreye yeniden hâkim olmasına rağmen kısa bir süre sonra Romalı General Pompeius Magnus, Mithridates’i yenmiştir. Pompeius, Mithridates’i Kolkhis’e kadar takip etmiş, Mithridates’in ise Romalılara yakalanmaktansa kendini öldürdüğü bilinmektedir.⁵⁶ VI.Mithridates ile savaşın galibi olan Pompeius, Anadolu’da bir takım organizasyon çalışmalarına başlamıştır.⁵⁷ Zelitis sahasının yönetim merkezi olan Zile kentine şehir unvanı vermiş ve çevredeki pek çok kasabayı da buraya dâhil ederek kentler arası ilişkilerin gelişimine katkı sağlamıştır.⁵⁸ VI. Mithridates’ten sonra tahta çıkan Pharnakes, babasının ardından pozisyonunu koruyabilmek adına, vakit geçirmeden Pompeius’a gönderdiği elçiler vasıtasıyla barış talebinde bulundu. Babasının cesedini Pompeius’a gönderdi. Bu davranışı Pompeius tarafından takdir görünce barış teklifi kabul gördü ve Bosphorus kralı olarak atanarak Roma’nın dostu krallar arasına yazıldı. MÖ 49 yılında Jül Caesar ve Pompeius arasında iç savaş patlak verdi. Roma Lejyonlarının bu olayla ilgilenmesinden yararlanmak isteyen Pharnakes zayıf bir direniş ile Kolhis ve Küçük Armenia’yı egemenliği altına aldı. Küçük Armenia kralı Deiotarus, Caesar’ın Asyadaki temsilcisi Domitius Calvinus’tan

⁴⁹ Girgeç, 2008: 5.

⁵⁰ Ful, 2012: 92.

⁵¹ Yalçın, 2010: 62.

⁵² Işık, 2001: 96.

⁵³ Ful, 2012: 93.

⁵⁴ Yanbeyi, 2013: 113 – 115.

⁵⁵ Yalçın, 2010: 67.

⁵⁶ Lafli, Patacı, 2012: 215 - 216.

⁵⁷ Yalçın, 2010: 68.

⁵⁸ Texier, 2002: 169.

yardım talep edince bir küçük bir Roma ordusu bölgeye geldi. MÖ 48 yılında yapılan Nikopolis Savaşı'nda Roma ordusu yenilgiye uğratan Pharnakes yönünü Pontos'a çevirdi. Romalılara karşı yapılan bu güç gösterisinin ardından Pharnakes yeni fethettiği bölgelerdeki isyanları bastırmakla meşgul oldu. Ancak Caesar'ın bölgeye doğru ilerlerken sahip olduğu olağanüstü hız Pharnakes'in dikkatini yeniden Romalıların üzerine çevirmesine neden oldu. Tehlikenin farkına varan Pharnakes ilkin zaman kazanmak amacıyla barış teklifinde bulundu ancak Caesar'ın bölgeye oldukça yaklaşmış olması savaşı kaçınılmaz hale getirdi. Günümüzdeki Zile yakınlarından yapılan kısa savaşın ardından Pharnakes bozguna uğradı ve az sayıda süvarisi ile birlikte kaçmak zorunda kaldı. Pharnakes yardım bulmak ve İskitler ve Sarmatlar'dan asker toplayabilmek için hemen Bosphorus'a geçti. Ancak eski bir valisi olan Asandar birlikleri ile ona saldırdı ve Pharnakes MÖ 47'de vuku bulan çatışma sonucunda ölmüştür.⁵⁹

Sonuç

Eskiçağ Tarihi'nin önemli yerleşimlerinden biri olan Zile, coğrafi konumu itibariyle uzun yıllar boyunca ilgi çeken bir yerleşme olma durumunu korumuştur. Kentin bu stratejik öneminden dolayı Hititler'den Roma İmparatorluğu'na kadar eskiçağda Anadolu topraklarında varlık göstermiş olan devletlerin egemenlik kurmak istedikleri bir bölge olma özelliği taşımış ve bundan dolayı söz konusu devletlerin önemli çekişme alanlarından biri olmuştur.

Eski Hitit döneminde kurulmuş olan Zile'nin coğrafi açıdan sahip olduğu stratejik konumunun yanı sıra önemli bir dini merkez olması da kentin önemini daha da arttırmıştır. Hititlerin çağdaşı olan ve savaşçı özellikleri ile ön plana çıkan Gaşkalar, Zile'ye defalarca saldırı düzenlemişler ve söz konusu kenti ağır tahribata uğratmışlardır. Gaşkalar'ın söz konusu bölgeye seferler düzenlemiş olması da yine bu bölgenin sahip olduğu stratejik ve ticari önemden kaynaklanmaktadır. Zile ve çevresinde Demir Çağı uygarlıklarından Frigler'e ait buluntulara rastlanmış olması da Hititlerden beri geçen yaklaşık bin yıllık süreye rağmen bölgenin sahip olduğu önemi koruduğunu göstermektedir. Söz konusu dönemden sonra bölgenin egemenliğini ellerine geçiren Akhamenidler'in meşhur Kral Yolu'nu bu kentten geçirmeleri kentin önemini arttırmış ve böylelikle kentin sahip olduğu ekonomik potansiyel daha da güçlenmiştir. Ticari bakımdan gelişen Zile'de, böylelikle kültürel çeşitlilik de yaşanmıştır. Akhamenid hâkimiyetinden sonra bölgenin kontrolünü elinde tutan Pontus Krallığı döneminde ise kent, daha çok dini açıdan ön planda olmuş ve cazibesini yitirmemiştir. Bu dönemde söz konusu bölgede, Anadolu topraklarında yayılma politikası yürüten Roma İmparatorluğu ve Pontus Krallığı arasında çetin çekişmeler vuku bulmuştur. Bu çekişmeler sırasında Zile'yi hâkimiyeti altında bulunduran Pontus Kralı VI. Mithridates ile savaş halinde olan Roma İmparatorluğu'nun üstünlük mücadelesi, VI. Mithridates'in oğlu Pharnakes döneminde de devam etmiştir. Pharnakes'in yetersiz kalan direnişi neticesinde Roma İmparatorluğu bölgeye hâkim olmuştur.

⁵⁹ Yılmaz, 2015: 64.

Görüldüğü üzere çeşitli devlet ve imparatorlukların hegemonyası altında kalan Zile, söz konusu tarihi devirlerde ekonomik ve dini açılardan taşımış olduğu kentsel nüfuzunu korumuştur. Anadolu'nun iç kesimleri ile Karadeniz sahilleri arasındaki bağlantı noktalarından biri üzerinde yer alması bölgeyi daha da ilgi çekici kılmıştır. Sahip olduğu bu önemli coğrafi konum kentin bölgeler arası ticaretteki etkinliğini arttırmış ve böylelikle kenti tercih edilir bir statüye yükselterek, devletlerin rekabet alanı haline getirmiştir.

KAYNAKÇA**Antik Kaynaklar**

HERODOTOS, *Historia (Tarih)*, Çev.: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

STRABON, *Geographika: XII, XIII, XIV*, Çev.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Telif Eserler

ADATEPE, M. K., 1988. *İ.Ö. II. Binyıl'da Orta Karadeniz Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ALP, S., 1977. "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Bellekten*, XLI/164, Ankara, ss. 637 - 647.

ALP, S., 2000. *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

AKURGAL, E., 2007. *Anadolu Uygarlıkları*, NET Turistik Yayınlar, İzmir.

AKURGAL, E., 2008. *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

ARSLAN, M., 2007. *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

DEMİREL, S., 2013. "Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, VI/12, Ankara, ss. 193 - 203.

FUL, Ş. D., 2012. "Antik Dönemde Tokat'ta Tapınım Gören Kültler", *Tokat Sempozyumu (1-3 Kasım 2012)*, C.III, Tokat, ss. 89 - 108.

GİRGEÇ, N., 2008. *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

IŞIK, A., 2001. *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, TTK, Ankara.

KIYMET, K., 2004. *M.Ö. II. Binde Orta Karadeniz Bölgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

LAFI, E. – PATACI, S., 2012. "Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile) Kentleri", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012)*, C. I, Tokat, ss. 207 - 224.

SEVİN, V., 1982. "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları – Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C. 2, Görsel Yayınlar, İstanbul.

ÖZÇAĞLAR, A., 1995. "Zile'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.3, Ankara, ss. 145 - 163.

ÖZGÜÇ, T., 1978. *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Ö., 2012. *Antik Çağdan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi "Pontus"*, Genesis Kitabevi, Ankara.

- PEHLİVAN, M., 1991. “Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, Van, ss. 7 – 10.
- RAMSAY, W. M., 1960. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- ŞAHİN, M., 2013. “İlk ve Ortaçağlarda Zile”, *History Studies International Journal Of History*, C.V, S.7, Mayıs, ss. 207 - 222.
- TEKİN, M., 2012. “Hititler Dönemi'nde Tokat Ve Çevresi”, *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012)*, C. I, Tokat, ss. 287 - 312.
- TEXIER, C., 2002. *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev.: Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, C. III, Ankara.
- TOKAT 1973 İl Yıllığı, Tokat 1973.
- YALÇIN, H., 2010. *Niksar İlçesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- YANBEYİ, T. G., 2013. *Sikkeler Işığında Pontos Kralı Mithridates VI Eupator Dönemi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- YILDIRIM, R., 2004. *Uygarlık Tarihine Giriş*, Asil Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, O., 2015. “Caesar ve II. Pharnakes'nin Zile Savaşı (M.Ö. 47) Yeri Üzerine Bir İnceleme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/11, ss. 61 - 64.
- YİĞİT, T., 2003. “İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasal Görünümü”, *TAD*, C.XXI, S.33, Ankara, ss. 167 - 182.
- YİĞİT, T., 2014. “Anadolu Uygarlıkları”, *Uygarlık Tarihi*, Ed.: İsmail Güven, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, ss. 85 - 147.

İnternet Kaynakları

Harita 1: <http://zileninharitasi.blogspot.com/>

Resim 1: <http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR-141157/zile.html>

SELEUKOS KRALLARI TARAFINDAN KURULAN KRALI
MERKEZ ANTİOKHEİA VE YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ANTİOKHEİA
KENTLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
*AN OVERVIEW OF THE ROYAL CENTER ANTIOCHEIA WHICH WAS
FOUNDED BY THE KINGS OF SELEUCUS AND THE ANTIOCHEIA CITIES IN
ITS IMMEDIATE VICINITY*

Meltem TEMİZKAN

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
PhD Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
mltm92.tmezkn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5591-502X

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 11.02.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 18.02.2019
Sayfa-Pages : 35 – 52

 : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.6>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: TEMİZKAN, Meltem, “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bir Bakış”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi - International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 35 – 52.

SELEUKOS KRALLARI TARAFINDAN KURULAN KRALİ
MERKEZ ANTİOKHEİA VE YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ANTİOKHEİA
KENTLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
*AN OVERVIEW OF THE ROYAL CENTER ANTIOCHEIA WHICH WAS
FOUNDED BY THE KINGS OF SELEUCUS AND THE ANTIOCHEIA CITIES IN
ITS IMMEDIATE VICINITY*

Meltem TEMİZKAN

Öz

Makedonya Kralı Büyük İskender'in ölümünden sonra, kurmuş olduğu imparatorluk gerçek anlamda bir varisin bulunmamasından dolayı komutanları arasında yaşanan savaşlar sonucunda bölünmüştür. Seleukos Kralı Seleukos I Nikator, yaşanan bu savaşların ardından Önasya topraklarının bir bölümünü ele geçirmiştir. Kral ele geçirmiş olduğu bu topraklarda hakimiyetini sürdürebilmek adına kentler inşa etmiştir. Krali merkez dahil üzere Seleukos I Nikator'un kurmuş olduğu bu kentlerden on altısı Antiokheia olarak adlandırılmıştır. Seleukos I Nikator'dan sonra başa geçen diğer Seleukos krallarının da Antiokheia adında kentler kurdukları belirlenmiştir. Bu kentlerin özellikle krali merkez Antiokheia'nın yakın çevresinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kralların ele geçirmiş oldukları topraklarda yeni kentler kurmaları ve bu yeni kentlere kendi kültürlerine bağlı bir şekilde ad vermiş olmaları ele geçirmiş oldukları topraklarda hakimiyetlerinin kalıcılığını sağlamıştır. Aynı zamanda bu yeni kentlerin kurulması ile birlikte kolonileştirme faaliyetlerinde de artış olduğu görülmüş ve krali merkez Antiokheia'nın yakın çevresindeki bazı kentlerin yalnızca adlarının Antiokheia olarak değiştiği anlaşılmıştır. Bu durum kent ile krallık arasında bir bağ kurulmaya

Abstract

After the death of the Macedonian King Alexander the Great, the empire he founded had been divided as a result of the wars between his commanders due to the absence of an heir. The King of Seleukos, Seleukos I Nikator seized part of the Asia Minör territory after these wars. The king has built cities in order to continue his domination in these lands. Sixteen of these cities which founded by Seleukos I Nikator including the royal center were named as Antiocheia. Other Seleucid kings, who came to power after Seleukos I Nikator, were also established cities called Antiocheia. It was observed that these cities were focused especially in the immediate vicinity of the royal center of Antiocheia. In this context, the establishment of new cities in the lands captured by the kings and the fact that they gave names to these new cities in a way which is connected to their own culture provided the permanence of their domination in the lands they had acquired. At the same time, with the establishment of these new cities, it was seen that there was also an increase in the colonization activities and it was understood that some cities in the vicinity of the king center Antiocheia only changed their names to Antiocheia.

çalışıldığını göstermiştir. Antiokheia kentlerinin genelde hem ticari hem de hammadde kaynaklarına erişim açısından elverişliliği Hellenistik Krallıklar'ın ve sonrasında Roma İmparatorluğu'nun dikkatini çekmiştir. Böylelikle Antiokheia kentlerinin Seleukos Krallığı döneminden sonra da önemini koruduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, hem krali merkez Antiokheia hem de bu kentin yakın çevresini kapsayan bölgede kurulmuş olan diğer Antiokheia kentlerinin analizi amaçlanmıştır.

This situation has been shown to be a link between the city and kingdom. The accessibility of both the commercial and the raw material sources of the cities of Antiocheia had attracted the attention of the Hellenistic Kingdoms and later of the Roman Empire. It was determined that the cities of Antiocheia are still important after Seleucid Kingdom. In this study, both the royal center Antiocheia and the other Antiocheia cities that were established in the region surrounding the city were aimed to be analyzed.

Anahtar Kelimeler: Seleukos, Hellenism, Koloni, Antiokheia, Roma.

Keywords: Seleucus, Hellenism, Colony, Antiocheia, Rome.

Giriş

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılındaki ölümü ve sonrasında ele geçirdiği geniş toprakların paylaşılması ve bu paylaşım sonucunda özellikle Önasya'da ortaya çıkan krallıkların yabancı bir toprakta kendi Yunan kültürünü hakim kılmaya çalışması nedeniyle Hellenistik Krallıklar¹ olarak adlandırılmışlardır. Bu kapsamda M.Ö. 323-30 yıllarını kapsayan zaman dilimi Hellenistik Dönem olarak nitelendirilmiştir.² Bu Hellenistik Krallıklar içerisinde Önasya toprakları üzerindeki krallık Seleukoslar tarafından kurulmuştur.³ Seleukoslar ele geçirdikleri topraklarda hakimiyetlerini kalıcı kılmak adına kentler inşa etmiş ve Yunan tarihçi Appian'a göre, kurucu kral Seleukos I Nikator⁴ bu kentleşme sürecinin öncülerinden biri olmuştur. Kral bu kentlerin adlandırılmasında ailesindeki kişilerin adlarını kullanarak hem onları onurlandırmış, hem de Makedon kökenli farklı adları kullanarak da Yunan kültürünün etkinlik alanını genişletmiştir. Seleukos I Nikator'un kurmuş olduğu bu kentlerden on altısı, babası/oğlu Antiokhos'un adını taşıyan Antiokheia olmuştur.⁵ Ayrıca Seleukos I Nikator'dan sonra başa geçen diğer Seleukos Kralları'nın da Antiokheia adında kentler kurmuş oldukları gözlemlenmiştir. Özellikle Hellen kültürünü⁶ yaygınlaştırma çabası içerisinde

¹ Büyük İskender'in komutanları (*diadokhoi*) arasında yapılan ve M.Ö. 301 yılında gerçekleşen İpsos Savaşı sonucunda bu Hellenistik Krallıklar Ptolemaioslar (Mısır), Lysimakhoslar (Trakya ve Küçükasya), Seleukoslar (Mezopotamya ve Suriye) ve Makedonya'da Kassandros Devleti olarak belirlenmiştir. Ptolemaioslar (Mısır), Seleukoslar (Önasya) ve Makedonya'da Antigonoslar, M.Ö. 281 yılında gerçekleşen Kyropedion Savaşı'ndan sonra ön plana çıkmış ve Hellenizm'in güçlü krallıkları olarak görülmüşlerdir. Mansel, 2014: 484-485; İplikçioğlu, 2007: 46-47.

² Thonemann, 2016: 7-48; Austin, 2006: 62; Mansel, 2014: 476-477; Yiğitpaşa, 2016a: 31-33; Yiğitpaşa, 2016b: 92.

³ Kuhrt- Sherwin White, 1993; İplikçioğlu, 2007: 46-47.

⁴ Seleukos I Nikator ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Grainger, 1990.

⁵ Downey, 1961: 581-582; Downey, 1963: 31; Kaya, 2000: 121.

⁶ Hellen kültürü ve yayılım alanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Pomeroy-Burstein, vd. , 2004: 294-324.

olan Seleukos Kralları'ndan Antiokhos IV Epiphanes kentlerin yeniden adlandırılmasında etkin bir rol üstlenmiş ve kentlerin sahip oldukları coğrafi özellikleriyle adlandırılmalarını sağlamıştır.⁷ Seleukoslar uygulamış oldukları bu isimlendirme politikası sayesinde hem kentlere yeni ve güçlü bir kimlik kazandırmış, hem de bu kentlerin Seleukoslar'a ait olduğunu ve onlara özgü bir düzen gerçekleştirileceğini göstermek istemişlerdir.⁸

Seleukos I Nikator ve sonrasında gelen Seleukos Kralları'nın krali merkez Antiokheia ve çevresini içine alan bölgede kurmuş oldukları Antiokheia kentleri, "Antiokheia ad Orontem (Hatay/Antakya), Antiokheia Ad Pisidiam (Isparta/Yalvaç), Antiokheia Ad Meandrum (Aydın/Kuyucak), Antiokheia Alabanda (Aydın/Çine), Antiokheia ad Kydnum (Mersin/Tarsos), Antiokheia Ad Sarum (Adana), Pyramos Antiokheiası (Mopsuestia / Misis / Adana / Yakapınar) olarak belirlenmiştir.⁹ Hellenizm'i yaymakta¹⁰ kullanılan kentleşme sürecinde bazı yerleşimlerin özellikleri doğrultusunda koloni¹¹ halini aldıkları görülmüştür. Bu dönemde kolonileşme¹² krallıklar açısından askeri, ekonomik, siyasi ve idari sorunların çözülmesine de olanak sağlamıştır. Özellikle bu kolonilerin bazıları, zamanla halk göçü ile birlikte büyük yerleşimler haline getirilmiştir. Bu büyük yerleşim kolonilerine de "*Katoikia*" adı verilmiştir. *Katoikia*'lar merkezi bir sistem içerisinde oluşturulmuş, yeni ve büyük topraklara yerleşmek amacıyla Hellenleştirme süresince Seleukoslar tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır. Seleukoslar'ın hem topraklarını genişletmek, hem de kendi yönetim sistemlerini uygulayabilecekleri bir alan oluşturmak istedikleri de anlaşılmıştır. Ayrıca kolonileşme faaliyetleriyle birlikte özellikle ticaret yolları üzerinde kurulan Seleukos kentleri bu yollarının korunmasında etkili olmuştur.¹³

2. Antiokheia ad Orontem

"Daphne Yakınlarındaki Antiokheia" ya da "Orontes (Asi) Nehri"¹⁴ üzerindeki Antiokheia olarak da adlandırılan bu kent, Yakındoğu topraklarının

⁷ Sarılar, 2012: 139.

⁸ Sarılar Özdemir, 2015: 665.

⁹ Aktaş, 2006: 11. Ayrıca Appian, Seleukos I Nikator'un Kuzey Suriye'de Aşağı Lübnan Antiokheiası (Antioch under Libanos) adında bir kent kurduğundan bahsetmiş ancak bu konu netlik kazanmamıştır. Konu ile ilgili ve Seleukoslar döneminde kurulmuş olan tüm Antiokheia kentleri için bkz. Cohen, 1995; Cohen, 2006; Cohen, 2013.

¹⁰ Hellenistik kültür yayılım alanı içerisinde buldukları coğrafya ve bu coğrafyanın sahip olduğu kadim yerel kültürün baskınlığı Seleukos krallarınca uygulanan kültürel politikaların diğer Hellenistik krallıklara göre daha yüzeysel kaldığı görülmüştür. İplikçioğlu, 1997: 120.

¹¹ Koloni sözcüğü Latince'de "*colere*", bir toprak parçasını işlemek, sınırları belli bir alanda ikamet etmek, dahası o topraklarda kendine özgü bir külte/tapınca (*cultus*) sahip olmak anlamlarını taşımıştır. "*Colonia*", *colonus* (çiftçi) eliyle işlenen toprak parçasına ve o toprağı işleme hakkına sahip insanların bütününü ifade etmiştir. Aynı zamanda "*colonia*" sözcüğü zamanla "doğduğu topraklardan koparak, başka bir toprak parçasını yurt edinmek ve orada tarımsal faaliyet yürütmek" anlamlarını kazanmıştır. Séville, 2004: XV. II 8-9; Yıldırım-Özkaya Duman, 2018: 408.

¹² Kolonilerin, su kaynaklarına yakın ve verimli araziler başta olmak üzere hayvancılık için de uygun olması Hellenistik krallıklar tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda Seleukoslar'ın hem kereste temin edebilecekleri, hem de ulaşım ve ticaret açısından da uygun olan yerlerde koloni kurma girişiminde buldukları anlaşılmıştır. Kaya, 2000: 131-132; Cohen, 1978.

¹³ Akalın, 2006: 66-69; Kaplan, 2016: 329.

¹⁴ Asi Nehri'nin adlandırılması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yıldırım, 2017.

Seleukos I Nikator'un hakimiyeti altına girmesiyle birlikte kurulmuştur. Seleukos I Nikator elde etmiş olduğu toprakları yönetebilmek adına bir krali merkez kurma girişiminde bulunarak öncelikle M.Ö. 300 yılında günümüz Hatay İli'nin Samandağ ve çevresini içine alan bölgede Seleukeia Pieria¹⁵ kentini inşa etmiştir.¹⁶ Ancak Seleukos I, denize yakın olan bu yerleşimden gelebilecek tehlikelere karşı Seleukeia Pieria'nın kuruluşundan bir ay sonra bu kentin daha iç batısında yer alan eskiden Antigoneia¹⁷ adı verilen kent yakınlarında yeni bir başkent kurmuştur.¹⁸ Babası/oğlu Antiokhos'a ithaf ettiği Antiokheia kenti sonrasında, sınırları doğuda Semerkand'a, batıda Sardeis (Manisa)'ya kadar uzanan Seleukos Krallığı'nın başkenti olmuştur.¹⁹

Krali merkez Antiokheia, Amik Ovası'nın güneybatı köşesinde ve ovanın güney kenarından akan Asi Nehri ile birlikte dağların arasında yer almış, konumu nedeniyle stratejik bir noktada bulunmuştur. Aynı zamanda kent göç ve ticaretin akışını sağlayan önemli bir noktada yer alarak Küçükasya, Mezopotamya ve Güney Suriye'yi birbirine bağlayan yolların kavşağını oluşturmuştur. Ayrıca Asi Nehri ve Seleukeia Pieria limanı üzerinden Akdeniz'e ulaşımı kolaylaştıran bu kent, Yunan kurumlarıyla donatılmış ve devletin kültür merkezi haline getirilmiştir.²⁰ Antiokheia kentinin şehir planı M.Ö. 5. yüzyılda yaşayan Hippodamus tarafından oluşturulmuş kentteki sokakların düz olduğu ve birbirlerine dik açı ile geçtiği ızgara plan (Res.1) uygulanmıştır.²¹ Antiokheia şehir planı Asi Nehri çevresinde bir ada oluşturmuş ve bu ada üzerinde o dönemlerde saray, hipodrom, stadyum ve sirkler inşa edilmiştir. Bu yapıların çoğu Antiokheia'da yaşamış mimarlardan Marcus Rex tarafından M.Ö. 67 yılında inşa edilmiştir.²² Kent surlarının Seleukos dönemindeki sınırlarıyla ilgili net bir bilgi bulunamamış ancak şehir surlarının doğuda Habib-i Neccar Dağı'na doğru tırmanması, Roma krallarından Tiberius (M.S. 14-37) döneminde gerçekleşmiş ve Tiberius'un şehir surlarını genişlettiği anlaşılmıştır.²³ Seleukos Krallığı'nın ardından, Roma ve Bizans döneminde Antiokheia/Antiokh olarak anılan kent, Roma İmparatorluğu'nun üç büyük anakentinden (metropolis) biri olarak önemini ve gücünü devam ettirmiştir.²⁴

3. Antiokheia ad Pisidiam

"Pisidia Antiokheiası" olarak da adlandırılan kent, günümüz Isparta İli'ne bağlı Yalvaç İlçesi'nin 1 km. kuzeyinde ve Sultan Dağları'nın güney yamaçlarında kurulmuştur.²⁵ Pisidia Bölgesi'nde yer alan bu kent, Frigya

¹⁵ Seleukeia Pieria'nın kuruluşu ve lokalizasyonu ile ilgili çalışmalar için bkz. Malalas, 1986; Pamir, 2001.

¹⁶ Seleukos I Nikator'un Seleukeia Pieria kentini kurmadan önce M.Ö. 303/302 yılında Fırat Nehri'nin 85 kilometre doğusunda günümüz Şanlıurfa kentinde kurmuş olduğu Antiokheia ad Callirhoem/Edessa için bkz. Harrak, 1992: 209; Albayrak, 2016: 317.

¹⁷ Antigoneia hakkında detaylı bilgi için bkz. Billows, 1990: 242; Pamir, 2009: 265-267.

¹⁸ Cohen, 2006: 80-81; Pamir, 2009: 266.

¹⁹ Pamir, 2014: 251. Seleukos Krallığı'nın sınırlarının genişlemesi M.Ö. 281 yılında Sardeis yakınlarında gerçekleşen Kyropedion Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Kaya, 2000: 121.

²⁰ Strootman, 2014: 70; Temizkan, 2017: 43.

²¹ Downey, 1963: 70; Christensen-Ernst, 2012: s. 5.

²² Downey, 1961: 140-141; Dinç-Üççam Karagel, 2017: 576.

²³ Cohen, 2006: 89; Dinç-Üççam Karagel, 2017: 577.

²⁴ Yıldırım, 2018: 154.

²⁵ Taşlıalan, 1997; Taşlıalan, 1999: 5-19.

Bölgesi'ne olan yakın konumu nedeniyle Frig Bölgesi'ne dahil edilmiş, Strabon, Antiokheia'nın Frig Bölgesi'nde yer aldığını²⁶ ve kentin isminin de "Pisidia yakınındaki Antiokheia" olduğunu aktarmıştır.²⁷ Pisidia Antiokheiası M.Ö. 3. yüzyılda Seleukoslar tarafından koloni haline getirilmiştir. Konumu nedeniyle Suriye ve Küçükasya arasındaki iletişimi sağlamıştır. Kentin kim tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Seleukos I Nikator ya da oğlu Antiokhos I Soter²⁸ tarafından kurulmuş olabileceği düşünülmüştür.²⁹ Ayrıca kentin Men Askaios Tapınağı'na yakın bir yerde kurulduğundan bahsedilmiş³⁰ ve bu durumun, tapınağın maddi ve manevi gücünden faydalanmak amacıyla tercih edilmiş olabileceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra Antiokheia'nın ticaret açısından önemli bir nokta olan Güney Yolu'nun³¹ geçtiği bir yerde kurulmuş olması kentin ticari ve ekonomik açıdan da önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Dahası batıdan gelen yolların doğuya doğru güvenli bir şekilde akışını sağlamak, Bergama ve Galat tehlikesine karşı korunmak amacıyla da kentin bu mevkide oluşturulduğu bilinmektedir. Buna ek olarak kente Maiandros (Büyük Menderes) kenarındaki Magnesia'dan (Magnesia ad Meandrum)³² getirilen göçmenlerin yerleştirildiği ve bunun Seleukos Krali Antiokhos I Soter tarafından yapıldığı düşünülmüştür.³³

Seleukoslar döneminde kentte, Hellenistik kentleşme planında sıklıkla kullanılan ızgara planının uygulanıp uygulanmadığı tam olarak bilinmese de Roma Dönemi'nde bu plan doğrultusunda kent birbirine dik olarak cadde ve sokak ağıyla çevrelenmiştir. Bu anlamda Roma Dönemi şehir planında ana caddelere dik açılarla açılan dar ve düz sokakların bulunduğu tespit edilmiştir.³⁴ (Har.1) Kentin M. Ö. 25 yılında Galatya Eyaleti'ne dahil edildiği sonrasında ise Roma kolonisi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Pisidia Antiokheiası M.S. 3. yüzyılın hemen sonunda kurulan genişletilmiş Pisidia Eyaletleri'nin anakenti (metropolis)³⁵ olmuş ve kent bu önemini Bizans Dönemi'nde de korumuştur.³⁶

²⁶ Strabon, XII.8: 82-83; Cohen 1995: 278; Tschirikower, 1927: 37; Sarılar, 2012: 100; Özsait, 1985.

²⁷ Strabon, XII.3: 44; Kent adı ile ilgili ayrıca bkz. Levick, 1967: 18.

²⁸ Seleukos kralları Antiokhos I Soter (M.Ö. 281-261) /Antiokhos V Eupator (M.Ö. 164-162) ya da Kommagene kralları Antiokhos I Theos (M.Ö. 69-40) /Antiokhos IV (M.S. 38-72) dönemleri arasında kurulmuş olduğu düşünülen ve hem Kilikya Bölgesi, hem de bulunduğu konum itibarıyla ticaret yolları üzerinde önemli bir istasyon olan Antiokheia ad Taurum'un, eldeki verilerin değerlendirilmesi, mevcut yazılı ve arkeolojik verilerin kısıtlı olması nedeniyle tam olarak yeri belirlenememiştir. Ayrıca kentin kurucularının belirlenememesinin yanı sıra kentte Kommagene Krallığı'nın siyasi etkinliğinin Seleukos Krallığı'ndan daha çok olduğu gözlemlenmiştir. Antiokheia ad Taurum hakkında detaylı bilgi ve öneriler için bkz. Texier, 2002: 141-142; Gökhan, 2014: 79; Ürkmez, 2014: 78-84; Ürkmez, 2016: 307; Cohen, 2006: 150-151; Taşdöner Özcan, 2015: 98-103.

²⁹ Levick, 1967: 18; Taşlıalan, 1999: 55. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Cohen, 1995: 278.

³⁰ Strabon, XII.3: 43-44.

³¹ Kral Yolu'nun paralelinde bulunan, Küçükasya ve Suriye arasındaki iletişimi sağlayan yol olarak tanımlanmıştır. Bu yol Seleukoslar'ın ana merkezi Susa'ya bağlanmıştır. Sarılar, 2014: 173-174.

³² Magnesia ad Meandrum kent yerleşimi için bkz. Bingöl-Kökdemir, 2012; Kökdemir, 2015.

³³ Karamut, 1987: 5; Sarılar, 2012: 101-102. Özhanlı, 2013:157.

³⁴ Özhanlı, 2008: 71; Özhanlı, 2013: 157.

³⁵ Roma İmparatoru Diocletianus zamanında Antiokheia M.S. 308-311 yılları arasında yeni oluşturulan Pisidia Eyaleti'nin metropolisi konumuna yükseltilmiştir. Kaşka, 2017: 22.

³⁶ Kuter-Erdoğan, 2006: 113-115.

4. Antiokheia ad Meandrum

Seleukos krallarınca Anadolu'nun batısında, Frig, Lidya, Karia, Pisidia gibi kıyıda uzak iç kesimlerde kurulmuş olan kolonilerin önemli bir kısmı Büyük Maiandros Irmağı (Büyük Menderes) havzasında yer almıştır. Maiandros ırmağı boyunca ve bu ırmağın kolları üzerinde ya da yakınında toplam on bir koloni kurulmuştur. Bu kolonilerin yedisi adlarını Seleukos Kralları'ndan ya da kraliyet ailesine mensup kişilerden almıştır. Maiandros Irmağı üzerinde kurulan bu kentlerden ikisi Antiokheia adını taşımıştır.³⁷ Maiandros Antiokheiası olarak da adlandırılan kent, bu ırmağın havzasında yer almıştır (Har.2). Antiokheia kenti Morsynos (Dandalaz) Nehri'nin Maiandros Nehri'ne karıştığı noktada, bu nehrin güney kıyısında, günümüz Aydın ili Nazilli ilçesinin yaklaşık 20 kilometre doğusunda yer almıştır. Kentin denizden yüksekliği 167 metre olan bir tepe üzerine (Asartepe-Azmaç Mevki) kurulduğu bilinmektedir.³⁸ Kentin kuruluşuyla ilgili olarak Antikçağ yazarlarından Stephanos Byzantios aktarımlarda bulunmuş ve kentin Seleukos'un oğlu Antiokhos tarafından kurulduğunu söylemiştir. Ancak bahsi geçen Antiokhos'un Antiokhos I Soter ya da Antiokhos III Megas olduğu düşünülmüştür. Antiokhos I Soter'in Karia Bölgesi'nde yoğun bir kolonizasyon faaliyetinde bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle kentin, adı geçen kral tarafından kolonileştirildiği düşünülmüştür. Bu durum kentin verimli topraklara sahip olmasından kaynaklanmıştır.³⁹ Seleukoslar'ın kraliye kolonilerinden biri olan bu kent Roma Devri'nde de varlığını sürdürmüştür.⁴⁰

5. Antiokheia Alabanda

Maiandros ırmağı havzasında kurulmuş olan Antiokheia Alabanda, (Har.2) Karia'da Çine Çayı'nın (Marsyas) batı kıyısında yer almıştır. Bu bağlamda Alabanda, günümüz Aydın ilinin Çine ilçesine bağlı Araphisar (Doğanyurt) köyüne lokalize edilmiştir. Marsyas kıyısındaki Antiokheia kurulmadan önce burada Alabanda adıyla bilinen bir kent bulunmuştur.⁴¹

Antiokheia Alabanda'nın Seleukos Kralı Antiokhos II Theos ya da Seleukos Kralı Antiokhos III Megas tarafından kurulduğu isminin de Antiokheia olarak değiştirildiği düşünülmüştür. Bazı kaynaklarda Antiokhos III Megas'ın kenti onurlandırarak adını şehre verdiğinden bahsedilmiş ve M.Ö. 2. yüzyıl başlarında Alabanda'nın ismi bir süre "Khrysaoreonlular'ın (Karia

³⁷ Kaya, 2000: 122.

³⁸ Söner, 2017: 140.

³⁹ Cohen, 1995: 250; Sarılar, 2012: 23-24. Ayrıca Antiokhos I Soter'in kurmuş olduğu ve adının yine Antiokheia olarak anıldığı kolonilerden biri de günümüz Çanakkale İli Bayramiç İlçesi'nde Çaldağ Köyü'ne lokalize edilen Kebren kenti olmuştur. Akalın, 2003: 4. Bölge, Hellespontes'in (Çanakkale Boğazı) kontrol altına alınması ve Seleukoslar'ın Makedonya ile Yunanistan'a geçmeleri açısından stratejik bir önem taşımıştır. Ayrıca Seleukoslar'ın Kebren kentini koloni olarak seçmelerinde kentteki Skamandros (Karamenderes) Nehri önemli bir rol oynamıştır. Dahası kent, hammadde ve yer altı kaynakları açısından da zengindir. Bu nedenle Seleukoslar bölgedeki hakimiyetlerini korumak ve sağlamlaştırmak adına Kebren kentini koloni haline getirerek Antiokheia adını vermişlerdir. Kentin adının Antiokheia olarak değişmesi ise nüvizmatik kaynaklar aracılığıyla öğrenilmiştir. Cohen, 1995: 148-151; Sarılar, 2012: 108; Akalın, 2003: 12.

⁴⁰ Kentin Roma dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Barnes- Whittow, 1998: 17; Söner, 2017: 145-147.

⁴¹ Kaya, 2000: 126.

Bölgesi'ndeki köylerden oluşturulmuş birlik) Antiokheiası⁴² olarak da anılmıştır. Ancak M.Ö. 190 yılında gerçekleşen, Seleukos Kralı Antiokhos III Megas ve Roma arasında yapılan Magnesia Savaşı'ndan sonra birçok kente özgürlük verilmiş ve bunların arasında Antiokheia'da da yer alarak eski adı olan Alabanda'yı yeniden kullanmaya başlamıştır.⁴³

Strabon Antiokheia Alabanda'nın ekonomik ve kültürel yönden zenginliğine ve refah seviyesine ilişkin aktarımlarda bulunmuştur.⁴⁴ Bu aktarımlar Alabanda Territoriumu'ndaki arkeolojik buluntular, kentin verimli topraklara sahip olduğunu ve çevresindeki doğal kaynaklardan yararlandığını göstererek desteklenebilmiştir. Bunun yanı sıra maden yataklarına sahip olan bölge antik dönem süresince kent halkının ekonomik gücünü sağlamış kentte ulaşılan bu refah düzeyi Roma İmparatorluğu döneminde de varlığını korumuştur.⁴⁵

6. Antiokheia ad Kydnum

Kilikya Bölgesi'nde⁴⁶ bulunan "Kydnos Antiokheiası" ya da "Tarsos" (Mersin) olarak da adlandırılan kentin kuzeyinde Toros Dağları, güneyinde Akdeniz, doğusunda ise, Saros/Sarum Antiokheiası ve Pyramos Seleukeiası bulunmuştur (Har.3). Antiokheia ad Kydnum, içinden geçen Kydnos Nehri (Berdan Çayı) sayesinde verimli topraklara kavuşmuştur. Ayrıca bir liman kenti olması ticari üstünlüğünü ve stratejik olarak önemini arttırmıştır. Doğu ve Batı'dan gelen yolların kesiştiği noktada yer alan Antiokheia ad Kydnum Mezopotamya'ya açılan bir kapı niteliği taşımıştır.⁴⁷ Kilikya Bölgesi'nde Hellenistik Dönem ile birlikte artan nüfus yoğunluğuna bağlı olarak kentleşme süreci hızlanmış ve imar faaliyetlerinde de bir artış görülmüştür.⁴⁸

Seleukoslar zamanında kentin kimin tarafından koloni haline getirilmiş olduğu tam olarak bilinmemektedir. Tarsos olarak bilinen kentin ismi ise, Antiokhos IV Epiphanes⁴⁹ tarafından Kydnos Antiokheiası olarak değiştirilmiştir.⁵⁰ Kentin Seleukos hakimiyetinden çıkması ise Antiokhos IV Epiphanes'in ölümünün ardından gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kralın ölümüyle birlikte meydana gelen kargaşadan faydalanan bazı kentler kendi paralarını basarak otonom özelliklerine yeniden kavuşmuş ve bu kentlerden biri de Antiokheia ad Kydnum olmuştur. Kent, kendi adına para basmanın yanı sıra Seleukoslar'ın kendilerine verdiği isimlerini değiştirerek yerel adlarını

⁴² Kentin bu isimle sikkeler basmış olduğu bilinmektedir. Morkholm, 2000: 157.

⁴³ Cohen, 1995: 248-250; Sarılar, 2012: 20-21.

⁴⁴ Strabon, XIV: 2.13.

⁴⁵ Akkurnaz, 2018: 303-313.

⁴⁶ Hellenistik Dönem ve özellikle Seleukos Krallığı'nın bu bölgede yapmış olduğu faaliyetler için ayrıca bkz. Tempesta, 2013: 26-41.

⁴⁷ Sarılar, 2012: 45.

⁴⁸ Ramsay, 2000: 11; Kaplan, 2016: 329.

⁴⁹ Antiokhos IV Epiphanes tarafından kurulmuş olduğu düşünülen Antiokheia in Pieria'nın lokalizasyonu tam olarak belirlenememiştir. Kentin Fenike kenti Arados ya da Issos Körfezi'nin güney kıyısındaki günümüz Arsuz (Rhosos/Arosos) olarak kayıtlara geçtiği ancak bu iki yerleşim yerinin sık sık karıştırıldığı bu anlamda kent ile ilgili yazılı ve arkeolojik kaynakların yetersizliğinden dolayı net bir bilgiye ulaşılamadığı anlaşılmıştır. Cohen, 2006: 79-80.

⁵⁰ Sarılar, 2012: 45.

yani Tarsos'u kullanmaya başlamıştır.⁵¹ Kent, Roma döneminde de hem mimari, hem de ticari açıdan önemini korumuştur.⁵²

7. Antiokheia ad Sarum

“Saros Antiokheiası” (Adana) olarak da adlandırılan kent, (Har.3) Kilikya'nın Ovalık kısmında yer almış Saros (Seyhan) Nehri'nin bulunduğu alanın Hellenistik dönemdeki adı olarak kullanılmıştır. Saros Nehri Antiokheia'nın verimli topraklara sahip olmasını sağlamış ve gelişmesine de yardımcı olmuştur. Antiokheia Seleukoslar zamanında koloni haline getirilmiştir. Ancak kent yeniden kurulmamış Antiokhos IV Epiphanes sadece şehrin ismini değiştirmiştir. Ayrıca kral Ovalık Kilikya'daki kentlerin isimlerini değiştirerek, kent ile krallık arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu durum Seleukoslar'ın Kilikya bölgesini ellerinde tutabilmek ve kentlerle aralarında olan bağları güçlendirmek için uyguladıkları bir siyaset olarak değerlendirilmiştir.⁵³

8. Pyramos Antiokheiası

“Mallos” (Mopsuestia/Misis, Adana/Yakapınar) olarak da adlandırılan kent, Pyramos (Ceyhan) Nehri üzerinde kurulmuştur (Har.3). Kentin adının kim tarafından konulduğu ve ne zaman Antiokheia olarak değiştirildiği tartışılmıştır. Kilikya Bölgesi'nin M.Ö. 3. yüzyılın ortalarından M.Ö. 197 yılına kadar Ptolemaioslar'ın egemenliği altında olması kentin isminin değiştirilmesinin ve koloni haline getirilmesinin bu tarihten daha geç bir dönemde gerçekleştiğini göstermiştir.⁵⁴ Bu anlamda Antiokhos IV Epiphanes Dönemi'nde kentin adının “Pyramos Kıyısındaki Antiokheia” olarak değiştirildiği düşünülmüştür. Kentte ele geçen nümizmatik belgelerde de Antiokhos IV Epiphanes'in adı geçmiştir.⁵⁵ Aynı zamanda bu kentin Seleukos kolonisi haline getirildiği anlaşılmıştır.⁵⁶ M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren kendi adıyla sikke basmaya başlayan kentteki M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait erken dönem sikkelerinde Yunanca ve Aramice “Mallos” isminin kısaltması olarak *MAL* ve *MAP (MP)* tanımlamalarının kullanıldığı görülmüştür. Antiokhos IV Epiphanes'in kısa süreli isim değişikliğinin dışında kent, Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetinin sona erdiği M.S. 260 yılına kadar kendi ismini korumuştur.⁵⁷

SONUÇ

Büyük İskender İmparatorluğu'nun Doğu coğrafyasında hüküm süren Seleukoslar'ın, hakimiyetlerini sağlamlaştırma doğrultusunda Hellenleştirme politikası uyguladığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda başta krali merkez Antiokheia'da imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş, kent Yunan kurumlarıyla

⁵¹ Jones, 1937: 200; Topdal, 2007: 25-26.

⁵² Salmeri, 2003: 280.

⁵³ Tscherikower, 1927: 40; Cohen, 1995: 362; Sarılar, 2012: 50-51.

⁵⁴ Cohen, 1995: 360. Kentin adı, lokalizasyonu ve tarihsel gelişimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Durukan, 2017.

⁵⁵ Sarılar, 2012: 48-49.

⁵⁶ Sayar 1999, 200; Bardakçı, 2017: 58.

⁵⁷ Beşaltı, 2016: 35.

donatılmış ve devletin kültür merkezi haline getirilmiştir. Aynı zamanda kralların Antiokheia'ya bağlı olarak bir isim politikası benimsediği, kent ile krallık arasında bir bağ kurma girişiminde buldukları da saptanmıştır. Bu noktada başta kurucu kral Seleukos I Nikator on altı tane Antiokheia kenti inşa etmiştir. Seleukos I Nikator'dan sonra da diğer Seleukos krallarının Antiokheia adında şehirler kurdukları tespit edilmiştir. Bu kentler Hellenistik yapı çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmış aynı zamanda herhangi bir isim karışıklığı yaşanmaması adına yakınlarındaki bir nehir, dağ ya da bir köy ismiyle anılmıştır. Seleukos krallarınca bu kentlerin bazıları ihtiyaç doğrultusunda kolonileştirilmiştir. Kralların koloni faaliyetleri çerçevesinde arazileri daha verimli hale getirerek hem ekonomik, hem de siyasi açıdan güçlenme hedefledikleri anlaşılmıştır. Bu hedefin uygulanış pratiğinde kentlerin adlandırılması Hellenistik Krallıklarca ayrıca önemsenmiş özellikle Antiokheia adı verilen kentler gerek mimari gerekse de kültürel çerçevede birbirlerine benzetilmeye çalışılmış ve Hellen kültürünün temsilcileri haline getirilmiştir. Krali merkez Antiokheia ve bu merkeze bağlı Antiokheia adlı kentlerin aynı adı taşımasının yanı sıra Hellenistik kültürün mimari açıdan yansıtıldığı ve buna bağlı olarak kentleşme açısından Hellen kültür ve ticaret kolonileri olarak değerlendirildikleri sonucuna varılmıştır.

Seleukos Krallığı'ndan sonra Roma İmparatorluğu zamanında da kentlerin varlığını koruduğu ve Roma Kralları'nın da bu kentlerde faaliyetlerde buldukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kentlerin hem stratejik noktalarda kurulmaları, hem de verimli topraklara sahip olmaları Seleukos Krallığı'ndan sonra da önemlerini korumaya devam ettirdiklerini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, A. G., 2003. "Troas Synoikisis'i", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/21, ss. 1-16.
- AKALIN, A. G., 2006. "Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39/25, ss. 65-74.
- AKKURNAZ, S., 2018. "Sikkeler Işığında Alabanda'nın Siyasi ve Kültürel Tarihi'ne Kısa Bir Bakış", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/5, ss. 298-324.
- AKTAŞ, M., 2006. *Pisidia Antiocheia'sı Kent Sikkeleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ALBAYRAK, Y., 2016. "Edessa'da Paganizm ve Hıristiyanlık", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 32, ss. 316-324.
- AUSTIN, M., 2006. *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*, Second Edition, Cambridge University Press.
- BARDAKÇI, K., 2017. *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kilikia Bölgesi İle Lykaonia Bölgesi Arasındaki İlişkiler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- BARNES, H. – WHITTOW, M., 1998. "Medieval Castles: Antioch on the Maeander", *Anatolian Archaeology*, 4, ss. 17-18.
- BEŞALTI, K., 2016. "Magarsus ve Mallos İlişkisi Hakkında Bir Değerlendirme", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2/2, ss. 32-38.
- BILLOWS, R. A., 1997. *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, University of California Press.
- BİNGÖL, O. – KÖKDEMİR, G., 2012. "Menderes Magnesia'sı (Magnesia Ad Maeandrum) (1984-2010)", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları, Anadolu/Anatolia Ek Dizi*, III.2, Ed.: Orhan Bingöl-Aliye Öztan-Harun Taşkıran, Ankara, ss. 391-404.
- CHRISTENSEN-ERNST, J., 2012. *Antioch on the Orontes: A History and a Guide*, Hamilton Books.
- COHEN, G. M., 1978. *Seleucid Colonies*, Wiesbaden.
- COHEN, G. M., 1995. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press.
- COHEN, G. M., 2006. *The Hellenistic Settlements In Syria, The Red Sea Basin, and North Africa*, University of California Press.
- COHEN, G. M., 2013. *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*, University of California Press.
- DİNÇ, Y. – ÜÇEÇAM KARAGEL, D. , 2017. "Antakya Şehrinin Kuruluşu ve Mekansal Gelişimi", *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e Armağan*, Ed.: Ferhat Arslan, Pegem Akademi, Ankara, ss. 571-596.

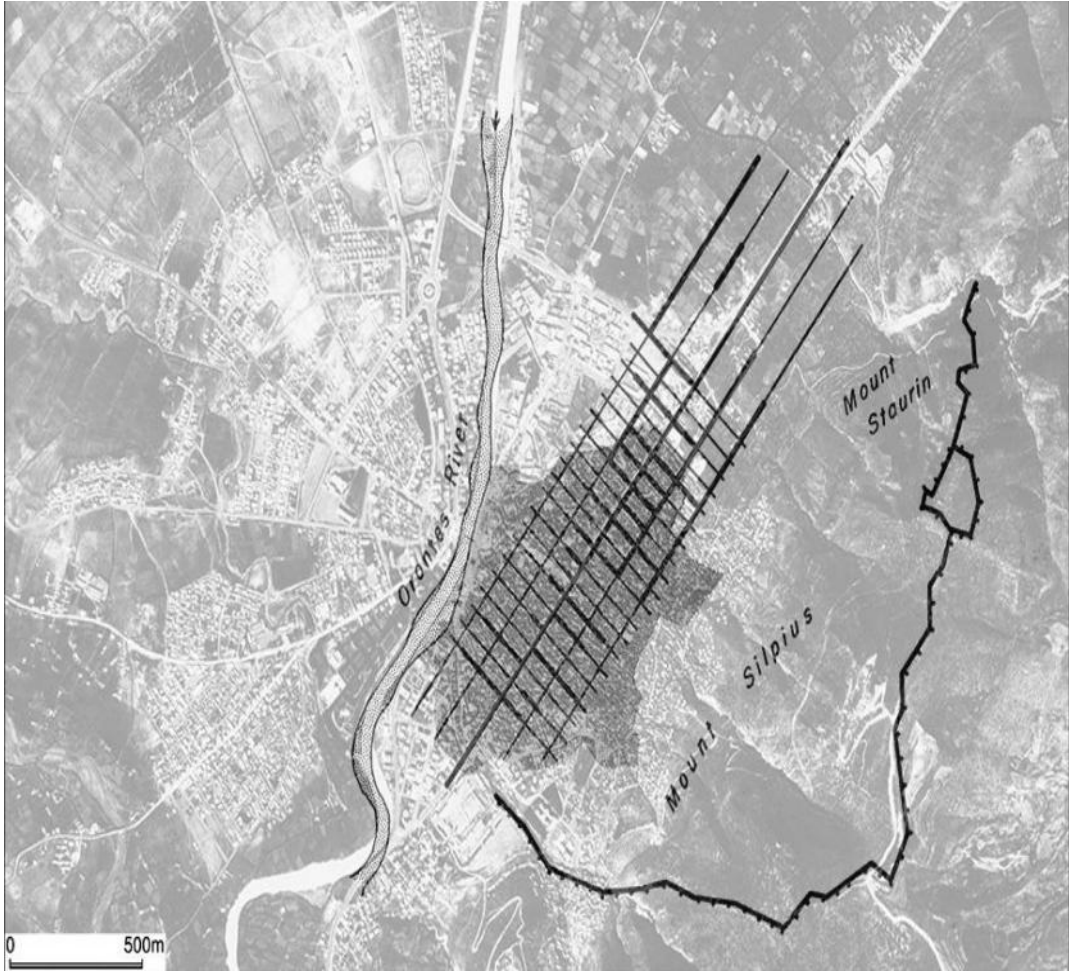
- DOWNEY, G., 1961. *History Of Antioch in Syria From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University Press.
- DOWNEY, G., 1963. *Ancient Antioch*, Princeton University Press.
- DURUKAN, M., 2017. “Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia Ad Pyramos Problemi”, *OLBA XXV*, ss. 345-380.
- GÖKHAN, İ., 2014. “Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 2, ss. 76-87.
- GRAINGER, J. D., 1990. *Seleukos Nikator –Constructing a Hellenistic Kingdom*, by Routledge.
- HARRAK, A., 1992. “The Ancient Name of Edessa”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 51, No. 3, ss. 209-214.
- İPLİKÇİOĞLU, B., 1997. *Eskibatu Tarihi-I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İPLİKÇİOĞLU, B., 2007. *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- JONES, A. H. M., 1937. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press.
- KAPLAN, A., 2016. “Antikçağ’da Denizcilik-İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapıları ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/33, ss. 325-336.
- KARAMUT, İ., 1987. *Pisidia Antiokheia’sı Heykeltraşlığı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- KAŞKA, G., 2017. “Pisidia Antiokheia’sında Hristyanlık”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 41, ss. 21-33.
- KAYA, M. A., 2000. “Suriye Krallığı’nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15, ss. 121-136.
- KÖKDEMİR, G., 2015. “Magnesia Ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihçesi “1715-2015””, *Anadolu 41*, ss. 159-185.
- KUTER, N. – ERDOĞAN, E., 2006. “Yalvaç, Pisidia Antiocheia Antik Kenti ve Çevresinin Peyzaj Özellikleri ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1/1, ss. 111-123.
- LEVICK, B., 1967. *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Clarendon Publisher.
- MALALAS, J., 1986. *The Chronicle*, Çev.: E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott, University of Melbourne Publication.
- MANSEL, A. M., 2014. *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MORKHOLM, O., 2000. *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri-Büyük İskender’in tahta çıkışından Apameia Barışı’na kadar (İ.Ö. 336-188)*, Çev.: Oğuz Tekin, Homer Yayınları.

- ÖZHANLI, M., 2008. "Pisidia Antiokheiası Kazıları 2008", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2009-7*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, ss. 70-74.
- ÖZHANLI, M., 2013. "Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması", *I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu, Pisidia Araştırmaları-I, (05-06.11.2012) Bildiri Kitabı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta, ss. 155-175.
- ÖZSAİT, M., 1985. *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- PAMİR, H., 2001. "Seleuceia Pieria", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- PAMİR, H., 2009. "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/6, ss. 258-288.
- PAMİR, H., 2014. "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı", *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları*, Ed.: Aynur Özfirat-Çilem Uygun, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, no.50, Antakya, ss. 251-274.
- POMEROY, S. B. – BURSTEIN, S. M. – DONLAN, W. – TOLBERT ROBERTS, J., 2004. *A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society and Culture*, Oxford University Press.
- RAMSAY, W. M., 2000. *Tarsos. Aziz Pavlus'un Kenti*, Çev.: Levent Zoroğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SALMERI, G., 2003. "Processes of Hellenization in Cilicia", *Olba VIII*, ss. 265-293.
- SARILAR, M., 2012. *Küçükasya'daki Seleukos Kolonileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- SARILAR, M., 2014. "Küçük Asya'da I. Antiokhos (Soter) Dönemi'nde Seleukos Kolonileri", *Eskiçağ Yazıları 6*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 159-190.
- SARILAR ÖZDEMİR, M., 2015. "Pisidia, Pamphylia ve Kilikia Bölgelerindeki Seleukos Kolonileri", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, (4-7 Kasım 2015) Bildiri Kitabı*, AKMED, Antalya, ss. 663-684.
- SAUVAGET, J., 1934. "Le Plan De Laodiceé-sur-Mer", *Bulletin d'Etudes Orientales*, 4, ss. 81-114.
- SAYAR, M. H., 1994. "Antik Kilikia'da Şehirleşme", *Türk Tarih Kurumu Kongresi XII/I, (12-16 Eylül 1994)*, Ankara, ss. 193-216.
- SÉVILLE, I. D., 2004. *Étymologies - Livre 15: Les Constructions et les Terres*, Ed.: Jean-Yves Guillaumin, Pierre Monat, Presses Universitaires de Franche-Comté.
- SHERWIN WHITE, S. – KUHORT, A., 1993. *From Samarkhand to Sardis: A new approach to the Seleucid empire*, University of California Press.

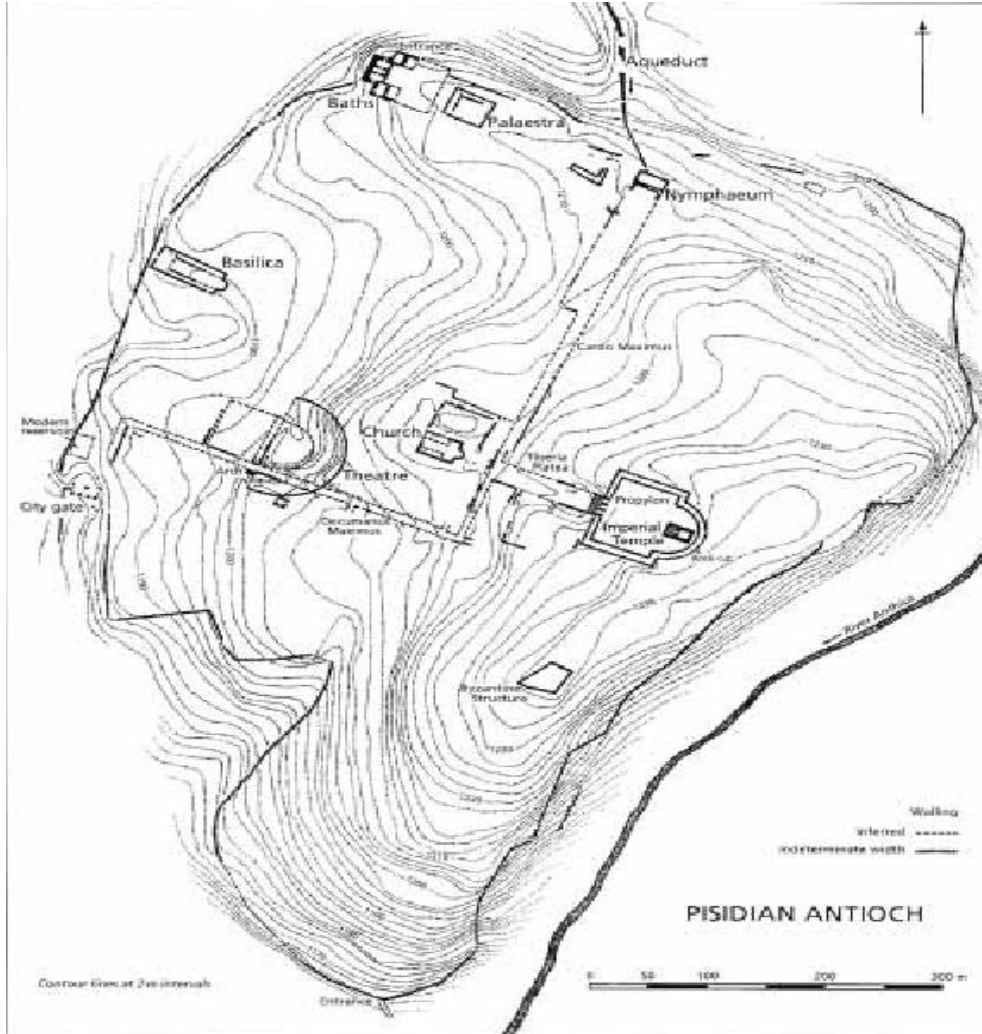
- SÖNER, H., 2017. "Antiocheia ad Maeandrum Antik Kenti", *Humanitas*, 5/9, ss. 139-153.
- STRABON, 1987. *Geographika*, Çev.: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- STROOTMAN, R., 2014. *Courts and Elites in the Hellenistic Empires: The Near East After the Achaemenids, c. 330 to 30 BCE*, Edinburgh University Press.
- TAŞDÖNER ÖZCAN, K., 2015. "Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 13, ss. 97-118.
- TAŞLIALAN, M., 1997. *Yalvaç Pisidia Antiocheia*, İstanbul.
- TAŞLIALAN, M., 1999. "Pisidia Antiocheia'sının Tarihçesi", *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu (2-4 Temmuz 1997) Bildiriler Kitabı*, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın, ss. 5-19.
- TEMİZKAN, M., 2017. *Seleukoslar Döneminde Antiocheia (Antakya)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- TEMPESTA, C., 2013. "Central and local Powers in Hellenistic Rough Cilicia", *New Archaeological and Historical Approaches*, Ed.: Michael C. Hoff-Rhys F. Townsend, Oxford, ss. 26-41.
- TEXIER, C., 2002. *Küçük Asya*, Çev.: Ali Suat, C. III, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- THONEMANN, P., 2016. *The Hellenistic Age*, Oxford University Press.
- TOPDAL, E., 2007. *Kilikia Eyaleti: Kentler ve Roma Yönetimi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- TSCHERIKOWER, V., 1927. *Die hellenistischen Stadtgründungen von Alexander dem Grossen bis auf die Römerzeit*, Philologus. Supplemente, 19, Leipzig .
- ÜRKMEZ, Ö., 2014. "Eski Çağ'da Maraş ya da Margaşti Germanicia", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/11, ss. 67-95.
- ÜRKMEZ, Ö., 2016. "Antiochia ad Taurum; Antiochus IV; Astuwaramanza", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, no. 145, Ed.: İbrahim Solak, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 307- 355.
- YILDIRIM, N., 2017. "Asi Nehri'nin Adı Üzerine Bir İnceleme", *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 11/2, ss. 77-88.
- YILDIRIM, N., 2018. "Antiocheia'dan Antakya'ya Bir Kent Adının Serüveni Üzerine Analizler", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 10, ss. 150-162.
- YILDIRIM, N. – ÖZKAYA DUMAN, O., 2018. "An Analytic Study on The Historical Development of Colonialism in International Relations", *Migration, Politics, Violence and Woman's Studies*, Ed.: Leyla Aydemir, Hamburg, ss. 407-424.

YİĞİTPAŞA, D., 2016a. *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı.

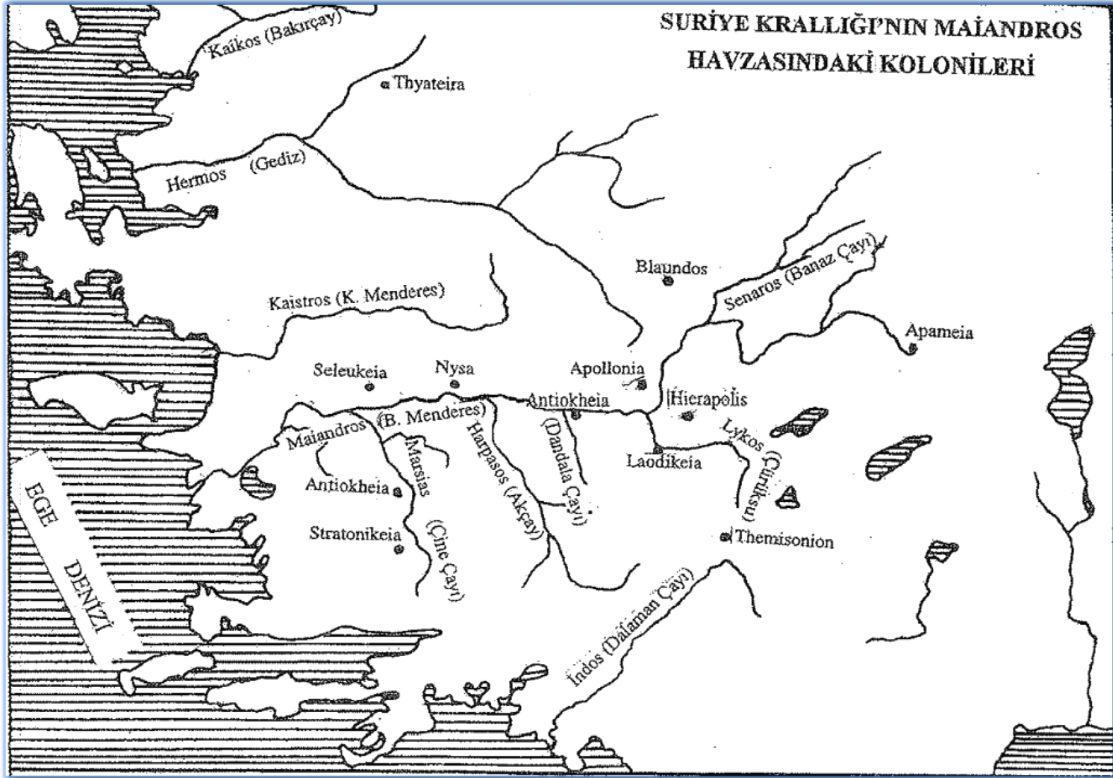
YİĞİTPAŞA, D., 2016b. "Cultural Change In The Post-Urartian, Median And Achaemenid Periods Of Eastern Anatolia", *Amisos*, 1/1, s. 87-106.

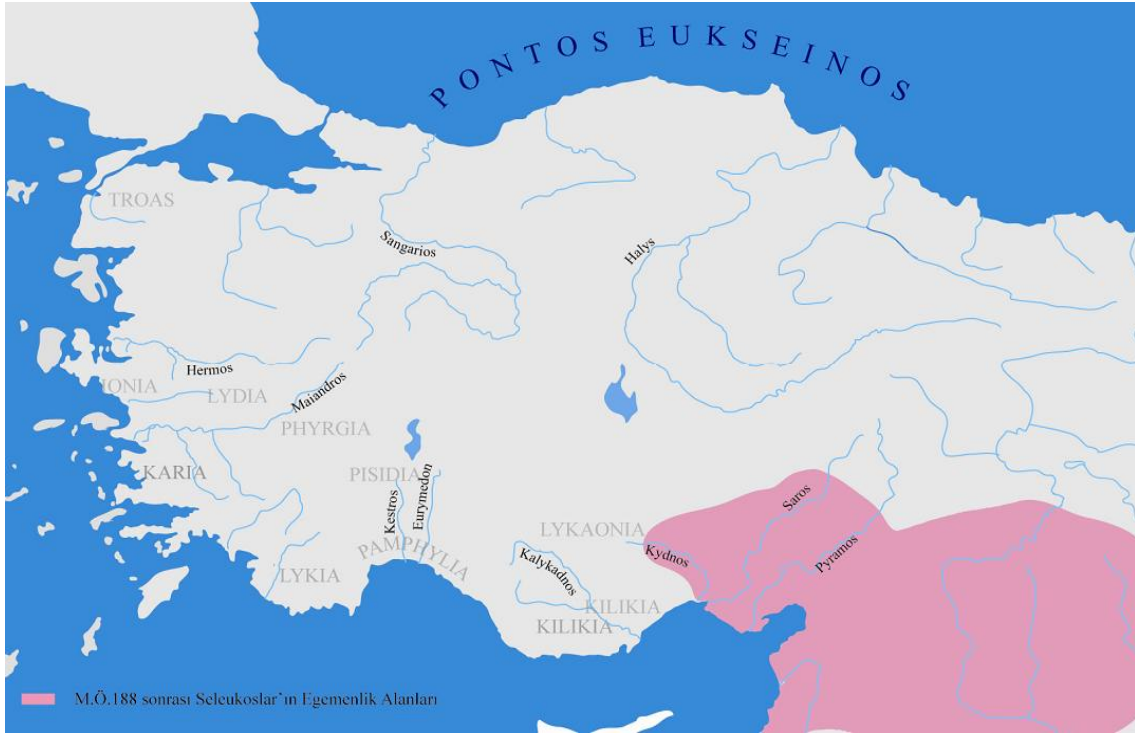
Res.1 Antiokheia ad Orontem-Izgara Plan. Sauvaget, 1934; Temizkan, 2017.

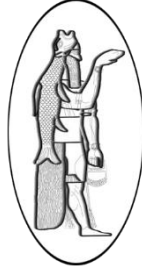
Har.1 Pisidia Antiokheia'sı Kent Planı Özhanlı, 2008.

Har.2 Antiokheia Meandrum ve Antiokheia Alabanda. Kaya, 2000.

Har.3 Antiokheia ad Kydnium, Antiokheia ad Sarum ve Pyramos Antiokheiası. Sarılar, 2012.

HİTİT VE ARDILLARI NEO-HİTİT FİGÜRLERİNDE UYUM VE
DİRENÇ: TANRILAR VE KRALLAR
*ADAPTATION AND RESISTANCE IN FIGURES OF HITTITE AND THEIR
DESCENDANT NEO-HITTITE: KINGS AND GODS*

Çağlar AKDAĞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
caglarakdag.mku@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3017-3706

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 14.02.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.02.2019
Sayfa-Pages : 53 – 68

 : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.8>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: AKDAĞ, Çağlar, “Hitit ve Ardılları Neo-Hitit Figürlerinde Uyum ve Direnç: Tanrılar ve Krallar”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi - International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 53 – 68.

HİTİT VE ARDILLARI NEO-HİTİT FİGÜRLERİNDE UYUM VE
DİRENÇ: TANRILAR VE KRALLAR*
*ADAPTATION AND RESISTANCE IN FIGURES OF HITTITE AND THEIR
DESCENDANT NEO-HITTITE: KINGS AND GODS*

Çağlar AKDAĞ

Öz

Ege Göçleri sonrası Hitit İmparatorluğu yıkılmış Demir Çağı'nın başlarından itibaren Hitit hanedan üyeleri ve halkı Anadolu'nun daha güvenli bölgelerine İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'ya göç ederek burada kent devletleri şeklinde organize olmuşlardır. Bu dönem ise Geç-Hitit/Neo-Hitit/Syro-Hitit kent devletleri dönemi olarak adlandırılmıştır. Hitit imparatorluğunun yıkılmasıyla Hitit kültürü, sanatı ve inancı yok olmamış, Neo-Hititler sahip oldukları kültürel özellikleri 500 yıl daha sürdürmüştür. Neo-Hititler¹ M.Ö. I. binyıl da Asur, Arami, Urartu kültürleriyle etkileşime girerek homojen olmayan bir yontu sanatı oluşturmuşlardır. Neo-Hitit heykeltraşlık ürünlerinde bu kültürlere ait saç, sakal, kıyafet, stillerine uyum sağlanmış bunun yanı sıra Hitit sanatını ve mitolojisini de korumayı başararak tanrı ve kral figürlerine uyarlamışlardır. Hititlerin Fırtına Tanrısı Teşup inancı Babil panteonunda Marduk ismiyle anılıp buradan Asur panteonuna buradan da Asur aracılığıyla Hititlere kadar ulaşmış ve baş tanrı konumuna yükselmiş, Neo-Hititlerde ise Tarhunzas ismiyle

Abstract

Hittite Empire collapsed after Aegean Emigration, from the beginning of the Iron Age, the Hittite dynasty members and their people migrated to the safer areas of Anatolia into Central Anatolia and Southeast Anatolia and were organized here as city states. This period was named as Late-Hittite/ Neo-Hittite/ Syro-Hittite city states. With the collapse of the Hittite Empire, Hittite culture, arts and religion have not disappeared Neo Hittites have maintained their cultural characteristics more than 500 years. In the 1st millennium BC, Neo-Hittites created a composite sculpting style through their relations with Assur, Aram, Phoenicia, Phrygia and Urartu. They adapted these cultures' stylistic elements such as hair, beard and clothing to Hittite figures of gods and kings. Hittite god of storm Teshub which was borrowed from Babel pantheon through interactions with Assyria, and continued to be worshiped by Neo-Hittites as Tarhunza. A similar situation has been valid in the goddess

* Bu çalışma "Settlement Archaeology Symposium Series VII: Adaptation and Resistance", Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur. (Ankara/ 2018)

¹ Yeni Hitit, Geç Hitit, Luvi, Luvi-Arami, Suriye-Hitit Kent Devletleri olarak adlandırılmaktadır. Neo Hitit terimi söz konusu adlandırmaların İngilizce ve Türkçeden uyarlanmış biçimi olarak kullanılmıştır.

anılarak bu konumunu sürdürmüştür. Benzer bir durum tanrıça Kubaba içinde geçerli olmuştur. Hitit mitolojisinde yer alan İlluyanka Efsanesi unutulmamış Neo-Hitit kabartmalarında mitolojik motifleri işlenerek Neo-Hitit kabartmalı sanat eserlerinde işlenmiştir. Ayrıca Hitit hanedan üyelerinin isimlerini ve “Büyük Kral” “Kahraman Kral” unvanlarını da Neo-Hitit kralları kullanmışlardır. Hitit sanat eserlerinde krallar öldüklerinde hanedan üyeleri onların anısını yaşatmak için tanrılara özgü kıyafetler, boynuzlu başlık ve savaş aletleriyle donatmışlardır. Neo-Hititler Hitit kültüründen kalan anlayışlarını zamana, mekâna ve farklı kültürlere karşı uzun yıllar boyunca koruyarak geleneklerinin kaybolmamasına karşı direnmiş bunun yanı sıra farklı kültürel etkileri de reddetmeyerek oluşturdukları kompozit kültürü bir uyum içerisinde dağılmalarına kadar devam ettirmişlerdir. Çalışmamızın amacı Neo-Hitit Kültürünün Çevre Kültürlerle etkileşimini ve Hitit Kültürünün devamına karşı verdikleri direnci ortaya koymaktır.

Kubaba. Myth of Illuyanka from Hittite mythology was not forgotten and in the Neo-Hittite reliefs embroidering mythological motifs, continued to be depicted in Neo-Hittite artwork. Neo-Hittites also continued to use Hittite dynasty names and title of “Great King” and “Hero King”. When the kings died in the Hittite artworks, the members of the dynasty equipped the gods with horned helmets and combat tools to keep their memory alive. Neo-Hittites resisted against losing their original Hittite culture and preserved their understanding of traditional Hittite culture despite change of time, space and interactions with other cultures. On the other hand, they did not entirely denied the influence of foreign cultures and adapted to them in certain ways until their disintegration. Purpose of this study is to examine Neo-Hittites interaction with other cultures and resisting to continuation if Hittite culture.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Neo-Hitit, Figür, Uyum, Direnç.

Keywords: Hittite, Neo-Hittite, Figur, Adaptation, Resistance.

Giriş

M.Ö. II. binyılın önemli siyasi ve kültürel aktörlerinden biri olan Hitit Devleti'nin yıkılmasının ardından yaklaşık 250 yıl sonra ortaya çıkan, Neo-Hitit kent devletlerinin, kültürel sürekliliği sağlamaları ve her iki kültür arasında asırlarla ifade edilebilen zaman farkı bulunmasına rağmen inançlarında ve sanatlarında kendini gösteren benzerlikler çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada; Hitit Devleti ile Neo-Hitit kent devletleri arasındaki soy bağının tespiti, kral ve tanrı tasvirlerinin işleniş ve anlatımlarındaki benzerliklerin ortaklığı ile kabartmalara ve heykellere nasıl yansıtıldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

“Ege Göçleri²” ve “Arami Göçleri³” Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın sosyo-ekonomik yapısını değiştirmiştir. Tunç Çağı'nın sonu ile Demir Çağı'nın

² Ege bölgesinde M.Ö. 1150- 1050 yılları arasında kıta Yunanistan'ından Batı Anadolu kıyılarına bir göç hareketinin olduğunu ve bu göç hareketi içerisinde İon, Dor, Aiol kabilelerinin olduğu bilinmektedir Akurgal, 2014: 130-132; Eroğlu, 2014: 44-46.

³ Ege Göçlerinin yaşandığı sıralarda güneyden kuzeye doğru yeni yaşam alanları bulmak amacıyla göç hareketine başlayan semitik unsurlar Aramilerdi. Arami kabileleri Fırat nehrini aşarak Anadolu'nun güneyine yerleşmeye başlamışlardır. Yerleştikleri bölgelerde ikinci bir dil olarak Aramice'nin kullanılması nüfus yoğunluklarını ortaya koymaktadır. Göçebe bir hayat süren Aramiler Anadolu'nun güneyine yerleşip yerleşik düzene geçmeleriyle Bit-Adini, Bit-Gabbar, Bit-Agusi, Bit-Zamani gibi beylikler kurmuşlardır Himmetoğlu, 2015: 9.

başlangıcını oluşturan birkaç yüzyıllık dönemde Hitit Devleti yıkılmış⁴, Anadolu'daki önemli Hitit kentlerinin çoğu terk edilmiştir.⁵ Bu dönemden itibaren ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak Anadolu'da M.Ö. II. binyılın sonlarına kadar varlığını koruyan büyük merkezi devletlerin yerini küçük krallıklar şeklinde organize olan kent devletleri almıştır.⁶ Yaşanan olaylar karşısında Anadolu'nun tamamı etkilenmemiş nispeten daha az etkilenen Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu'nun güneyine Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla dağılan hanedan ve halkı yerleşmeye başlamış, bunun yanı sıra Arami kabileleri de Kuzey Suriye'ye yerleşmişlerdir⁷(Harita1).

Neo-Hititler birbirinden bağımsız bir yapıya sahip Melid, Gurgum, Kargamış, Tabal, Sam'al, Kummukh, Que-Hılakku, Pattin-Unqi, kent devletleri olarak adlandırılmış, birbirleriyle bağlantılı ortak birer kültürü oluşturmuşlardır.⁸ Hititlerin ardılları olarak bilinen Neo-Hititler M.Ö. 1200-700 tarihleri arasında yerleştikleri bölge halkıyla⁹ kültürel ve siyasi olarak kaynaşarak Geç-Hitit/Neo-Hitit/Syro-Hitit kent devletlerini kurmuş olmasına rağmen, söz konusu devletler yayılım gösterdikleri bölgelerde merkezi bir devlet halini alamamışlardır.¹⁰ Neo-Hititler MÖ. I. binyıl da bölge kültürleriyle girdikleri etkileşim sonucunda kompozit bir yontu sanatı oluşturmuş ve heykeltraşlığı diğer tüm kültürlerde olduğu gibi propaganda aracı olarak kullanmışlardır.¹¹ Bunun yanı sıra geleneksel Hitit sanatının etkileri Neo-Hitit sanatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kültürlere ait heykeltraşlık ürünleri içerisinde figürlere ait saç, sakal, kıyafet, stillerine uyum sağlanmış bunun yanı sıra Hitit sanatını ve mitolojisini de korumayı başararak tanrı ve kral figürlerine uyarlamışlardır.¹² Özellikle II. Assurnasirpal döneminden itibaren başlayan ve III. Tiglath-Pileser zamanına kadar devam eden Asur saldırıları sonucunda Neo-Hitit kent devletlerinin Asur etkisi altına girdikleri kaynaklarda ve heykeltraşlık eserlerinde görülmektedir.¹³

Krallarda Uyum ve Direnç

Küçük krallıklar halinde varlığını sürdürmelerine rağmen Neo-Hititler kendilerini Büyük Hitit Devleti'nin varisleri saymaktaydılar.¹⁴ Zira Anadolu'da sadece Hitit krallarının kullandığı "Kahraman Kral/Büyük Kral" unvanı kullanmışlardır.¹⁵ Örneğin Hitit krallarından III. Hattuşili tarafından tahttan indirilen Hartapu, Tarhuntaşsa'da yaptırdığı bir yazıtta "Büyük Kral"

⁴ M.Ö. 1150 yıllarında Hitit devletinin başkenti konumunda olan Hattuşaşa yapılan kazılar neticesinde bazı kamu binaları ve evlerde yangın tabakalarına ulaşılmıştır. Yine Hitit kentlerinden olan Alişar ve Alacahöyük'te aynı yangın tabakasına ulaşılmıştır. Bu yangın tabakası Kızıllırmak havzasında daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır Cline, 2014: 125; Ekin, 2016: 17.

⁵ Macqueen, 2001: 170-175.

⁶ Dinçol, 1980: 122 vd.

⁷ Sader, 2000: 61-76; Yıldırım – Pekşen, 2013: 31-55.

⁸ Bunnens, 2000: 3-17.

⁹ Bkz. Akdağ, 2018a: 338.

¹⁰ Akurgal, 1955: 111 vd; Dinçol, 1980: 122 vd.; Akurgal, 1997: 195; Bonatz, 2000: 3 vd; Akdağ, 2018b: 437.

¹¹ Akdağ – Ürkmez, 2018: 20-21.

¹² Orthmann, 1971: *Passim.*; Işık, 1989: 1-40; Darga, 1992: 219 vd.

¹³ Dinçol, 1982: 18-119; Kinal, 1998: 233.

¹⁴ Hawkins, 1982: 372.

¹⁵ Darga, 1992:12; Bryce, 2005: 68; Alparslan, 2009: 137.

olduğunu bildirmektedir. Neo-Hitit Kent Devleti Kargamış'ta ise, Hitit Kralı I. Suppiluliuma'nın soyundan gelen ve "Büyük Kral" unvanını kullanan Kuzi-Teşup bulunmaktadır.¹⁶

Hitit kralları öldüklerinde hanedan üyeleri krallarının anısını yaşatmak ve aynı zamanda onurlandırmak amacıyla, Neo-Hititlerde de benzer şekilde olduğu gibi krallarını kahramanlaştırmış ve onları tanrılara özgü kıyafetlerle ve tören atribüleriyle donatarak betimlemişlerdir.¹⁷ Malatya Darendede ve İspekçür stelinde gözlemlenen Melid Kralı Arnuwanti ve Kayseri yakınlarındaki Kululu da tespit edilen heykel başı söz konusu duruma örnek gösterilebilir¹⁸(Res. 1). Boğazköy arşivlerinde yer alan kral isimlerinden, Hitit Kralı Labarna'dan II. Muvatalli'ye değin öldükten sonra kendilerine kurban sunulan kraliyet mensupları ve yakınlarına ilişkin listelerde kırk dört isim okunmuştur. Bunun yanında, I. Tuthaliya (?), II. Murşili, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya'nın tanrısallaştırılmalarının ardından tapınım gördükleri temsili mezar odaları arkeolojik olarak da belgelenebilmiştir.¹⁹

Neo-Hitit Hiyeroglif yazıtlarıyla Hitit Hiyeroglif metinlerin karşılaştırılması sonucunda ortak etimolojiye sahip Hitit hanedanından kalma kral isimlerinin benzerlerini Neo-Hitit kralları da kullanmışlardır. Örneğin Melid, Pattin, Gurgum gibi krallıklarda bulunan hiyeroglif yazılı metinlerde Arnuwanda, Muwatalli, Hattusili, Suppiluliuma, Labarna, Şuppiluliuma - Pattin kralları Lubarna ve Sapalulme gibi benzer isimlere rastlanılmıştır. Hitit döneminde krallar tasvir edilirken kullanılan ikonografik unsurların birçoğu aynı şekilde Neo-Hitit sanatında da kullanılmıştır. Örneğin Hitit krallarının tasvirlerinde yer alan boynuzlu başlık, ucu yarım ay biçimli sivri uçlu kılıç, düz ya da ucu kıvrık asa tasvirleri Aynı şekilde Neo-Hitit kral tasvirlerinde de kullanılmıştır (Res. 2). Hitit döneminde insan figürlerinde görülen omuzdan sırta doğru inen spiral saç topuzu ile figürlerin bıyiksız işlenmesi Hitit kültürünün başlıca unsuruydu.²⁰ Neo-Hitit döneminde kral tasvirleri Asur-Arami kültürlerinin etkisi altına girmiş saç sakal stilizasyonu bu kültürlerle uyum sağlayarak değişmiştir. Bununla birlikte, kişilerin bıyiksız tasvir edilmeleri zaman zaman devam ettirilmekteydi.²¹ Örneğin Malatya Arslantepe dışında tespit edilen aslan ve geyik avı kabartmalarında görülen saç ve sakal dönemin Asur modasına uygun olarak kendi içerisinde çizgilerle belirtilen buklelerden oluşup ense üzerinde spiral saç topuzuyla sonlanmaktadır. Benzer örneklerine Zincirli ve Kargamış'ta rastlanmaktadır.²² Arami göçleriyle birlikte Neo-Hitit sanatına Aramlı unsurlarda girmeye başlamıştır. Kıyafetlerde ise dikey ve diyagonal kıvrımlar Arami özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin Malatya Arslantepe'de ortaya çıkarılan heykelin sütun gibi işlenmesi kas detayları, saç ve sakal

¹⁶ Hawkins, 1988: 99-108; Hawkins, 2000: 287; Hawkins, 2002: 410; Bryce, 2012: 84-85.

¹⁷ Tiryaki, 2010: 61; Aro, 2011: 281.

¹⁸ Aro, 2011: 278, 281, 284, Lev. 2a.

¹⁹ Cancik, 2002: 423. Hitit kralları devletin en yüksek otoriteleri olmasına rağmen hayatları boyunca ilahi birer varlık olduklarına inanılmamış, yalnızca öldüklerinde ilahi varlıklar haline getirilmişlerdir. Aynı durum Neo-Hitit kralları içinde geçerlidir Stiebling, 2009: 213.

²⁰ Akurgal, 1995: 100.

²¹ Lloyd, 1997: 68; Orthmann, 2002: 511-513; Bunnens, 2006: 111.

²² Bkz. Orthmann, 1971: Malatya b/1-b/2; Bonatz, 2000: Taf. II, A6, A7, C 13,

stilizasyonlarındaki detaylar ve giysi kıvrımları Asur etkisinin yanı sıra Arami etkisinin de bir göstergesidir.²³

Tanrılarda Uyum ve Direnç

Neo-Hitit kültürünün Hitit Devleti'nin devamı olarak nitelendirilmesinde etkili olan bir diğer etken ise dini inanışlarının temelde ortak olmasından kaynaklanmaktadır. Neo-Hitit inancının oluşmasında diğer medeniyetlerde olduğu gibi iklimin coğrafyanın ve komşu oldukları kültürlerin etkisi büyük olmuştur. Hitit Devleti'nin inanç sistemi Anadolu ve Suriye şehirlerinin çeşitli yerel inançlarının zamanla kaynaşmasından oluşmuştur.²⁴ Kısacası, Neo-Hitit döneminde Anadolu ve Kuzey Suriye kent devletlerinde yaşayan halkların inanışları o şehrin etnik bünyesine göre değişmekteydi. Başka bir deyişle, o şehrin eski sakinlerinin inançları yaşamaya devam ediyordu.²⁵

Özellikle Hitit metinlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda sınırlı sayıda tanrının ikonografisine ulaşılmıştır. Boğazköy-Hattuşa da ele geçen metinlerde Hitit inancındaki Anadolu, Suriye, Mezopotamya ve Ege adaları gibi farklı bölgelerden gelen sınırlı sayıda tanrıların tasvirlerini tanımak mümkün olmaktadır.²⁶ Örneğin; Fırtına ve Güneş Tanrısı tasvirlerini, bunun yanı sıra Istar, Sarrumma, Hepat gibi diğer birçok tanrının temsillerini kaya anıtları, ortostatlar, mühürler ve seramikler üzerinde görmekteyiz. Söz konusu temsiller tanrıların tanımlanmasını mümkün kılmıştır.²⁷ Yukarıda adı geçen tanrılar Hitit inancının baş figürleridir. Özellikle Hititlerde baş tanrı konumunda olan Fırtına Tanrısı Teşup Neo-Hititlerde de baş tanrı konumunu sürdürmüş ve Luvice Tarhunzas adıyla anılmıştır²⁸(Res 3).

Geleneksel Hitit sanatına özgü tanrı betimlemelerinin Neo-Hitit döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. Örneğin Kargamış, Melid, Sam'al ve Gurgum'da ele geçmiş Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrısı ve Ay Tanrısına ait kabarmalarda, tasviri yapılan tanrıların ikonografik açıdan Hitit dönemiyle bağlantılı olduğu gözlemlenebilmektedir. Malatya kabartmalarında ise Fırtına Tanrısı boğaya binmiş olarak ve sağ elinde tuttuğu yayı omzuna dayamış, sol elinde şimşek demeti tutar vaziyette veya yatan bir boğaya binmiş olarak yahut da araba üzerinde veya sadece ayakta durur ve önünde Malatya kralı kurban takdim eder durumda tasvir edilmiştir.²⁹ Malatya örneğinde incelediğimiz ikonografik değerlendirmelerin tümü diğer Neo-Hitit kent devletlerinde bulunan tanrı kabartmaları içinde geçerlidir. Tasviri yapılan bu tanrıların betimleme açısından yalnızca kıyafetleri farklılık göstermektedir. Bu farklılığın nedeni olarak da yoğun olarak etkileşimde bulunulan Asur etkisi gösterilmektedir.³⁰ Yine Hitit inanç sisteminde yer alan yılan İlliuyanka mitosu Neo-Hitit döneminde özellikle Malatya'da ortostat üzerinde işlenmiştir. Geleneksel Hitit inancının devamlılığı için önemli bir kanıttır. Yine Malatya'da tespit edilen ortostatlarda gördüğümüz tanrılara kral tarafından yapılan

²³ Dinçol, 1980: 135; Akurgal, 2014: 144.

²⁴ Haas, 2002: 438.

²⁵ Haas, 2002: 438.

²⁶ Gurney, 2001: 116; Bryce, 2002: 134-140.

²⁷ Karauğuz, 2001: 54-84; Emre, 2002: 489; Seher, 2002: 443; Seher, 2007: 707-720.

²⁸ Haas, 2002: 438-442; Seher, 2002: 443; Bunnens, 2006: 111-113; Çevik, 2007: 177.

²⁹ Çevik, 2007: 175-177.

³⁰ Darga, 1992: 239.

libasyon sahnelerinin benzerleri geleneksel Hitit sanatında da işlenmiştir (Res. 4), özellikle kült törenlerinde tanrı veya tanrıçaya yapılan libasyondan sıkça söz edilir.³¹ Bu devirde kültü en çok yayılan tanrılardan biri de klâsik devir literatüründe Sandon, H-H yazıtlarında ise Şantaş denilen Nebatat tanrısıydı. Luvi halkı ile diğer bölgeler olan Kilikya, Kapadokya, Pisydia, Karia, Lydia ve Kuzey Suriye’de bu tanrıya tapıldığını görmekteyiz³². Bu tanrının sembolü çifte ağızlı baltadır. Bu balta resmi H-H yazısında iç içe geçmiş iki daire şeklini almış ve tanrının ideogramı olmuştur. Tanrı Sandon’un en güzel tasvirini Bor civarındaki İvriz kaya kabartması üzerinde görmekteyiz. Sağ elinde üzüm salkımları, sol elinde buğday başakları tutmasından Nebatat tanrısı olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla Neo-Hitit kent devletlerinin yayılım gösterdiği bölgelerde görülen bu inanç Hitit Fırtına Tanrısı inancına yakın benzerlik göstermekte ve ikonografik olarak aynı tarzda işlenmektedir. Bu durum Neo-Hititler ile ortak inancın paylaşılması bakımından önemli bir husus olmuştur ve kendi inançları içerisinde farklı isimlerle devam ettirilmiştir. Anadolu-Suriye Hava Tanrısı inancı benzer ikonografik özellikler göstererek Jüpiter Dolichenus olarak Kommagene’den Roma’ya oradan da lejyonlar yoluyla İngiltere, Ren ve Tuna kıyılarına dek ulaşmıştır.³³

Arami inancının başında fırtına ve hava tanrısı Hadad bulunmaktadır. Sümerliler de İskur ismiyle Babil ve Asur devletlerinde Adad ismiyle tapınılan bu tanrı yağmur, fırtına, kasırga ve tanrısı olup sembolü boynuzlu başlıktır.³⁴ Zincirli şehrinde Ba’al Rekûb (Harb arabasının Ba’al’i) denilen bir şehir tanrısının yanında tanrı Hadad’ın da heykeli bulunmuştur. Bu Hadad’ın “Suyun Ba’ali” olduğu kabul edilmektedir. Bu tasvirin Malatya kabartmalarındaki fırtına tanrısından tasvir bakımından farkı yoktur. Aramilerin baş tanrısı Hadad Hitit menşeli değildir.³⁵

Hitit döneminde önemli bir yere sahip Güneş ve Ay Tanrısı inancı Malatya kabartması üzerinde ve K. Maraş civarında Hacıbebekli’de bulunan bir stelde ve Sakçagözü ve Kargamış ortostatlarında Birecik steli üzerinde başı üzerinde kanatlı bir güneş kursu taşıyan güneş tanrısı ile sivri tanrı şapkasının tepesinde hilâl bulunan kanatlı Ay Tanrısı tasvirleri, Neo-Hitit döneminde de bu tanrıların önemli bir konumda olduğunu gösterir (Res. 4). Hitit baş tanrıçası ve aynı zamanda Fırtına Tanrısı Teşup’un eşi olan Kubaba Neo-Hitit dönemin de Darende stelinde Hepatu denilen tanrıçaya Kargamış ve Malatya kabartmaları üzerinde Kubaba denilmektedir (Res. 1). Kubaba’nın bu dönemde de Fırtına tanrısının eşi olarak kutlandığı ve bu devirdeki tasvirlerde sembolünün ayna veya nar olduğu anlaşılmaktadır. Kubaba kültürünün en önemli kült merkezi Kargamış’tı, fakat Sam’al ve Birecik’te de Kubaba tasvirleri bulunmuştur. K. Maraş anıtlarından birinde ise Kubaba kucağında bir çocukla tasvir edilmiştir. Tanrıça Kubaba’nın Hitit devleti zamanında Anadolu’daki en önemli kült merkezi Tabal’da krallığının yayılım gösterdiği

³¹ Emre, 2002: 487-498.

³² Kinal, 1998:269.

³³ Haas, 2002: 442; Çobanoğlu – Winter, 2016: 229-252.

³⁴ Black – Green, 2004: 110-111.

³⁵ Tosun, 1948: 66-vd.; Kinal, 1998: 272.

alandaydı³⁶. Tanrıçasın tasviri Hitit döneminde olduğu gibi Neo-Hitit döneminde de benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Hitit Devleti yıkılmış olsa dahi Neo-Hitit toplumunda Hitit inanç sisteminin devam ettirildiği görülmektedir. Hitit inanç sisteminde yer alan tanrıların görevlerinin bölgesel ve kültürel farklılıklardan kaynaklı çok az değişikliğe uğradığı anlaşılmıştır. Tanrıların tasvirlerinde kullanılan atribülerin betimlemelerinde çok az değişikliğe uğrayarak kullanılmaya devam ettirildiği görülmüştür. Hitit tanrılarının ikonografisi yalnızca isim, saç sakal stilizasyonlarıyla sınırlı kalmış betimleme açısından pek fazla değişikliğe uğramadan farklı kült merkezleri oluşturarak Neo-Hitit kültürüne aktarılmıştır. Tanrıların inanç sistemindeki konumunda Hitit geleneklerine bağlı kalınmış, bununla birlikte, tam olarak etkisi altına girmese de bu inanç coğrafyaya ve farklı kültürlere de uydurulmuştur. Söz konusu durum Neo-Hitit kralları içinde geçerlidir. Neo-Hitit Kralları kendilerini büyük Hitit Devleti'nin varisleri olarak görmekteydiler, bu düşünce doğrultusunda kendilerine Hitit krallarının kullandığı isimleri ve unvanları verdiler. Hitit krallarında olduğu gibi yönetme haklarını tanrıdan aldığına inanıp siyasi hayatlarına meşruiyet kazandırdılar. Sanatta geleneksel Hitit sanatında tasvir edilen konuların benzerini kullanıp kendilerini Hitit krallarına benzettiler.

Neo-Hititlerin çevre kültürlerin tamamen etkisi altına girmeyip, Hitit geleneğinin sürdürülmesini sağlamaları farklı kültürlere karşı ortaya koydukları direnci gösterirken, yaşadıkları bölgede var olan yerel ve yeni kültürleri yok saymamaları kültürel uyumu göstermektedir. Hiç şüphesiz ki var oldukları dönem içerisinde sanatın gelişmesine önemli katkıları bulunan Neo-Hitit sanatı oluşumunu ve varlığını çevre kültürlere karşı ortaya koyduğu uyuma ve dirence borçludur.

³⁶ Kinal, 1998: 270.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Ç., – ÜRKMEZ, Ö., 2018. "Antikçağ'ın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık", *Amisos* 3/5, ss. 322 – 340.
- AKDAĞ, Ç., 2018a. "Neo-Hitit Kent Devleti Gurgum'un Erken Demir Çağı Kral Heykelleri", *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 2/3, ss. 337 – 360.
- AKDAĞ, Ç., 2018b "Fırtına Tanrısı Stelleri (Maraş/ Gurgum)", *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, C. 3/DEFG, Ed.: İbrahim Solak , Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş, ss. 437 – 439.
- AKURGAL, E., 1955. *Phrygischekunst*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- AKKURGAL, E., 1995. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Tükelmat A.Ş.
- AKURGAL, E., 1997. *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları.
- AKURGAL, E., 2014. *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi Genel Dizisi.
- ALPARSLAN, M., 2009. *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- ARO, S., 2011. "Sanat ve Mimari", *Anadolu'nun Gizemli Halı Luviler*, Ed.: H. C. Melchert, Kalkedon Yayınları, İstanbul, ss. 245 – 287.
- BLACK, J., – GREEN, A., 2004. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, The British Museum Press.
- BRYCE, T., 2002. *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press Inc.
- BRYCE, T., 2005. *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press.
- BRYCE, T., 2012. *The World of the Neo-Hittite Kingdoms A Political and Military History*, Oxford University Press.
- BONATZ, D., 2000. *Das Syro-Hethitische Grabdenkma*, Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nord-syrisch-südostanatolischen Raum.
- BUNNENS, G., (Ed.), 2000. *Syria in the Iron Age: Problems of Definition*. Essays on Syria in the Iron Age, ss. 3-20, Orientalistische Klein Dalenstraat.
- BUNNENS, G., 2006. *Tell Ahmar II: A New Luwian Stele and the Cult of the Storm-God at Til Barsib-Masuwar*, (with a Chapter by J.D. Hawkins and a Contribution by Isabelle Leirens), Peeters.
- CANCIK, H., 2002. "Hititler'de Tarih Yazımı: Hellen Öncesi Tarih Yazımı I", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W. Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 420 – 424.
- CLINE, E., 2014. *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed*, Princeton University Press.

- ÇEVİK, N., 2007. "Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar", *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, Ed.: M. Alparslan – M. D. Alparslan – H. Peker, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 175 –194.
- ÇOBANOĞLU, D., – WINTER, E., 2016. "Iuppiter Dolichenus Kültü ve Kökenleri/ Doliche'de Dülük Baba Tepesinin Kutsal Alanı", Havva İşkan'a Armağan LYKIARKHISSA Festschrift für Havva İşkan, Ed.: E. Dünder – M. Koçak – S. Erkoç, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 229-252.
- DARGA, M., 1992. *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Hizmetleri.
- DİNÇOL, A., 1980. "Geç Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi C. 1*, Görsel Yayınları, İstanbul, ss. 122 –146.
- DÖNMEZ, Ş., 2016. "Demir Çağında Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Aktüel Arkeoloji*, 54, ss. 77 –85.
- EKİN, Ç., 2016. "Ege Göçleri Sonrası Ön Asya'nın Siyasi Durumu", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kahramanmaraş.
- EMRE, K., 2002. "Kaya Kabartmaları, Steller, Orthostatlar, Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 487 – 492.
- EROĞLU, E., 2014. "Ege Göçleri ve M.Ö. I. Binde Anadolu", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1, ss. 43 – 55.
- GURNEY O. R., 2001. *Hititler*, Çev.: P. Arpaçay, Dost Kitabevi.
- HAAS, V., 2002. "Hitit Dini", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 438 – 442
- HAWKINS, J. D., 1982. "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *Cah*, 3/1, ss. 372 – 441.
- HAWKINS, J. D., 1988. "Kuzi-Teşup and the "Great Kings Of Karkamiş", *Antst*, 38, ss. 189 – 198.
- HAWKINS, J. D., 2000. *Corpus Of Luwian Hieroglyphic Inscription*, V. 1, Walter de Gruyter.
- HAWKINS, J. D., 2002. "Büyük İmparatorluğun Mirasçıları I: Anadolu Ve Kuzey Suriye'de Geç Hitit Krallıkları Tarihçesine Genel Bakış (Yaklaşık MÖ. 1180-700)", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 410 – 412.
- HİMMETOĞLU, M. F., 2015 "Güney Anadolu'da Arami Bir Devlet Olarak Sam'al ve Kralı Kilamuwa'nın Dış Politikası", *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 1/1, ss. 8 –15.
- İŞİK, F., 1989. "Batı Uygarlığının Kökeni, Erken Demir Çağ Doğu-Batı Kültür Sanat İlişkilerinde Anadolu", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28, ss. 1– 40.
- KARAUĞUZ, G., 2001, *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi.

- KINAL, F., 1998. *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KLENGEL, H., 2002. "Hitit Büyük İmparatorluk Dönemi'nde Kargamış: Kentin Tarihçesine Genel Bakış", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 464 – 465.
- LANDSBERGER, V. B., 1948. *Sam'al, Studien zur Entdeckung der Ruinenstaette Karatepe*, Türk Tarih Kurumu.
- LLOYD, S., 1997, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygurlukları*, Çev.: E. Varinlioğlu, Tübitak Yayınları.
- MACQUEEN, J. G., 2001. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev.: E. Davutoğlu, Arkadaş Yayınları.
- ORTHMANN, W., 1971. *Untersuchungen zur spathethitischen kunst*, Rudolf Habelt Verlag.
- ORTHMANN, W., 2002. "Devamlılık ve Yeni Etkiler", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 510 – 513.
- PETROVICH, D. N., 2016. *Tayinat's Building XVI: The Religious Dimensions and Significance of a Tripartite Temple at Neo-Assyrian Kunulua*, Department of Near and Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Toronto.
- SADER, H., 2000. The Aramean Kingdom Of Syria: Origin and Formation Processes, *Ancient Near Eastern Studies Supplement 7*, ss. 61 – 76.
- SCHIRMER, W., 2002. "Şehir, Saray, Tapınak. MÖ. 2. ve 1. Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 482 – 486.
- SEEHER J., 2002. "İmparatorluk Pantheonu'na Bakış: Yazılıkaya Kaya Tapınağı", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu:1000 Tanrılı Halk Sergi Kataloğu*, Ed.: W, Jacob, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu, Almanya, ss. 442 – 443.
- SEEHER, J., 2007. "Eine Kultvase mit der Darstellung de Wettwergottes von Halab aus Hattuşa, *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, Ed.: M. Alparslan – M. D. Alparslan – H. Peker, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 707 – 720.
- STIEBLING, W. H., 2009. *Ancient Near Eastern History and Culture*, Pearson Education,
- TİRYAKİ, G., 2010. *Erken Demir Çağ Gurgum(= Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Antalya.
- TOSUN, M., 1948. "Mezopotamya'da Boğa Kültü", III. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, ss. 65 – 72.

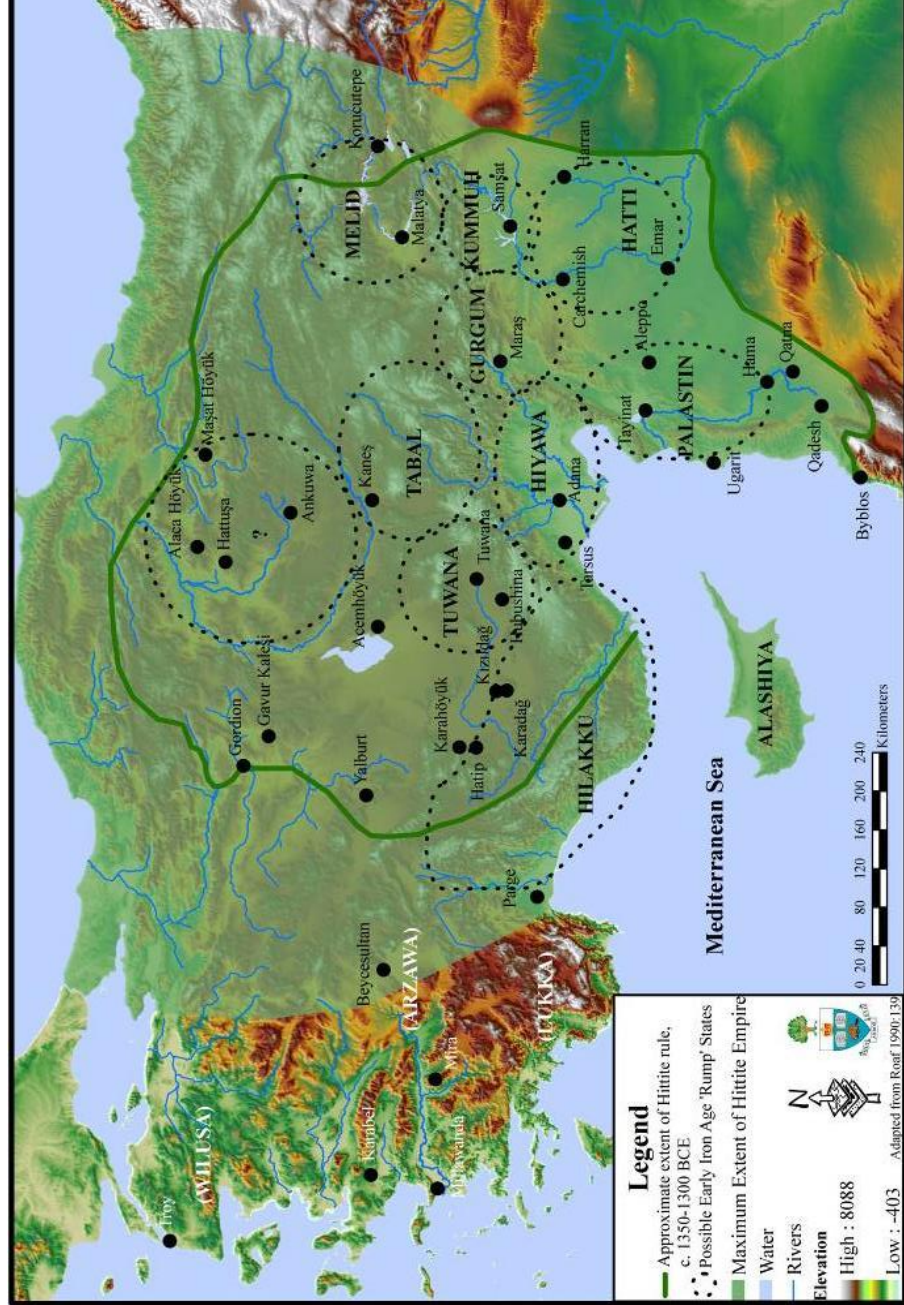
YILDIRIM, E. – PEKŞEN, O., 2013. "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Etnik ve Siyasi Etkiler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/13, ss. 31– 55.

Resimler ve Harita Kaynakça

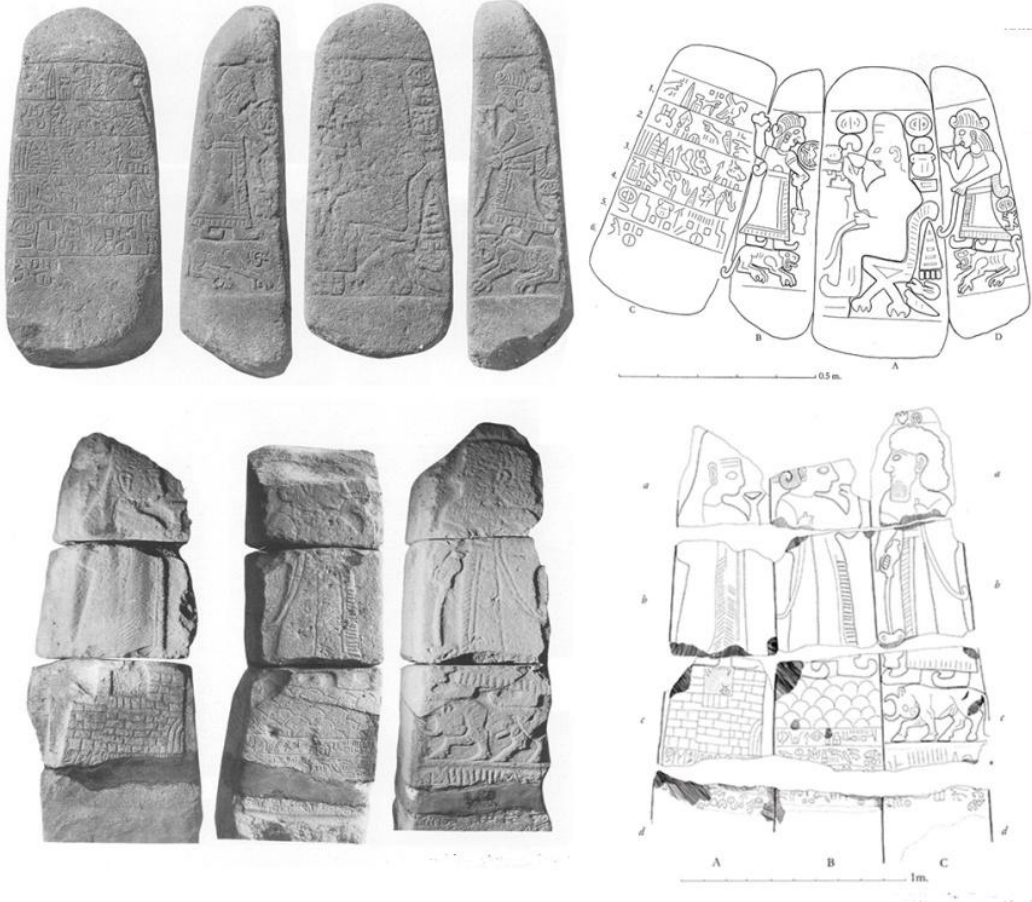
Resimler, 10 Kasım 2018, <https://www.hittitemonuments.com/>).

Harita 1, Petrovich, 2016: Fig. 1.

Resimler ve Haritalar

Harita 1: Demir Çağı Krallıkları.

Resim 1: Malatya Darende ve İspekçür steli Tanrıça ve Kral Tasvirleri.

a

b

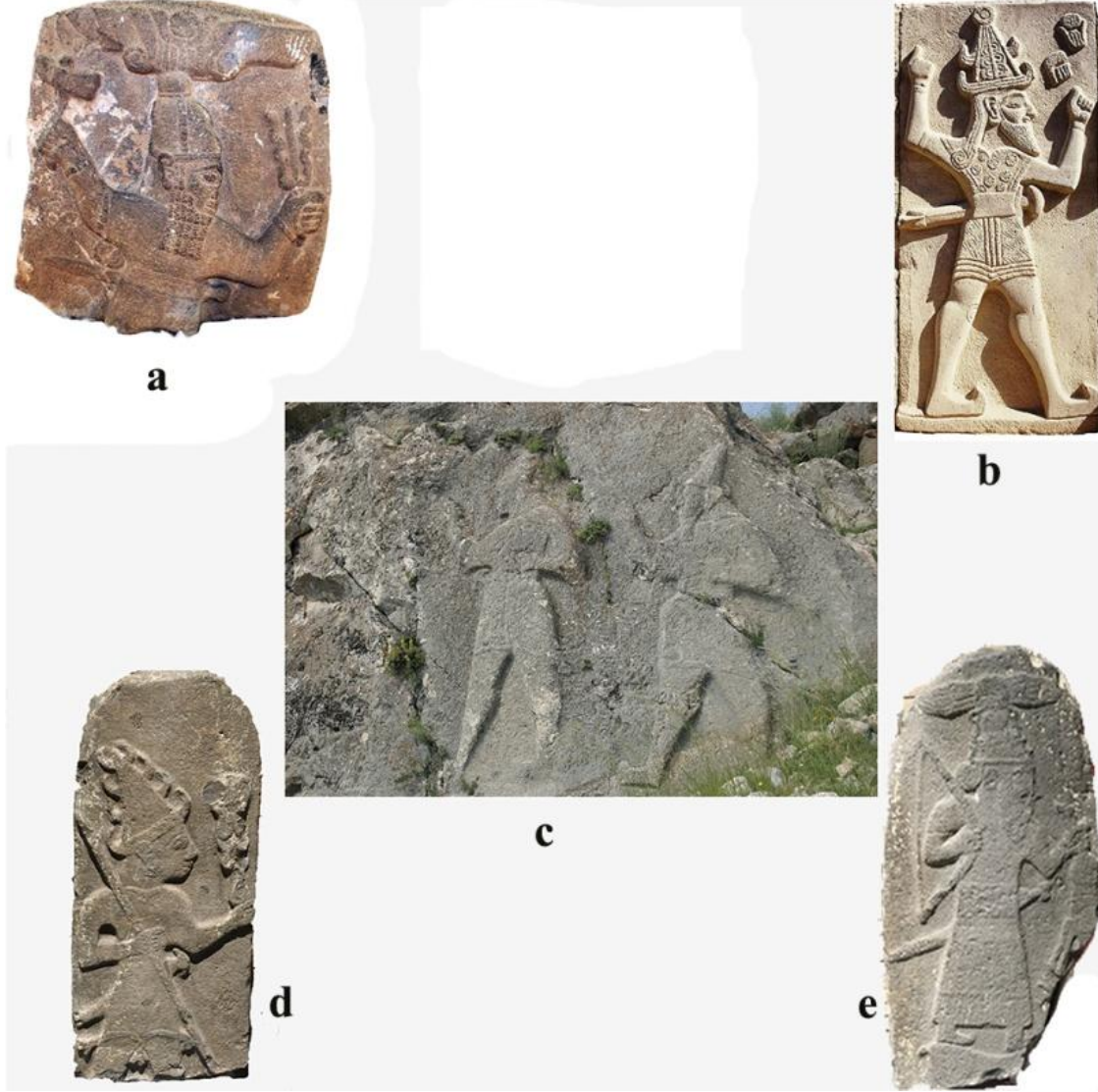

c

d

Resim 2: Hitit Kabartmaları (Sirkeli a, Karabel b, Fasıllar c, Alacahöyük d.).

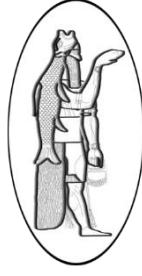
Resim 3: Hitit Fırtına Tanrısı Figürleri (Halep b, Gavurkale c, Çagdın d,) Neo-Hitit Fırtına Tanrısı Figürleri (K.Maraş a, Hacıbekekli e).

68

OANNES
1 (1)

Resim 4: Malatya Kabartmaları üzerinde yer alan libasyon sahneleri ve İlliuyanka Tasviri.

YENİ ASUR DEVLETİ'NİN MİSİR POLİTİKASI EGYPT POLICY OF THE NEO-ASSYRIAN STATE

Mustafa ESEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
MA Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Graduate School of Social Sciences
mustafa-esen@hotmail.com.tr
ORCID ID: 0000-0003-4419-8234

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/1, Mart – March 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.01.2019
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 14.02.2019
Sayfa-*Pages* : 69 – 93

doi : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.3>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: ESEN, Mustafa, “Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikası”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi - International Journal of Ancient History*, 1/1, Mart / March 2019, ss. 69 – 93.

YENİ ASUR DEVLETİ'NİN MİSİR POLİTİKASI *EGYPT POLICY OF THE NEO-ASSYRIAN STATE*

Mustafa ESEN

Öz

MÖ 1. bin Mezopotamya tarihine Yeni Asur Devleti damga vurmuştur. Özellikle III. Tiglat-pileser döneminde idari alanda başlayan reformist hareketler ordu içerisinde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde daimi orduya geçen Yeni Asur Devleti her bölgeye sefer düzenleyebilecek profesyonel askerlerden oluşan bir yapıya kavuşmuştur. Bu güçlü ordu sayesinde Asur devleti geniş coğrafyalarda egemenlik sahası kazanmış ve büyük bir imparatorluk halini almıştır. İmparatorluğun geniş sınırları Mezopotamya'dan Anadolu'ya, İran'dan Akdeniz'e hatta Mısır ülkesine kadar ulaşmıştır. Yazıtlar ve rölyefler gibi arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla farklı birliklerden oluşan ve sayıları yüzbinleri bulan Yeni Asur ordusu kralların komutasında ekonomik kaygı ve siyasi üstünlük amacıyla farklı coğrafyalarda işgal hareketlerine girişmişlerdir. Özellikle dönemin önemli hammadde kaynaklarının bulunduğu ve ticari bir merkez konumunda olan Mısır ülkesi, gelişmiş bir teşkilat yapısına sahip olan Yeni Asur ordusunun ilk hedeflerinden birisi olmuştur. Bu çalışmamızda Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikasını ele almaya çalışacağız.

Abstract

The New Assyrian State has left its mark on the Mesopotamian history of the 1st millennium BC. Especially during the period of III. Tiglat-pileser, the reformist movements, which began in the administrative field, were continued in the army. The new Assyrian State, which had entered the permanent army during this period, had a structure composed of professional soldiers who could organize operation to each region. Thanks to this powerful army, the Assyrian state gained dominance in large geographies and became a great empire. The vast borders of the Empire reached from Anatolia to Mesopotamia, from Iran to the Mediterranean and even to Egypt. Archaeological finds such as inscriptions and reliefs from the archaeological findings of different units and hundreds of thousands of new Assyrian army under the command of kings commanded the occupation movement in different geographies for the purpose of economic anxiety and political superiority. Egypt, which is a commercial center with important raw material resources of the period, became one of the first targets of the New Assyrian army with an advanced organizational structure. In this study, we will try to address the policy of the Neo-Assyrian State in Egypt.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yeni Asur, III. Tiglat-pileser, Ordu, Mısır. **Keywords:** Mesopotamia, New Assyrian, III. Tiglat-pileser, Army, Egypt.

1. Giriş

Asur tarihinde Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan dönemde Asurlular, siyasi ve iktisadi açıdan büyük başarılar göstermiştir. Asur tarihinin en canlı zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği bu dönemde bir biri ardına tahta oturan kudretli Asur kralları, Asur ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ'ın Ön Asya coğrafyasında Asur Devletini, dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir. Özellikle başa geçen Sargon (MÖ 722-705) ile başlayan Sanherib (MÖ 705-680), Asarhaddon (MÖ 680-668) ve Asurbanipal (MÖ 668-626) ile devam eden ve Sargonidler Dönemi'nde¹ Asur Devleti, tarihçiler tarafından artık büyük bir imparatorluk olarak anılacaktır. III. Tiglat-pileser (MÖ 746-727) döneminde profesyonel bir yapıya kavuşan Yeni Asur ordusu geniş coğrafyalara egemen olabilmıştır. Gerçekten de, yaklaşık MÖ 2000 yıllarından 609 yılına kadar devam eden Asur², ilk önce, küçük bir şehir devleti iken, Yeni Asur Devrinde Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı da içine alan büyük bir imparatorluk olmuştur.³

Tarihçiler tarafından üç evre⁴ halinde incelenen Asur tarihi içerisinde Yeni Asur Devri MÖ 934'de II. Asur-dan'ın tahta geçmesiyle başlar. II. Asur-dan'ın tahta geçmesi, Asur tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuş ise de devletin bir dünya devleti olmaya başlaması ancak II. Asur-dan'ın⁵ oğlu II. Adad-nirari'nin başa geçmesiyle olabilmıştır.⁶

Yeni Asur Devleti'nin gelişiminde iki ayrı evre göze çarpmaktadır. MÖ IX. yüzyıldaki ilk evre ve MÖ VIII. yüzyıldan itibaren, yayılcılığın çok daha yoğun olduğu ikinci evre.⁷ Asur'un bu iki evredeki durumu benzerlik gösterse de, birleşik imparatorluk kurma yönünde bilinçli ve sistematik bir yaklaşım ikinci evrede görülür⁸. Dolayısıyla, MÖ IX.-VII. yüzyıllar arasındaki dönemde Yakındoğu'nun tarihine Asur Devleti'nin önce toparlanması, sonra da hızla yayılması egemen olmuştur.⁹

Yeni Asur Devleti MÖ VIII. yüzyıldan itibaren yayılcı politikaları doğrultusunda Akdeniz ticareti için önemli bir konumda yer alan Mısır ülkesine yönelmişlerdir. Gerek ham madde kaynakları açısından zenginliği gerekse de önemli bir ticari merkez oluşu Mısır ülkesiyle Yeni Asur Devleti'nin münasebetleri III. Tiglat-pileser dönemine kadar götürmektedir. Bu dönemde

¹ Sever, 1987: 426.

² Asur Devleti hakkında geniş bilgi için bk. Köroğlu, 2006: 101-103.

³ Grayson, 1935: 2.

⁴ Asur tarihi genellikle, Eski Asur (MÖ 2000-1600), Orta Asur (MÖ 1500-1000) ve Yeni Asur Devri (MÖ1000-609) olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. bk. Sever, 1987: 421-428.

⁵ II. Asur-dan dönemi bazı tarihçiler tarafından Yeni Asur Devri'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. bk. Chavalas, 2006: 280.

⁶ Birecikli, 2010: 22.

⁷ Kuhrt, 2009: 123-124; Dubovsky, 2006: 153.

⁸ Mieroop, 2006: 267.

⁹ Kuhrt, 2009: 123.

profesyonel bir yapıya kavuşan, sürekli ve düzenli hale getirilen ordu sayesinde artık her bölgeye sefer yapılabilecek bir güce ulaşılmıştır. Bunun yanında reform hareketleri sonrası modern bir hal alan Yeni Asur ordusunun hareket kabiliyeti de oldukça artmıştır. Piyadeler ve savaş arabalarından oluşan ordu, savaş stratejileriyle de bu dönemde üstün bir konumundaydı.¹⁰ Asur krallarının başarısı ve devletin hızla büyümesi, şüphesiz ki güçlü bir ordunun varlığıyla mümkündür. Zaten Asur halkı arasında askerlik saygın ve önemli bir görevdir.¹¹

Çalışmamızın konusunu yukarıda belirttiğimiz gibi büyük bir devlet vücuda getiren Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikası oluşturacaktır. Çalışmamızda belirlediğimiz kapsam ise III. Tiglat-pileser döneminde başlayan ve II. Sargon, Sanherib dönemleriyle devam eden, neticede Asarhaddon'un ve Asurbanipal'in Mısır'ı istilası ile sonuçlanan Yeni Asur Devleti'nin Mısır politikasıdır.

2. III. Tiglat-Pileser'in Mısır Politikası

Orta Asur Devri'nden itibaren Asur Devleti'nin temel amacı, Akdeniz'e ulaşmak ve buradaki ticareti kontrol altına alabilmektir. Yeni Asur Devri'nde de Asur krallarının dış politikasının bu amaca yönelik şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Yeni Asur Devri krallarının Mısır coğrafyasına yönelik politikalarının, bu ideali gerçekleştirebilme yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda atılan ilk adım III. Tiglat-pileser dönemindedir.

III. Tiglat-Pileser'in MÖ 744 yılında kral olması Yeni Asur Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Yeni Asur Devleti, Yakın Doğu'nun çoğuna hükmedebilecek çapta bir genişleme politikasına girmiştir.¹² Kral bu dönemde Asur askeri yapısını düzenlemiş ve modern bir hale kavuşmasını sağlamıştır.¹³ Profesyonel bir yapıya kavuşan Asur orduları böylelikle uzak bölgelere seferler düzenleyebilecek bir yapıya kavuşmuştur. Neticede Asur orduları sırasıyla Babil, Urartu ve Suriye, üzerine seferler düzenlemişlerdir. Asur yine bu dönemde kontrolünü Mısır sınırlarında yer alan Filistin'in Gazze kentine hatta İsrail'e kadar genişletmiştir. Gazze kentinin Asur orduları tarafından işgali sonrasında Mısır ve Asur devletlerinin ilk kez birbirleriyle sınır komşusu olmuşlardır. Diğer taraftan Filistin kıyısının Asur tarafından kontrolünün sağlanması Lübnan'dan Mısır'a yapılan kereste ticaretini engellediği için Mısır için açık bir tehditti. Bu durum sonraki dönemlerde Güney Suriye ve Filistin'deki Asur karşıtı koalisyonlarda Mısır'ın yer almasının da nedeni olacaktır.¹⁴

Tiglat-Pileser döneminde Asur Devletinin hedefi, Mısır'ı doğrudan kontrol altına almaktır.¹⁵ Bu doğrultuda Mısır üzerinde egemenliği sağlamak amacıyla ilk olarak Fenike kentlerinin Mısır ile ticareti yasaklanmıştır.¹⁶ Böylece en

¹⁰ Dubovsky, 2006: 153.

¹¹ Asurlulardan günümüze kalan, "...Erkekler için savaşa gitmek, gerçek bir bayramdır." cümlesi, askerliğe verilen önemi ifade eden güzel bir örnektir. bk. Bottero, 2006: 93.

¹² Kuhrt, 1995: 473.

¹³ Morkot, 2000: 123.

¹⁴ Kuhrt, 1995: 496; Saggs, 1962: 92-108; Na'aman, 1991: 80-98; Oded, 1974: 39.

¹⁵ Saggs, 1962: 108.

¹⁶ Sevin, 2005: 49.

azından ulaşılması zor Mısır toprakları ekonomik olarak kontrol altında tutulabilir ve Mısır için son derece önemli olan deniz ticareti engellenebilirdi.

Mısır'a ulaşmada tampon bölge görevi gören Sina Çölü, Mısır için doğal bir savunma oluşturuyordu. Sina Çölü çorak, el değmemiş bir yerd ve çölü geçmek yerel halkın su ve yiyecek yardımı olmadan imkânsızdı.¹⁷ Bu noktada III. Tiglat-pileser Mısır'ın kontrolü için komşu topluluklarla da anlaşma yoluna gitmiştir. Sina Çölü'nü geçebilmenin tek yolu çöl yollarının uzmanları olan ve bu yolda kullanılan develere sahip olan yerel Araplarla anlaşmaktı. Netice de bu dönemde ilk kez Araplar ile Asurlar karşılaşmışlardır. Dönemin Arap kraliçesi Asur kralına o zamana kadar Asur ordusunda kullanılmayan bir deve göndermiştir.¹⁸ Bu görüşmeler sonrası Asurlular, Arapları kontrol altında tutabilmek için Araplar ile bir anlaşma yapmıştır. Çünkü Araplar, Asur karşıtı her koalisyona katılmaktaydılar. Arap kraliçesi Samsi (Shamsi) de, Asur'a karşı Damaskus ile birleşmiş ancak savaştan kaçmak zorunda kalmış ve Asur'a boyun eğmiştir. Ardından Tir, Samarya ve Damaskus MÖ 732'de bir Asur eyaleti haline getirilebilmiştir. Netice de Mısır kapılarının kontrolü de böylece ele geçirilmiştir¹⁹.

Yeni Asur Devleti, Mısır üzerinde hâkimiyetini sağlamak, Mısır'ı kontrol altında tutmak için Akdeniz kıyılarına, Filistin'e hatta İsrail sınırına kadar seferler düzenlemişlerdir. III. Tiglat-pileser, Gazze Kralı olan Hanuna üzerine MÖ 734 yılında sefer düzenleyip onu mağlup etmiştir. Bu seferin sebepleri arasında Gazze şehrinin hem Mısır'a karşı tampon bölge olarak görülmesi hem de önemli bir ticaret merkezi olması yatmaktadır.²⁰ Yenilgi üzerine Hanuna, Mısır ülkesine kaçmayı başarabilmiş ve buradaki yerel yöneticilerden yardım istemiştir ancak yardım ona ulaşmamıştır. Neticede III. Tiglat-pileser Gazze şehrini yağmalayıp ve Hanuna'nın sarayına Asur üstünlük sembollerini ekletmiştir. Daha sonra Hanuna tekrar ülkesi Gazze'ye dönmüş ve ülkesini bir Asur ticaret istasyonuna döndürmüştür²¹. Hanuna'nın Mısır ülkesinden Gazze'ye geri dönmesi Asur yazıtlarında sıkça kullanılan mağlubiyetlerin zayıflığını uyandırmak manasına gelen "kuş gibi" benzetmesine karşılık kullanılmaktadır²². Ancak ilerleyen dönemde Yeni Asur kralı Gazze şehrinde Hunanu'nun varlığını tanımıştır. Şüphesiz buradaki amaç var olan mevcut durumu değiştirmenin hem Mısır tarafında yaratacağı etkiyi en aza indirmek hem de ticareti korumak olmalıdır. Çünkü bölgeyi Asur hâkimiyetine almak Asur ticaretine zarar verebilirdi. Ayrıca III. Tiglat-Pileser'in Mısır içlerine kadar takip etmemesi ilginç bir noktadır. Buradan çıkan sonuç henüz Asur kralının Mısır ülkesiyle yüzleşecek kadar hazır olmadığını bizlere gösterir. Kral Hunanu'yu takip etmek yerine çevre kentlerde Asur egemenliğini yaymayı tercih etmiştir.²³

¹⁷ Radner, 2008: 310.

¹⁸ Memiş, 2006: 209; Radner, 2008: 310.

¹⁹ Oded, 1992: 85; Dubovsky, 2005: 149; Ephal, 1982: 21; Tadmor 1994: 78-81; Grayson, 2008: 79.

²⁰ Tedmor, 1966: 88-97; Rodriguez, 2007:38.

²¹ Tadmor 1994: 104; Goedicke 1963: 64; Na'aman, 2001: 260-261; Ehrlich, 1996: 94-98.

²² Sanherib'in Hizkiya'yı "kafesli bir kuş" olarak tanımlaması (Zamazalová 2010: 307)

²³ Zamazalová, 2011: 307-308.

Tiglat-pileser döneminde Asur sınırları genişleyerek vassal devletler askerî tehdit veya antlaşma yolu ile Asur'a bağlanmıştır. III. Tiglat-pileser, yapılan seferler neticesinde elde edilen yeni bölgelerin güvenliği ve bağlılığı konusunda da bazı düzenlemeler yapmış, ondan önceki krallar tarafından uygulanan politikaları daha sağlam temeller üzerine dayandırarak aynen uygulamıştır. Onun zamanına kadar savaşlar genel olarak yağma niteliğinde iken, artık sürekli işgal altında tutulan ve halkın asimile edilerek Asurlaştırılması yönündeki seferlere dönüşmüştür. Yeni yönetim anlayışı ile birlikte halk ayaklanmaları şiddetle bastırılıyor, gerekirse isyan eden halk ülkenin çeşitli yerlerine sürülüyor, boşalan yerlere başka etnik gruplar getirilip yerleştiriliyordu.²⁴

Yeni Asur Devleti'nin Mısır Politikasının temelini atan III. Tiglat-pileser, MÖ 727 yılında ölmüştür. Ardında Basra Körfezi'nden Mısır'a, Anadolu ve Kilikya'ya dek uzanan güçlü bir imparatorluk bırakmıştır.²⁵ Görüldüğü üzere onun döneminde Mısır ile Yeni Asur Devleti ilişkileri ekonomik ve siyasi bir çatı altında toplanmıştır. Özellikle Fenike, Gazze gibi şehirlerin hâkimiyetini sağlayan Asur kralı Mısır'ı ekonomik olarak zayıflatma amacındaydı. Bu doğrultuda yapılan seferler esnasında ara ara Mısır ülkesine kaçan düşman krallar ilişkileri gergin hale getirirse de Asur kralı bu dönemde Mısır ile olası bir sıcak çatışmadan daima kaçınmıştır.

III. Tiglat-Pileser'in izlediği bu politika kendisinden sonra kısa süreliğine tahta geçen V. Salmanasar döneminde de takip edilmiştir. Mısır'ın denizcilik politikalarına son vermek isteyen V. Salmanasar Fenike kıyıları boyunca Tire üzerine sefere yönelmiştir.²⁶ Asur Devleti'nin bir deniz gücü olmadığından, denizcilik alanındaki faaliyetler, tamamen Fenike şehir devletleri gibi kıyı varlıklarının kontrolüne veya işbirliğine bağlıydı.²⁷

3. II. Sargon Mısır Politikası

III. Tiglat-pileser'den sonra Yeni Asur tahtına V. Salmanasar geçmiştir. Ancak V. Salmanasar'ın bir saray entrikası neticesinde öldürülmesi²⁸ ile tahta II. Tiglat-Pileser'in oğlu olduğu belirtilen II. Sargon (Şarrukin) geçmiştir.²⁹

II. Sargon'un MÖ 722 yılında tahta çıkmıştır.³⁰ Bu sırada ülkenin ve bölgenin durumuna baktığımızda; Bâbil doğrudan Asur egemenliğinde olup, Asurluların denetim alanı batıda Fırat'ın ötesinde, Doğu Akdeniz kıyılarında, Filistin çevresinde ve Toros Dağlarına kadar varmıştı.³¹ Ayrıca ticari açıdan

²⁴ Mark, 2007: 17; Hallow, 1960: 24-51.

²⁵ Köroğlu, 2006: 167.

²⁶ Redford, 1992: 345.

²⁷ Elat, 1978: 21; Antiquities, 2018: 2; Luckenbill, 1924: 56-71.

²⁸ Kanlı bir darbe ile V. Salmanasar'ı tahtan indiren ve yerine geçen II. Sargon'un aslında babası olduğu varsayılan III. Tiglat-Pileser ile ilişkisi belirsizdir. Belki de kasıtlı olarak ve kendisini savunma amaçlı olarak "Gerçek Kral" anlamına gelen Sargon ismini seçmiştir. Bu şekilde tahta geçişini meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Ondan başlamak üzere Asur krallığının yıkılışına kadar devam eden süreçte onun soyundan gelen krallara Sargonidler ismi verilmiştir. II. Sargon ismini alma sebebinin, daha önceki Asur hükümdarlarından ziyade, kendisine örnek aldığı ve MÖ 20.yy.da Akkad devletini kuran Sargon'a atıfta bulunmak istemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. bk. Kirschbaum, 2004, s. 88.

²⁹ Köroğlu, 2006: 167. Richardson, 1914: 45.

³⁰ Spalinger, 1973: 95; Dalley, 1985: 38; Tadmor, 1958: 22.

³¹ Köroğlu, 2006: 167.

önemli olan İsrail ve Şam devletleri de Asur eyaleti olmuşlardı. Asurlularla ticaret yapan kıyı şehirleri, iç kesimlerdeki daha küçük devletlerle bir takım Arap gruplar sadakat yeminleri ederek asker verme ve haraç ödeme yükümlülükleri ile Asur'a bağlanmıştı. Anadolu'da Kargamış, Kue, Atuna, Tabal ve Melid gibi Geç Hitit krallıkları Frig kralı Midas'ın da desteğini alarak Asur'a karşı bir cephe oluşturma çabasındaydı. Mısır sınırının güvenliği Asurlular adına yerli bir Arap şeyhinden soruluyordu. Urartuların nüfuzu ve etki alanı büyük ölçüde sınırlanmış olmasına rağmen II. Sargon'un krallığı döneminde yaşanan olaylardan da anlaşılacağı üzere henüz tarihten silinmiş değillerdi.³²

II. Sargon, içteki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Elam ve Babil'e yürümüştür. Tahta geçtikten iki yıl sonra yani MÖ 720'de ise Suriye'ye yönelerek, III. Salmanasar'ın da savaştığı Karkar mevkiinde müttefik isyancılarla karşı karşıya geldi. Onları yendi ve aynı yıl, Gazze'yi işgal etti.³³ Gazze kenti şüphesiz Sargon için önemli bir kentti. Filistin'deki Asur seferlerinin asıl amacı şüphesiz ki, değerli Arap-Mısır-Filistin ticaret yollarını doğrudan kontrol etmektir.³⁴ Daha sonra Mısır ordusunu Rafa'da yenmek için güneye doğru ilerledi.³⁵ MÖ 720 yılında yapılan Asur-Mısır savaşını II. Sargon'un ordusu kazandı. Rafa'yı yakıp yıkan Sargon buradaki 9033 insanı yanındaki mallarıyla beraber Asur ülkesine sürdü.³⁶ Bu dönemde Mısır'ın başında Ra vardı. Bu savaş esnasında Mısır kuvvetlerine III. Tiglat-pileser döneminde tahtına dönmesine izin verilen Gazze kralı Hanuna destek verdi. Ancak savaşı kazanan Asur orduları tekrardan Gazze, Rafa gibi şehirleri ele geçirip isyancıları mağlup etti. Yakalanan Hanuna Asur ülkesine geri götürüldü. Ancak bu savaş Yeni Asur Devleti'nin Mısır'ı işgali sonucunu doğurmamıştır.³⁷

Sargon'un Mısır'la Rafa'da ilk karşılaşmasından (MÖ 720) sonra, Asur kralı MÖ 716'da Mısır sınırındaki Nahal Musri'de (ki bu bölgeye önceden III. Tiglat-pileser ulaşmıştı) bir Asur garnizonu kurdu.³⁸ Bu müstahkem mevkiye, Asur'a sadık bir Arap liderinin otoritesi altında, insanlar yerleştirildi.³⁹ Mısırlılar, Asur ile dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. Firavun IV. Osorkon Sargon'a hediyeler gönderdi ve Mısır'la Asur arasında ticarî ilişkiler geliştirildi.⁴⁰ Gerçekten de Eski Çağ dünyasında hediye gönderme olayı oldukça yaygındı. Devletler birbirleri ile olan ilişkilerini dostça bir zemine oturtmak, diplomatik adımlar atmak adına birbirine hediyeler gönderebiliyorlardı. Mısır krallarının güçlü Asur krallarına da hediyeler sunması bu doğrultuda diplomatik bir adım olarak değerlendirilebilir. Mısır ülkesinden gönderilen hediyeler bize gösteriyor ki bu dönemde Osorkon, Asur kralı egemenliği altında değildi. Hediyeler tamamen bir diplomatik ilişkinin parçası idi. Sargon'a gönderilen hediyeler Mısır kralı tarafından dikkatlice

³² Kuhrt, 2009: 155-156.

³³ Grayson, 2008: 88-89; Köroğlu, 2006: 171; Tadmor, 1958: 35; Langdon, 1903: 265.

³⁴ Saggs, 1952: 127-128.

³⁵ Grayson, 2008: 88-89; Köroğlu, 2006: 171.

³⁶ Fuchs, 1994: 90; Oppenheim, 1969: 285; Langdon, 1903: 265.

³⁷ Dalley, 1985: 34; Tadmor, 1958: 35-38.

³⁸ Sever, 2008: 103.

³⁹ Tadmor 1994: 81; Elat, 1978: 22.

⁴⁰ İnan, 1992: 154; Elat, 1978: 22; Radner, 2007: 216.

seçilmişti. Bu hediyeler içerisinde Mısır tarafından III. Salmanasar'a gönderilen ve şu anda British Museum'da bulunan ünlü "The Black Obelisk" de kaydedildiği gibi egzotik hayvanlar, develer, su aygırı, antilop, fil ve maymunlar bulunuyordu. Ayrıca Osorkon çok değerli Mısır atlarını çok değerli birer mal olarak Sargon'a göndermiştir. Sargon'un yıllıklarında Mısır atlarına atıfta bulunulması bu atların Asur ordusu için ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Netice de Asur ordularının askeri başarıları temelde süvarilerin ve savaş arabalarının başarısına dayanmaktaydı.⁴¹ Şüphesiz ki Osorkon tarafından Asur kralına gönderilmiş olan bu hediyeler gittikçe güçlenen Asur tehdidini yatıştırmaya yönelik adımlardı.

Asur kralı bundan sonra Mısır'dan ticaret ile at ithal etti ve ordusunda yabancı danışmanlar ve uzman memurlar çalıştırdı. Ninive, Nimrut ve Halaf'tan elde edilen tabletlerden anlaşılıyor ki, seferlerin resmi hesapları tutulmaktaydı ve bu hesaplar ordudaki insanlar konusunda da bilgiler vermekteydi. Yine at listeleri⁴² de, binicilikle ilgili memurlar ve ordudaki farklı üniteler konusunda ipuçları sunmaktadır.

II. Sargon döneminde Mısır-Asur ilişkilerinin bir diğer safhasını MÖ 713 yılında Filistin'in Ashod kentinde gerçekleşen Asur karşıtı isyan oluşturur. Ashod kenti bu dönemde Asur egemenliği altında olmasa da Asur'a bağlı vassal bir bölge durumundaydı.⁴³ İsyan eden Ashod kralı Iamani Asur'a düşman olan Mısırlı yöneticilerden yardım istemiştir. Ancak Mısırlı yöneticiler ona yardım ettiği konusunda elimizde bir belge yoktur. Bu olay üzerine Asur ordusu karşısında tutunamayan Iamani MÖ 712 yılında Mısır ülkesine kaçmıştır.⁴⁴ Burada Asur hâkimiyeti dışında kalan güney Mısır bölgesine gitmiş ve bölge lideri Kush Kralı Shabaka'ya sığınmıştır. Shabaka MÖ 721 yılında Kush tahtına yükselmiş ve Mısır'ı fethetmiştir. Daha sonra kendisi için tehdit olan Asur ordularını mağlup etmeyi başarmıştır. Bu olay Asur ile Mısır arasında ilişkileri bir kez daha germiştir. Bu ilişkiler Shabaka'nın ölümü sonrasında Kush tahtına oturan Shebitku döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Shebitku ilişkilerin düzelmesi yolunda adımlar atmıştır ve bu doğrultuda bir jest olarak Iamani'yi tekrar Asur kralına iade etmiştir.⁴⁵ Ancak bu dostane ilişkiler Sargon'dan sonra tahta geçecek olan Kral Sanherib döneminde tekrar bozulacaktır.

II. Sargon 705 yılında Tabal'a karşı yaptığı geniş çaplı bir harekât sırasında öldü. Bu ani ölüm tüm Asur İmparatorluğu boyunca kitlesel bir isyana dönüşecektir⁴⁶. II. Sargon öldüğünde ardında, oğlu Sanherip'in yöneteceği Ön Asya'nın en büyük imparatorluğunu ve kendisinden başka kimsenin oturmadığı görkemli bir başkent bırakmıştı.

⁴¹ Fuchs, 1994: 198; Elat, 1978: 22; Dalley, 2004: 43; Heidorn, 1997: 106-107.

⁴² At listeleri için bkzn. Dezsö, 2006: 93-140.

⁴³ Tadmor, 1958: 87-88; Fuchs, 1998: 126; Elat, 1978: 32; Radner, 2006: 58.

⁴⁴ Fuchs 1994: 219, Prunk.90-95; Wiseman, 1951: 84-86.

⁴⁵ Kahn, 2006: 251; Kahn, 2004: 109; Zamazalová, 2011: 321-322.

⁴⁶ Khan, 2004: 109.

4. Sanherip'in Mısır Politikası

II. Sargon'un savaş meydanında ölmesinden sonra yerine oğlu Sanherib geçti.⁴⁷ Bu ölüm sonrasında Fenike sahil şehirlerinde Asur otoritesi tamamen kaybolmuş ve Tir (Sur) kralı Lüle (Elulacus) da isyan etmişti. Tir kralı yalnız Sidon'u (Sayda) ele geçirmekle kalmamış, Aşkelon ve Yafa gibi şehirleri de zapt etmişti. Daha birçok Fenike şehriyle birlikte Yahudi kralı Hezekia da bu ayaklanmaya katılmıştı⁴⁸. Yalnız Ekron şehri kralı Padi koalisyonu girmeyi reddetmiş, bunun üzerine Hezekia, Padi'yi zincire vurarak hapse attırmıştı. Bütün bu hadiselerin gerçek sorumlusu şüphesiz Mısır idi.⁴⁹ Mısır bu dönemde ikiye ayrılmıştı.

Sanherib bu dönemde Mısır'ın kıskırtmaları sonrasında isyan eden Sayda (Sidon) ve Yahuda gibi krallıkların önderliğinde gerçekleştirilen ve Suriye ve Filistin'deki Aşkelon, Biblos gibi kent devletleri gibi devletlerin üzerine sefere çıkmıştır. Bu sefer sırasında Sidon kralı Kıbrıs'a kaçarak canını kurtarmış ancak Aşkelon beyi yakalanmış ve kazığa çakılmıştır. Sanherib bu iki devletin başına iki yerel soyluyu getirmiş ve kendisine verilecek olan vergiyi ağırlaştırmıştır. Bu seferin sonunda bu iki beylik dışında Samsi-muruna, Arvad, Biblos, Asdod, Bet-Ammon, Moab Edom ve daha birçok beylik dize getirilmiştir. Ayrıca ganimet olarak bütün hayvan sürüleri ve 200.000'e yakın kişi esir alınmış ve köle olarak çalıştırılmak üzere Asur ülkesine gönderilmiştir.⁵⁰

Ayrıca Sanherib, isyancılara ve ayaklanmalara yaptığı yardımlardan dolayı Mısır'a karşı da sefer düzenlemek istemiştir. Bu sıra da Mısır da vuku bulan iç savaş Sanherib için kaçınılmaz bir fırsat doğurmuştur. Çünkü Mısır iç karışıklıklardan dolayı savaş yapabilecek durum da değildi ve bu yüzden Sanherib Mısır'a hücum etmeye karar verdi.⁵¹ Sargon'un varisi olan Sanherib MÖ 701 yılında Eltekeh'te Kush kralı Shabaka'nın ölümü üzerine tahta oturan Shebitku güçleriyle karşılaştı. Bu savaşta Kush Krallığı'nın komutanlarından birisi de sonradan Kush Krallığı tahtına oturacak ve Mısır'ı egemenliği altına alacak olan Taharqa idi. Savaşın sonucu Asur metinlerinde iddia edildiği kadar açık olmasa da Asur ordusu kazandı⁵². Ancak Asur ordusu bu dönemde savaşı kazanmış olsa da Mısır içlerine kadar ilerlemeyip ve Ninive'ye tekrar dönmüştür. Bu noktada Asur'un Mısır işgali için hala kendini hazır hissetmediği düşünülebilir. Sanherib'in bölgedeki faaliyetleri Asur kaynaklarından yola çıkarak MÖ 697 yılına kadar takip edilebilmektedir. Ancak bu yıldan sonra Sanherib liderliğindeki Asur İmparatorluğu'nun bölgedeki durumu hakkında hiçbir bilgi yoktur.⁵³

Sanherib, Ninive'ye döndükten sonra bir taraftan Mısır seferi için hazırlıklara hız vermiş diğer taraftan da ölmüş olan veliahdın yerine tekrar oğullarından birini veliaht seçmek için düzenlemeler yapmıştır. MÖ 683 yılında yapılan veliaht tayini ile ilgili düzenleme kraliyet ailesi içerisinde

⁴⁷ Richardson, 1914: 45.

⁴⁸ Memiş, 2007: 221.

⁴⁹ Köroğlu, 2006: 174; Fales-Postgate, 1995: 43; Langdon, 1903: 265.

⁵⁰ Kramer, 1979: 77; Langdon, 1903: 265-266; Brinkman, 1973: 89.

⁵¹ Sever, 2008: 109; Memiş, 2007: 221-222.

⁵² Kahn, 2004: 109; Langdon, 1903: 265.

⁵³ Shea, 1991: 109-111; Frahm, 1997: 27-29; Na'man-Zadok, 200: 162.

hoşnutsuzluğa sebep olmuş ve bu düzenlemeye karşı ağır bir direnişe yol açmıştır. Bunun sebebi, en küçük oğlu Asarhaddon'u veliaht tayin etmiş olmasıdır.⁵⁴

5. Asarhaddon'un Mısır Politikası

Sanherib ölmesi üzerine kralın üçüncü oğlu olan Asarhaddon, kendine bağlı birliklerle Ninive'ye doğru hareket etmiş, yaklaşık olarak altı hafta süren bir iç savaşın ardından kardeşlerini tasfiye ederek Asur tahtına oturmuştur.⁵⁵

Asarhaddon'un kraliyetinin ilk dönemleri iç karışıklığın giderilmesi ve huzurun sağlanmasıyla geçmiştir. Başta ağabeyleri ve taraftarları olmak üzere Asur sarayının birçok yüksek rütbe sahibinin de içinde bulunduğu isyancı grup bertaraf edilmiş, birçok soylu aileleriyle birlikte ülkenin uzak, kıyı yerlerine sürgün edilmiştir. Diğer taraftan, Asur zenginlerinin mallarına ve kazançlarına el konulmuş, verdikleri vergi artırılmıştır. Ayrıca babası tarafından yıkılmış ve harabeye çevrilmiş olan Bâbil kentinin kalıntıları temizlenmiş ve kentin yeniden kurulması için hazırlıklara başlanmıştır. Asarhaddon, Bâbil kentinin yıkılıp yıkılma olayını Asur soylularının üzerine yıkarak babasını aklamıştır. Bâbil kentinin en kutsal tapınağı olan Esagila'nın inşası devam ederken bir yandan da Asur'da ki Eşarra tapınağı onarılmıştır. Bu şekilde iki halkın inançlarına saygı gösterilerek, halklar arasında denge kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Asur halkından olmayanların, Asur tapınaklarına girme yasağı kaldırılmıştır. Asur ülkesinde yaşayan çeşitli etnik kökenli halklar arasındaki eski denge yeniden kurulmuş ve Asur halkına tanınan ayrıcalıklara son verilmiştir.⁵⁶

Gerçekten, Asarhaddon döneminin en önemli etkinliklerinden biri, Asur ordularının ilk kez Kuzey Afrika'ya geçerek Mısır kentlerini yağmalamasıdır.⁵⁷ Ön Asya'da giderek güçlenen Asur Devleti, Suriye ve Filistin'i elde etmek için, uzun yıllardan bu yana Mısır'ın zayıflamasını beklemekteydi. Bu krallığın gücünden çekinen Kush Kralı Taharqa, Asur'u yıpratmak amacıyla, öteden beri Asya'da ayaklanma ve kışkırtmalar düzenlemekteydi.⁵⁸ Bunun yanında İmparatorluğun kuzey sınırlarına seferler düzenliyordu. Asur Kralı Asarhaddon sınırlarındaki Kush kralının tehditlerini ortadan kaldırmak istiyordu. Bunun için ancak Mısır'ı fetih ederek amacına ulaşabileceğini düşünüyordu.

Asarhaddon Mısır'ı fethetmek istiyordu. Bunun için önce Suriye ve Filistin üzerine yoğunlaşarak oradaki hâkimiyetini pekiştirmeye çalıştı. Fenike kıyılarına karşı sefer düzenledi. Bu seferlerin hedefindeki şehirlerden biri olan Sidon 701 yılında Sanherib tarafından ele geçirilmişti.⁵⁹ Daha sonra elden çıkan bölgeyi Asarhaddon MÖ 679 yılında tekrar ele geçirmiştir⁶⁰. Bunun yanında Asur kralı hâkimiyetin ikinci yılında Mısır sınırında Arza şehrine bir

⁵⁴ Kirschbaum, 2004: 105-106.

⁵⁵ Sever, 2008: 112-113; Kahn, 2004: 119; Goodspeed, 1897: 411.

⁵⁶ Weaver, 2004: 61-62; Sever, 2008: 113-114.

⁵⁷ Köroğlu, 2006: 176; Kahn, 2004: 114; Spalinger, 1974: 295-326; Ripinsky, 1985: 140; Spalinger, 1976, 64.

⁵⁸ Yavi-Yazıcıoğlu, 2001: 110; Kahn, 2006: 252-260.

⁵⁹ Grayson, 1993: 123.

⁶⁰ Kahn, 2004: 114; Tadmor, 1966: 98; Goodspeed, 1897: 411.

sefer düzenledi bu sefer sonucunda kral Asuhili Ninive'ye getirildi. Böylece Asur Mısır sınırına ulaşmıştı⁶¹. Böylece Güney Filistin'e kadar olan bölgede kontrol tekrar sağlandı. Ayrıca Mısır'ın Kush Krallığı'nın bölgede tehdidi oradan kaldırılmıştı.⁶²

Asarhaddon, Mısır seferine karar verdikten sonra zorlu Sina Çölü'nü geçmek için hazırlıklarına başladı. Büyük Asur ordusuna yetecek kadar yiyecek ve bilhassa su temini için Arap kabilelerinden temin edilen develerden, askerlik tarihinde ilk defa bir nakliye kolu kuruldu. Asarhaddon Mısır'a üç sefer yapmıştır. 6. 10. ve 12. idare yıllarında yapılan bu seferlerden ilki, Babil kroniklerine göre MÖ 673 senesinin Mart ayına rastlamaktadır.⁶³ Ancak Asur bu sefer sonrası bir yenilgi almıştır. Bu yenilgi toprağa yani çölle karşı alınan bir yenilgi olarak görülür⁶⁴. Diğer taraftan Mart ayına denk gelen bu sefer ilkbahar dönemine rastlar. İlkbahar dönemi Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının yükseldiği bir dönemdir. Hal böyle olunca Asur kralı Mısır'a ulaşmak için çölü kullanmış ve bu zorlu çöl şartlarıyla başa çıkmak zorunda kalmıştır⁶⁵.

Asarhaddon'un ilk Mısır seferinde başarısız olmuş olsa da artık bütün Asur halkına mâl olmuş olan Mısır'ın fethi fikrini gerçekleştirebilmek için hazırlıklarına devam etmiştir. Hazırlıkların devam ettiğini Tir (Sur) kralı Ba'al ile akdettiği antlaşmanın şartlarından öğreniyoruz. Bu antlaşmada limanların isimleri zikredilmemekle beraber, Asur kralı, savaşlarda kazandığı ganimetleri bir limandan öbürüne taşımak için Tir gemilerinin kullanılmasını talep ediyordu. Bu kayıt bize Asarhaddon'un Mısır'ın zaptını deniz yoluyla düşünmüş olduğunu ve böylece ilk Mısır seferinde yaşadığı korkunç çöl tehlikesinden korunma çarelerini aramış olduğunu göstermektedir.⁶⁶ Ancak Tire Kralı her zaman Asur için güvenilmez bir yöneticiydi. Diğer taraftan çölü geçmekten başka çaresi olmadığını anlayan Asur kralı harekât öncesinde yerel Arap yöneticilerle işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği neticesinde zorlu çöl şartlarında Araplar tarafından Asur ordusuna su temini yapılacaktı. Ayrıca Asur kralı Mısır'a ulaşmak yolunda çölü geçebilmek için bu konuda uzman olan Araplardan yardım almıştır. Bunun yanında Araplardan ordunun taşınmasında kullanılacak olan deve temini de sağlamıştır⁶⁷.

Asarhaddon, iyi bir hazırlıktan sonra, MÖ 671 yılında tüm ordusuyla harekete geçti. Mısır hâkimi Taharqa üzerine yapılan bu sefer sonucunda Asur ordusu MÖ 671 yazında Mısır'ı yenilgiye uğrattı ve Mısır'ı işgal etti, böylece Mısır'ı alan Asarhaddon ülkeyi en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Bu savaşlar Temmuz ayı boyunca yapılmıştır. Temmuz ayının 22. günü Taharqa'nın başkenti Memphis alınmıştı ve Taharqa yaralı halde bölgeden kaçmıştır.⁶⁸

⁶¹ Graham, 1993: 203-214; Spalinger, 1974: 299; Borger, 1956: 50; Thompson, 1931: 18; Borger, 1956, 50.

⁶² Kahn, 2004: 110; Wiseman, 1958: 4.

⁶³ Verreth, 1999: 235; Kahn, 2004: 111; Eph'al, 2005: 99; Spalinger, 1974: 300-301; Radner 2008: 307; Kahn, 2006: 252.

⁶⁴ Spalinger, 1974: 300.

⁶⁵ Radner, 2008: 307; Borger 1956: 98.

⁶⁶ Memiş, 2006: 224.

⁶⁷ Radner, 2008: 310.

⁶⁸ Özçelik, 2006: 44; Tedmor, 1999: 60; Onasch, 1994: 23-28; Verreth, 1999: 234; Eph'al, 2005: 100.

Neticede Asarhaddon unvanları arasına "Aşağı ve Yukarı Mısır'ın Fatihi" başlığını da eklemiştir.⁶⁹ Mısır'ı işgal eden Asarhaddon Mısır ülkesini yıllık haraca bağladı, aynı zamanda bölgeye yeni yöneticiler atadı⁷⁰. Ancak Asur'un kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi ile uğraşmasından yararlanan Mısır MÖ 655'lerde Asurbanipal döneminde yeniden bağımsızlığına kavuşurken; Asur İmparatorluğu, Kimmer tehlikesini akıllı bir politika izleyip İskitlerle ittifak yaparak önlemiştir.⁷¹

Mısır Asur devletinin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanıp tekrar isyan ederek bağımsızlığını kazanınca Asarhaddon Mısır seferine çıkmıştır⁷² ancak sefer yolunda ölünce, Mısır'ın tekrardan fethi, onun oğlu ve halefi Asurbanipal'e kalmıştır.⁷³

6. Asurbanipal'in Mısır Politikası

Babil ve Elam seferlerinden sonra, Asurbanipal yayılcı bir fetih politikasına yönelmiştir. Öncelikle babasının yani Asarhaddon'un başlatmış olduğu Mısır'ın askerî işgalini devam ettirdi. Eski Asurlu vassalların çeşitli isyanları bastırıldı, Doğu Akdeniz kıyılarındaki ülkelerle ve Kıbrıs'la anlaşmalar yenilendi.⁷⁴

Asurbanipal döneminde Mısır'a 2 büyük sefer yapılmıştır. Birincisi MÖ 667'de Taharqa'ya karşı yapılmış ve Memfis ele geçirilmiştir. Diğer Taharqa'nın varisi olan MÖ 663'te Taharqa'nın varisi olan Tantamani'ye karşı yapılmış ve Teb ele geçirilmiştir. Gerçekten, Asur kralı MÖ 667'de kuvvetli bir Asur ordusunu Mısır'a gönderdi ve Memfis tekrar alındı.⁷⁵

MÖ 669 yılında Asarhaddon'un ölmesini fırsat bilen Etiyopya kralı Taharqa tekrardan Memphis'e döndü. Bunun üzerine Asurbanipal MÖ 667 yılında Taharqa üzerine yürüyüp Mısır seferine çıktı. Neticede Taharqa'yı mağlup ederek bölgede Asur hâkimiyetini tekrardan sağladı⁷⁶. Bu sefer sırasında Asur ordusu Mısır'a ulaşmak için kırk gün boyunca yürümüştür⁷⁷. Kral Mısır'da hâkimiyeti sağladıktan sonra buraya kendisine bağlı vassal bir kral atayıp tekrardan ülkesine dönmüştür. Ancak bunu fırsat bilen Taharqa'nın halefi olan Tantamani bir isyan başlamıştır.

MÖ 664'te Taharqa'nın halefi Tantamani Mısır'daki Asur garnizonunu sıkıştırmaya başladı. Bunun üzerine Asurbanipal MÖ 663'te Asur ordusunu Mısır'a gönderdi. O günün şartlarında Asur ordusunun, Asur ülkesinden Mısır'a ulaşması yetmiş dört gün sürmüştür.⁷⁸ Bu uzun sefer sonrasında Asur

⁶⁹ Köroğlu, 2006: 177.

⁷⁰ Kahn, 2006: 204.

⁷¹ Özçelik, 2006: 44.

⁷² Grayson, 1997: 124; Tedmor, 1966: 100; Kahn, 2006: 257; Tadmor, 1966: 100, Wiseman, 1958: 8.

⁷³ Saggs, 1962: 108; Goodspeed, 1897: 412; Tadmor, 1966: 100, Wiseman, 1958: 8; Verreth, 1999: 234; Kahn, 2006: 257; Ryholt, 2004: 484.

⁷⁴ Kirschbaum, 2004: 116.

⁷⁵ Grayson, 1997: 143; Fales, 1981: 169-202; Chavalas, 2006: 360-361.

⁷⁶ Verreth, 1999: 239; Kahn, 2006: 257; Goodspeed, 1897: 412, Tedmor, 1966: 100.

⁷⁷ Kahn, 2006: 258.

⁷⁸ Kahn, 2006: 264.

ordusu Mısır'ı tekrardan istila etti⁷⁹. Bu, güneybatıda Asur genişlemesinin maksimum alanını işaretledi. Aynı kısa dönem, kuzeybatıda Anadolu'da onun maksimum etkisini gördü. Burada bir Kimmer istilası başladı ve yerli yöneticilerin bir kısmı Asur'dan yardım istedi⁸⁰. Bu sırada Asur orduları, Doğu Akdeniz kıyısında, vergi vermeyi reddeden Tire'ye saldırmış ve bu bölgeyi yeniden vergiye bağlayarak Asur'un zenginliğine katkıda bulunmuştur.⁸¹

Asurbanipal, Mısır meselesini kesin olarak hallettikten sonra memleketine dönmeye karar vermişti. O zamanki dünyanın en zengin ve kültürce en ileri memleketi olan Mısır'ın, büyük şehirlerindeki servet, şaşa ve ihtişama rağmen, Asur krallarının Mısır'da kalmamaları, dikkate şayan bir durumdur⁸². Gerçekten, Asurbanipal, Mısır'da kalmamış ve bu zengin ülkeyi, kendisine bağlı Mısırlı soylulardan seçtiği yöneticilere vergi veya haraç karşılığı bırakarak geri dönmüştür. Bu soylulardan biri ve Delta'nın batısındaki Sais kentinin yöneticisi olan Psammetik bir süre sonra Asur hâkimiyetini tanımamış ve XXVI. Hanedanı kurmuştur⁸³. Ardından Asur boyunduruğuna son vermek amacıyla, Batı Anadolu'nun güçlü devleti Lidya'dan destek istemiştir. Lidya kralı Giges, İyonya ve Karyalı askerlerini deniz yoluyla Delta'ya gönderdi. Mısırlıların "bronzlu adamlar" dedikleri bu seçkin askerler ve Psammetik'in birlikleri, Asurluları Filistin'e kadar sürerek Mısır'dan çıkarttılar. Ülke bütününde siyasi ve askerî güç elde eden Psammetik, Mısır'da eski günleri anımsatacak huzur, barış ve kalkınma çabalarını başlattı. Ardılları diğer firavunlar da, 138 yıl boyunca aynı gayreti göstermişlerdir. Bu hanedanın ikinci firavunu Neko, Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştiren kanalı açtırdı. Ancak bu kez de, İran'da güçlenen Persler, gözlerini Mısır'a dikmişlerdir.⁸⁴

7. Sonuç

Yayılmacı bir politik anlayış benimseyen Asur kralları bu yöntemle ekonomik ve askerî güçlerini daha da arttırmayı amaçlamaktaydılar. Yeni Asur kralları özellikle MÖ VIII. yüzyıldan itibaren izledikleri yayılmacı politikaları doğrultusunda Mısır üzerinde egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Orta Asur Dönemi'nden itibaren Asur krallarının temel amacının Akdeniz ticaretini ele geçirmek olduğu görülür. Bu amaçla Yeni Asur Devleti kralları, hem Suriye-Filistin şehirleri üzerine hem de Mısır'a yönelik seferler düzenlemişlerdir.

Eski Çağ dünyasında zenginliği ile ün yapmış olan Mısır coğrafyası, ticaret yollarının kesiştiği, hammadde kaynakları açısından zengin bir bölgeydi. Ancak Asur ülkesinden Mısır ülkesine ulaşmak ve bu ülkeyi egemenlik altına alabilmek Eski Çağ dünyası için hiç de kolay olmayan bir olaydı. Zorlu çöl şartlarının varlığı zengin Mısır ülkesini egemenlik altına almak isteyen Yeni Asur krallarını ve ordusunu fazlasıyla zorlamıştır. Yapılan seferler esnasında zorlu çöl şartlarının Asur ordusunun önemli kayıplar yaşamasına neden olduğu görülür.

⁷⁹ Spalinger, 1974: 295; Grayson 1991: 143-144; ; Onasch 1994: 169; . Goodspeed, 1897: 412; Tedmor, 1966: 100.

⁸⁰ Saggs, 1962: 109.

⁸¹ Köroğlu, 2006: 178.

⁸² Memiş, 2006: 230.

⁸³ Tedmor, 1966: 101, Kahn, 2006: 266.

⁸⁴ Yavi, 2001: 46-47.

Yukarıda da bahsettiğimize gibi Asur ülkesinden ile Mısır'a ulaşmak için Sina Çölü'nün geçilmesi gerekmektedir. O günün şartlarında Asur ordusunun Mısır'a ulaşması kırk gün veya üzerinde bir zaman demektir. Bu durum Mısır ülkesinin kontrolünü Asur tarafından zorlaştırmıştır. Baktığımızda bu zorlu coğrafi şartların Asur krallarının Mısır ülkesinde egemenliklerinin geçici olması sonucunu doğurmuş olduğunu görürüz. Kralların Mısır ülkesini egemenlikleri altına aldıktan sonra burada oturmamayı tercih ettikleri görülür. İşgal sonrasında ülkesine dönen Asur kralları ülkeyi kendilerinin belirledikleri yerel bir yöneticinin kontrolüne bırakmışlardır. Ancak yerel yöneticilerin zaman zaman Asur krallarına sorun çıkarttıkları görülür. Özellikle sefer sonrası ülkesine dönen Asur krallarının yokluğunu fırsat bilen yerel yöneticiler zaman zaman isyanlar çıkartıp bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Her isyan sonrasında bölgeye tekrar seferler düzenlemek zorunda kalan Asur kralları bazı durumlarda yerel yöneticilerle anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir.

Özellikle III. Tiglat-pileser dönemi Yeni Asur Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde düzenli orduya geçilmiştir. Yine bu dönemde Asur ordusu profesyonel bir yapıya bürünmüştür. Tiglat-pileser döneminde oluşturulan profesyonel ordu sayesinde Asur sınırlarının geniş alanları egemenlik altına aldığı görülür. Bu dönemde sayıları binleri bulan iyi donatılmış Asur ordusu Akdeniz ulaşmak buradaki ticareti ele geçirmek istiyordu. Şüphesiz ki bu doğrultuda kralın amacı büyük ordusunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve ülkesinin ekonomik refahını devam ettirebilmektir.

Gelişmiş askeri donanım ve taktik disipline sahip Asur ordusu karşısında Mısır ülkesinin yöneticilerinin ülkelerini savunma anlamında çok fazla başarılı olamadığı görülür. Coğrafi şartların üstünlüğüne rağmen Mısır ordusu iyi donanımlı Asur ordusu karşısında fazla bir varlık gösterememiştir. Özellikle Araplar ile yaptıkları ittifak neticesinde zorlu çöl şartlarında su ihtiyaçlarını karşılayan Asur ordusu başlarında bulunan yetenekli krallar sayesinde Mısır içlerine kadar gelebilmişlerdir. Mısır ülkesinin Asur ordusu karşısında başarısız olmasının şüphesiz en önemli nedenlerinden birisi de Mısır ülkesinde siyasi bir birliğin olmamasıdır. Siyasi birlikten yoksun Mısır ülkesi çeşitli yerel beyler tarafından yönetiliyordu. Neticede zaman zaman iç isyanlar cereyan ediyordu. Hal böyle olunca siyasi birlikten yoksun olan Mısır ülkesinin MÖ 1. binyılının en güçlü ordusu karşısında durması imkânsızdı.

KAYNAKÇA

- AVCI, C., 2004. "Mısır (Bizans Dönemi)", *D.İ.A.*, XXIX, ss. 558.
- BEDFORD, P. R., 2009. *The Neo-Assyrian Empire, The Dynamics of Ancient Empires, State Power From Assyria To Byzantium*, Ed.: Ian Morris-Walter Scheidel, Uk, Oxford University Press, ss. 30-65.
- BİRECİKLİ, Fatma, 2010. "Yeni Assur Devleti Siyasi Tarihi Ve Kültürü", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BOTTERO, J., 2006. *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul.
- BRINKMAN, J. A., 1973. "Sennacherib's Babylonian Problem" *An Interpretation Journal of Cuneiform Studies*, Volume 25, No. 2, ss. 89-95.
- CHAVALAS, W., 2006. *The Ancient Near East (Historical Sources in Translation)*, Uk, Blackwell Publishing.
- DALLEY, S., 1985. "Foreign Chariotry and Cavalry in The Armies of Tiglat-Pileser III and Sargon II", *Iraq*, Volume 47, ss. 31-48.
- DARKOT, B., 1979. "Mısır", *D. İ. A.*, XXIX, ss. 219.
- DEZSÖ, T., 2006. "Reconstruction of The Assyrian Army of Sargon II (721-705) Based on Nimrud Horse Lists", *Saab*, XV, ss. 93-140.
- DUBOVSKY, P., 2005. "A Study of The Neo-Assyrian Intelligence Services and Their Significance for 2 Kings 18-19", *Harvard University, Phd Dissertation*, Cambridge, ss. 149.
- DUBOVSKY, P., 2006. "Tiglat-pileser III's Campaigns in 734-732 B.C.: Historical Background of Isa 7; 2 Kgs 15-16 and 2 Chr. 27-28", *Biblica*, Vol. 87, No. 2, ss 153-170.
- EHRlich, C. S., 1991. "Coalition Politics in Eighth Century B.C.E. Palestine: The Philistines and the Syro-Ephraimite War", *ZDPV*, 107, ss. 48-58.
- ELAT, M., 1978. "The Economic Relations of the Neo-Assyrian Empire with Egypt", *JAOS*, 98, ss. 20-34.
- EPHAL, I., 1982. *The Ancient Arabs: Nomads on the Borders Of The Fertile Crescent, 9th-5th Centuries B.C.*, Jerusalem, Magnes Press Hebrew University.
- FALES, F.M., (Ed.), 1981. *A Literary Code in Assyrian Royal Inscriptions: The Case of Ashurbanipal's Egyptian Campaigns*, in: F.M. Fales, *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons*, 169-202.
- FALES, F. M.- Postgate, LN., 1995. *Imperial Administrative Records, I, Provincial and Military Administrations (State Archives of Assyria 11)*, Helsinki.
- FLAVIUS, J., 2018. *Antiquities*, c. IX, 14.
- FORRER, E., 1928. "Assyrien", *Reallexikon Der Assyriologie I*, Ed.: E. Ebeling, B. Meissner, Berlin-Leipzig, ss. 229.

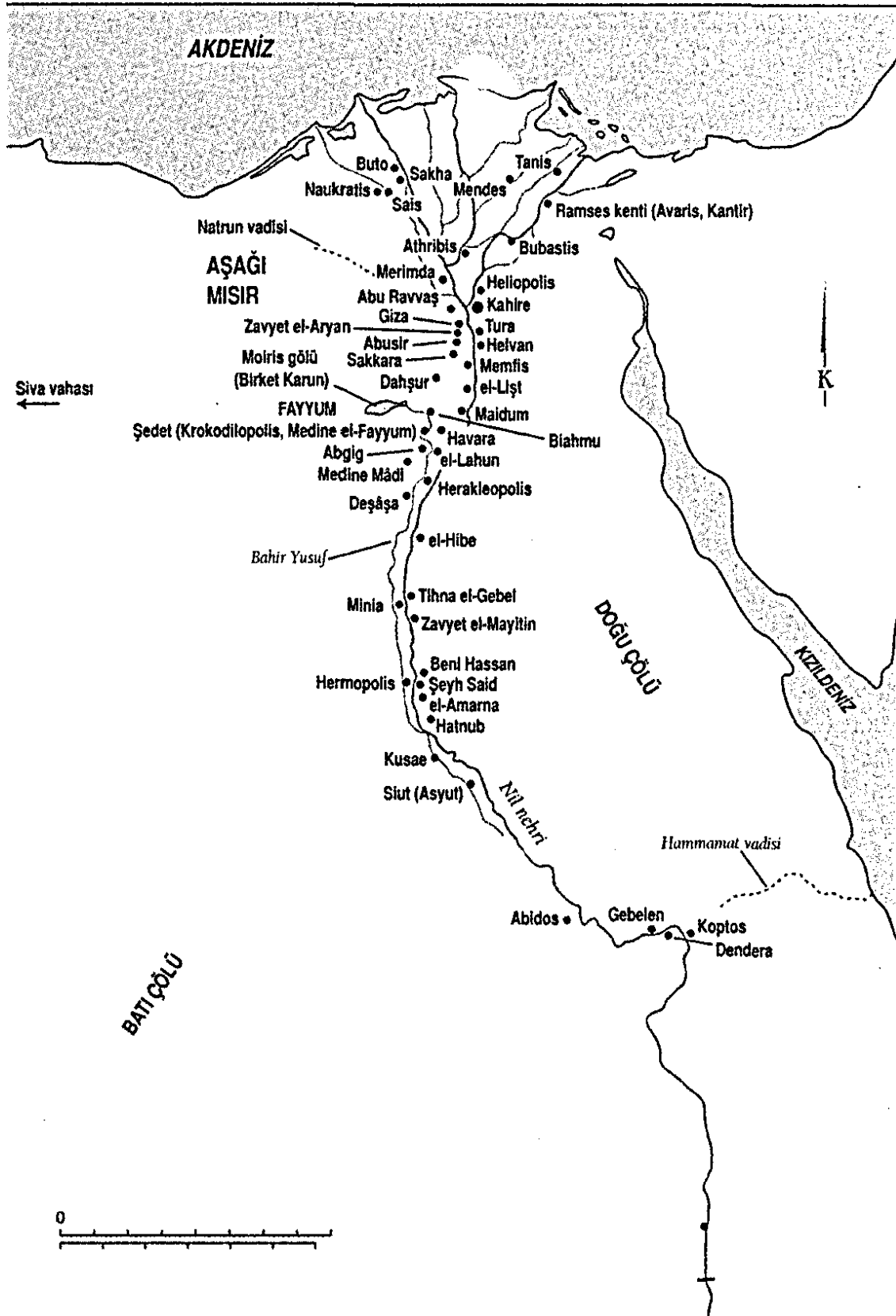
- FRAHM, E., 1997. "Einleitung in die Sanherib-Inschriften (Introduction to the Inscriptions of Sennacherib)", *Archiv für Orientforschung*, Beiheft 26, Vienna.
- FUCHS, A., 1994. *Die Inschriften Sargons II aus Khorsabad*. Göttingen.
- GOEDICKE, H., 1963. "The End of 'So, King of Egypt", *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 171, 64-66.
- GOODSPEED, G. S., 1897. "A Sketch of Assyrian History, with Special Reference to Palestine, from the Division of the Kingdom" *The Biblical World*, Volume 9, No. 6, ss. 401-414.
- GRAHAM, M. P., 1993. "History and Interpretation: Essays in Honour of John H. Hayes", *JSOT Supplement Series*, 173, ss. 203-214.
- GRAYSON, A. K., 1991. "Assyria: Sennacherib and Esarhaddon (704-669)", *CAH*, III/2, 2, ss. 109-111.
- GRAYSON, A. K., 1981. "Assyria's Foreign Policy in Relation to Egypt in the Eighth and Seventh Centuries B.C.", *JSSEA*, 11, ss. 87.
- GRAYSON, A. K., 1935. "Assyrian Rulers Of The Early First Millennium B.C. (1114-859 B.C)", Ed.: Ronald, F.G. Sweet-John, A. Brinkmen, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Volume 2*, University of Toronto, Toronto.
- GRAYSON, A. K., 2008. "Assyrian Civilization", *The Cambridge Ancient History*, C. 3.2, Cambridge University Press, ss. 194-228.
- GRAYSON, A. K., 1997. "Assyrian Expansion into Anatolia In The Sargonid Age (C.744-650 B.C)", *XXXIV. International Assyriology Congress (6-10/VII/1987 İstanbul)*, Ankara, TTK, ss. 131-135.
- HARRAK, D. O., 1985. "Assyria and Hanigalbat. A Historical Reconstructions of Bilateral A Relations From The Middle of The Fourteenth To The End of The Twelfth Centuries B.C.", *Texte und Studien Zur Orientalistik*, Band 4, Hildesheim- Zürich-New York, 1987, S. 241 Ates, "Excavations At Tell Brak 1983-84", *Iraq*, 47, ss. 159 -173.
- HEALY, M., (Ed.), 2007. *The Ancient Assyrians*, Martin Windrow, Osprey Publishing Ltd., USA.
- HEIDORN, L. A., 1997. "The Horses of Kush", *JNES*, 56, ss. 105-114.
- HORNUNG, E., 2004. *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, İstanbul.
- EPH'ALI, I., 2005. "Esarhaddon, Egypt, and Shubria: Politics and Propaganda", *Journal of Cuneiform Studies*, Volume 57, ss. 99-111.
- IVAN L. R., 2007. "Assyrian Imperial Administration 680-627 BCE: A Comparison Between Babylonia and the West Under Esarhaddon and Assurbanipal", *Honours Edith Cowan University International, Cultural and Community Studies Faculty of Education and Arts*, ss. 1-74.
- İNAN, A., 1992. *Eski Mısır Tarihi*, Ankara.

- KAHN, D., 2004. "Taharqa, King of Kush and The Assyrians", *JSSEA*, 31, ss. 109-128.
- KAHN, D., 2006. "The Assyrian Invasions of Egypt (673-663 B.C.) and the Final Expulsion of the Kushites" *Studien zur Altägyptischen Kultur*, Bd. 34, ss. 251-267.
- KINAL, F., 1978. "Korsabad Kral Listesi Ve Kronoloji", *Belleten*, XLII/166, Ankara, ss. 171-200.
- KIRSCHBAUM, E. C., 2004, *Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)*, Çev.: Aslı Yarbaş, İzmir.
- KÖROĞLU, K., 2006. *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KRAMER, S. N., 1979. *Mesopotamien*, Hamburg.
- KUHRT, A., 1995. *The Ancient Near East c. 3000-330 BC*, Volumes I-II, London.
- KUHRT, A., 2009. *Eskiçağ'da Yakındoğu*, Çev.: Dilek Şendil, c. II, İstanbul.
- KUHNE, C., (1983), "Tall Şeh Hamad/Dur Katlimmu 1978-1983", *Annales Archéologiques Arabes Syriennes* 33/1, ss. 239 -248.
- GÖKÇEK L. G., - AKYÜZ, F., 2014. "Asur Ordusu" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 54, ss. 41-62.
- LANGDON, S., 1903. "Evidence for an Advance on Egypt by Sennacherib in the Campaign of 701-700 B. C" *Journal of the American Oriental Society*, Volume 24, ss. 265-274.
- LUCKENBILL, D. D., 1924. *The Annals of Sennacherib OIP II*, Chicago.
- MEMİŞ, E. 2006. *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- MEMİŞ, E., 2007. *Eskiçağda Mezopotamya, En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*, Bursa, Ekin Kitabevi.
- MIEROOP, M. V. D., 2006. *Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İ.Ö.3000-323)*, Çev.: Sinem Gül, Ankara.
- MORKOT, R. G., 2000. *The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers*, London.
- MORRIS, I. - SCHEİDEL, W., 2009. *The Dynamics of Ancient Empires, State Power from Assyria to Byzantium*, UK, Oxford University Press.
- MOSCATI, S., 1985. *Mezopotamya Sanatını Tanıyalım*, Çev.: Ceyhun Çalıklar, İstanbul.
- MOSCATI, S., 2004. *Fenikeliler*, Çev.: Sinem Gül, Ankara.
- NA'AMAN, N., - ZADOK, R., 2000, "Assyrian Deportations to the Province of Samerina in the Light of Two Cuneiform Tablets from Tel Hadid", *Tel Aviv*, 27, ss. 162.
- NA'AMAN, N., 1991. "Forced Participation in Alliances in the Course of the Assyrian Campaigns to the West, in Ed.: M. Cogan and I. Eph'al, Ah, Assyria ... *Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern*

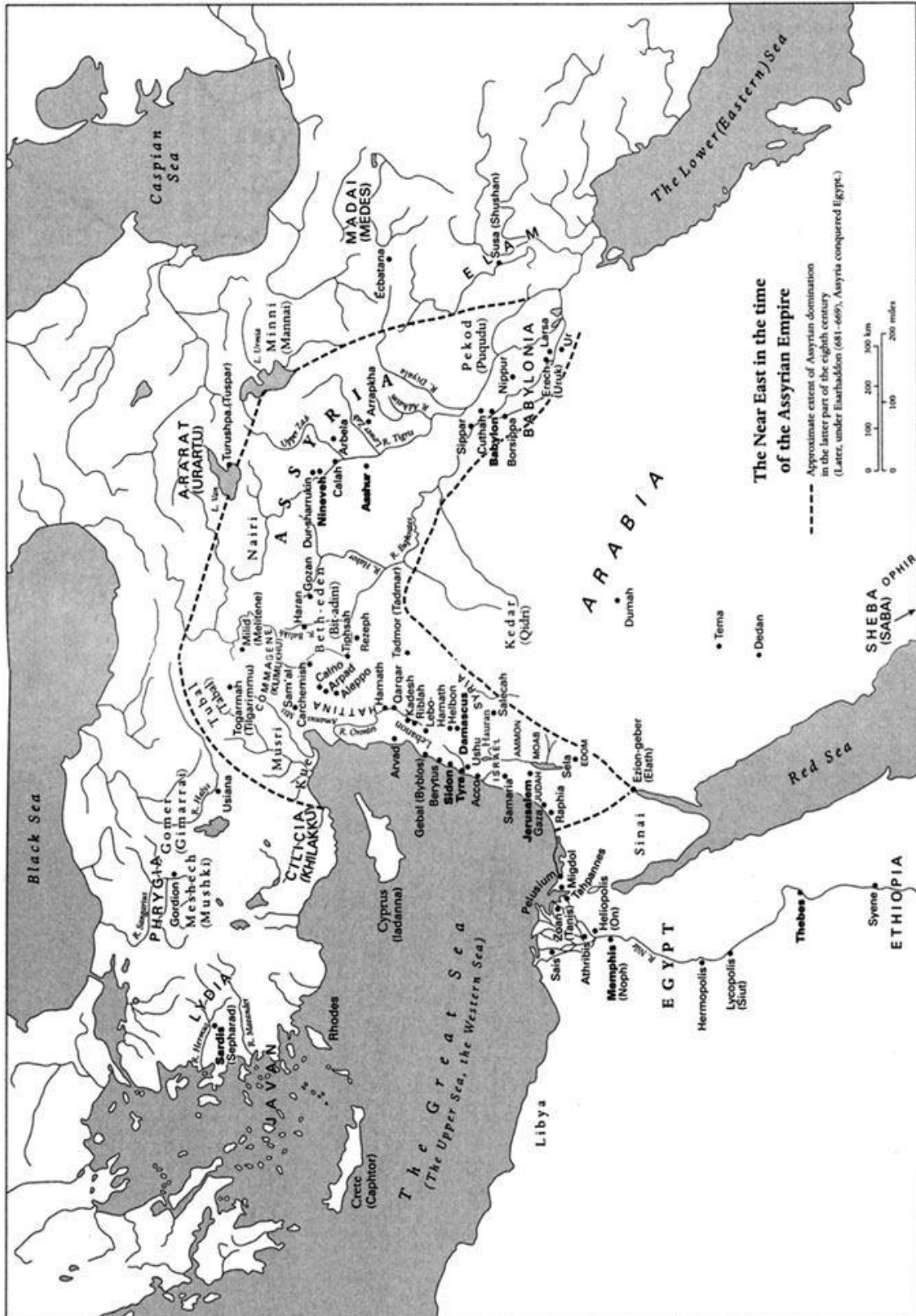
- Historiography Presented to Hayim Tadmor*, (Scripta Hierosolymitana 33), Jerusalem, ss. 80-98.
- NA'AMAN, N., 2001, "An Assyrian Residence at Ramat Rahel?", *Tel Aviv*, 28, ss. 260-280.
- OATES, D., 1985. "Excavations at Tell Brak 1983-84", *Iraq*, 47, 1985, ss. 159-173.
- ODED, B., 1992. *War, Peace and Empire; Justifications For War In Assyrian Royal Inscriptions*, Wiesbaden.
- ODED, B., 1974. "The Phoenician Cities and the Assyrian Empire in the Time of Tiglath-pileser III", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* (1953), Bd. 90, H. 1, ss. 38-49.
- ONASCH, H. U., 1994 "Die assyrischen Eroberungen Agyptens", *AAT* 27, 18; *Babylonian Chronicle*, Volume IV, 1., ss. 23-28.
- OPPENHEIM, A. L., 1969. "Babylonian and Assyrian Historical Texts", in: Ed.: J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating the Old Testament*, 3rd Edition, With Supplement (Princeton), ss. 265-317.
- ÖZÇELİK, N., 2004. *İlkçağ Tarihi Ve Uygarlığı*, 2. Baskı, Ankara.
- ÖZÇELİK, N., 2006. *İlk Çağ Tarihi Ve Uygarlığı*, Kırşehir.
- PARROT, A. 1961. *Assur*.
- PECIRKOVA, J., 1988. "The Character of Political Power In Assyria", *Šulmu*, Ed.: V. Soucek - P. Vovrousek, Prag, ss. 243-248.
- PETRIE, W. M. Flinders, (1902), *History of Egypt*, Volume I, Newyork.
- POSTGATE, J. N., 1979. "The Economic Structure of Assyrian Empire", *Power and Propaganda*, Kopenhag, ss. 193-194.
- PULLU, S., 2007. "Antikçağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Asur Ordusunda Tank" *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, Sy. 2, , Afyon, ss. 163-176.
- BORGER, R., 1956., "Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien", *BAFO*, 9, Graz.
- RADNER, K., 2006. "Provinz: Assyrien." *RIA*, 11, ss. 42-68.
- RADNER, K. 2007. "Abgaben an den König von Assyrien aus dem In und Ausland". *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute: Antike Abgabenform in Anspruch und Wirklichkeit*, Ed.: H. Klinkott, S. Kubisch and R. Müller-Wollermann, ss. 213-230.
- RADNER, K., 2008. "Esarhaddon's Expedition from Palestine to Egypt in 671 BCE: A Trek Through Negev and Sinai", *Fundstellen: Gesammelte Schriften zur Archäologie und Geschichte Altvorderasiens ad honorem Hartmut Kühne*, Ed.: D. Bonatz, R. M. Czichon and F. Janoscha Kreppner, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, ss. 305-314.
- RICHARDSON, G. H., 1914. "The Most Important Event in Ancient History" *The Biblical World*, Volume 44, No. 1, ss. 45-48.

- RIPINSKY, M., 1985. "The Camel in Dynastic Egypt", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 71, ss. 134-141.
- RYHOLT, K., 2004. "The Assyrian Invasion of Egypt in Egyptian Literary Tradition", *Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten*, ss. 484-509.
- SAGGS, H. W. F., 1955. "The Nimrud Letters-1952 Part II," *Iraq*, 17, ss. 127-128.
- SAGGS, H. W., 1962. *The Greatness That Was Babylon: A Survey of The Ancient Civilization of The Tigris-Euphrates Valley*, London.
- SEVER, E., 2008. *Asur Tarihi*, 3. Basım, İstanbul.
- SEVER, H. 1987. "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", Cumhuriyetin 60.Yılı Armağanı, *DTCFD*, C. 31, Sayı 1-2, Ankara, ss. 421-428.
- SEVİN, V.1991. *Yeni Asur Sanatı I Mimarlık*, Ankara.
- SEVİN, V., 2005. "Asur İmparatorluğu Eski Yakın Doğu'nun Süper Gücü", *Arkeoatlas*, Sayı 4, ss. 46-53.
- SEVİN, V., 2009. "Asur", *National Geographic Türkiye*, 93, İstanbul, Doğuş Grubu İletişim Yayıncılık, ss. 61-73.
- SHEA, C. W. H., 1985. "Sennacherib's Second Palestinian Campaign", *JBL*, 104, ss. 401-418.
- SPALINGER, A., 1973. "The Year 712 BC and its Implications for Egyptian History" *Journal of the American Research Center in Egypt*, Volume 10, ss. 95-101.
- SPALINGER, A., 1974. "Esarhaddon and Egypt. An Analysis of the First Invasion of Egypt", *Orientalia*, 43, ss. 295-32.
- SPALINGER, A., 1976. "An Egyptian Motif in an Assyrian Text", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 223, ss. 64- 67.
- STILLMAN N. - TALLIS N., 1984. "Armies Of The Ancient Near East 3000 BC to 539 BC", Worthing, Sussex, England, *Wargames Research Group*, ss. 29-30.
- TADMOR, H., 1958. "The Campaigns of Sargon II Of Assur A Chronological", *Historical Study Journal of Cuneiform Studies*, Volume 12, No. 1, ss. 22-40.
- TADMOR, H., 1999. "World Dominion: The Expanding Horizon of the Assyrian Empire", in: M. Milano et. al., *Landscapes: Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East*, *CRRA*, 44, Padova, ss. 60.
- TADMOR, H., 1966. "Philistia under Assyrian Rule", *Biblical Archaeologist*, 29, ss. 88-97.
- TADMOR, H., 1994. "The Inscriptions of Tiglat-pileser III King of Assyria", *Jerusalem, The Israel Academy of Sciences and Humanities*, ss. 78-81.
- TALLIS N., 2008. "Ancient Near Eastern Warfare", *The Ancient World At War, A Global History*, Ed.: Philip De Souza, London, ss. 47-66.

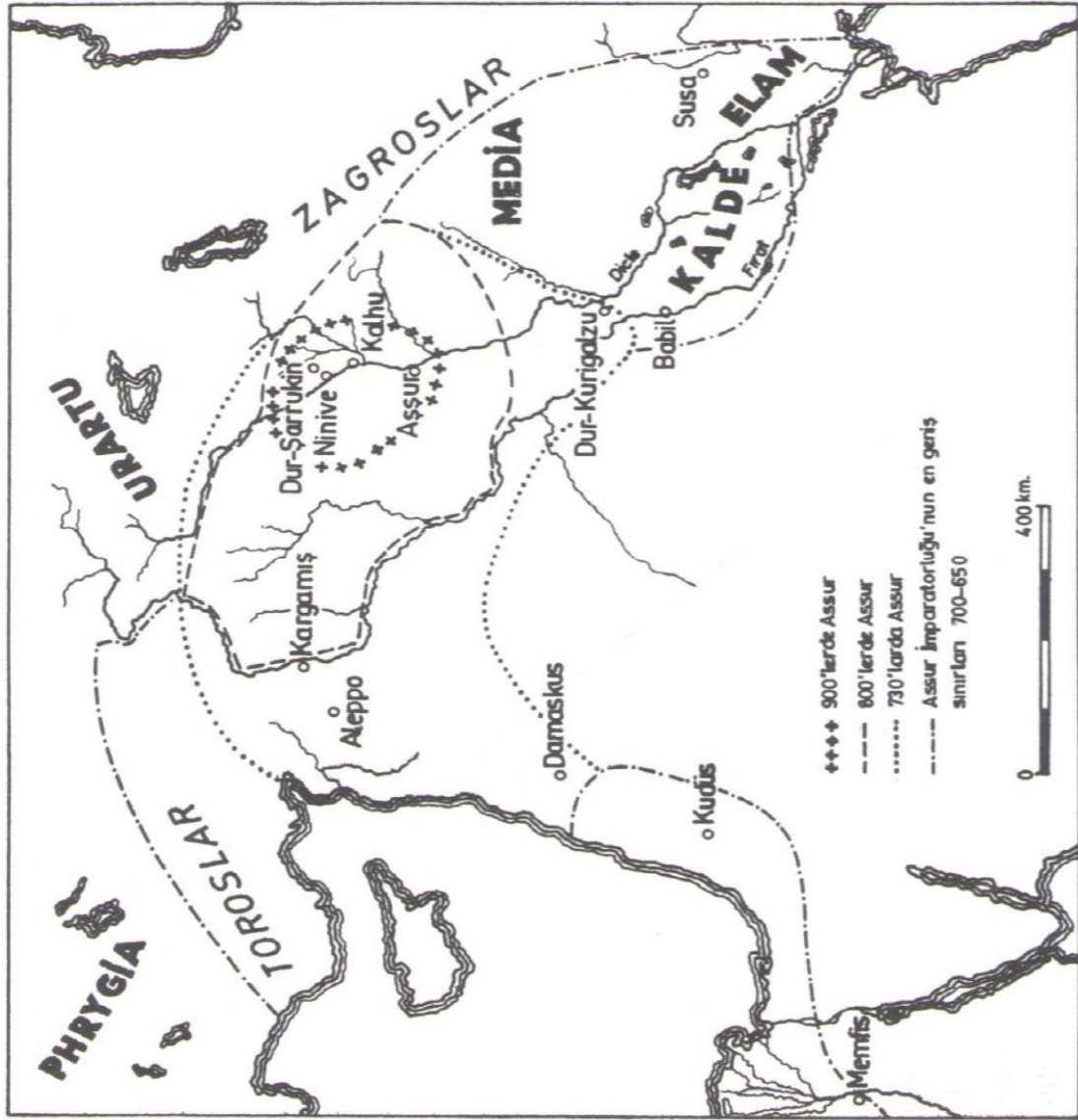
- TAŞ, İ., 2008. *Hitit Kralı IV. Tudhaliya Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, İstanbul.
- THOMPSON, R. C., 1927. *The Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal*.
- USLUBAŞ, T. – DAĞ, S., 2007. *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul.
- WEAVER, A. M., 2004. "The "Sin of Sargon" and Esarhaddon's Reconceptation of Sennacherib: A Study in Divine Will, Human Politics and Royal Ideology", *Iraq*, Volume 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale, Part One, ss. 61-66.
- VERRETH, H. 1999. "The Egyptian Eastern Border Region in Assyrian Sources" *Journal of the American Oriental Society*, Volume 119, No. 2, ss. 234-247.
- WILLIAM, W. H., 1960. "From Qarqar to Carchemish. Assyria and Israel in the Light of New Discoveries", *Biblical Archaeologist*, XXIII/2, ss. 34-51.
- WINCKLER, H., 1888. *Die Keilschrifttexte Sargons*, I, Leipzig.
- WISEMAN, D. J., (1951) "Two Historical Inscriptions from Nimrud," *Iraq*, 13, ss. 84-86.
- WISEMAN, D. J., 1958. "The Vassal-Treaties of Esarhaddon" *Iraq*, Volume 20, No. 1, ss. 1-99.
- YAVI, E, - YAZICIOĞLU N., 2001. *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*, İzmir.
- YILDIRIM, R., 2004. *Uygurlık Tarihine Giriş*, Ankara.
- ZAMAZALOVÁ, S., 2010. "Before the Assyrian Conquest in 671 B.C.E.: Relations between Egypt, Kush and Assyria" Ed.: J. Mynářová *Egypt and the Near East - the Crossroads: Proceedings of an International Conference on the Relations of Egypt and the Near East in the Bronze Age*, Prague, September 1-3, 297-328.

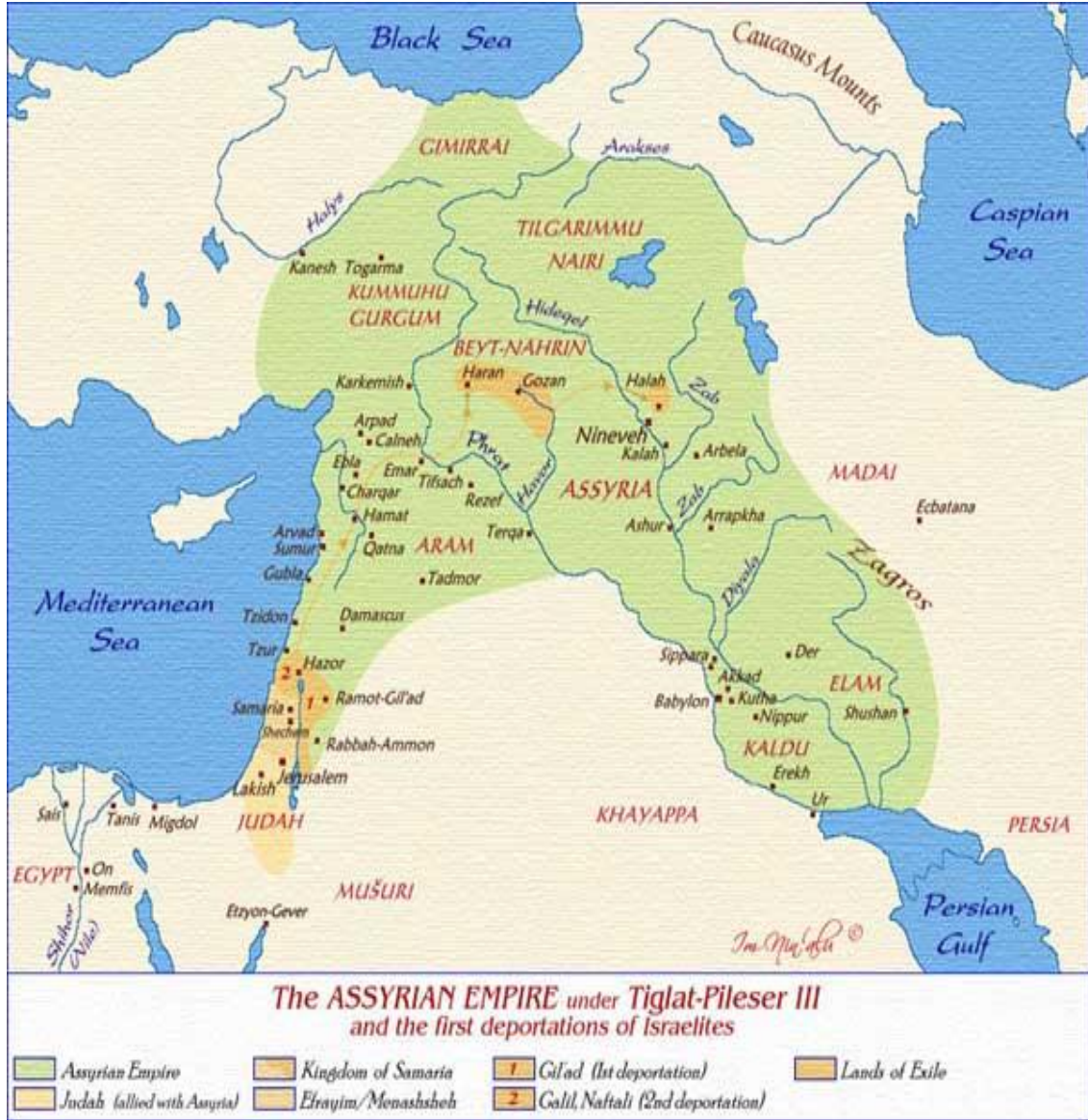
Mısır Haritası (Hornung, 2004: 11)

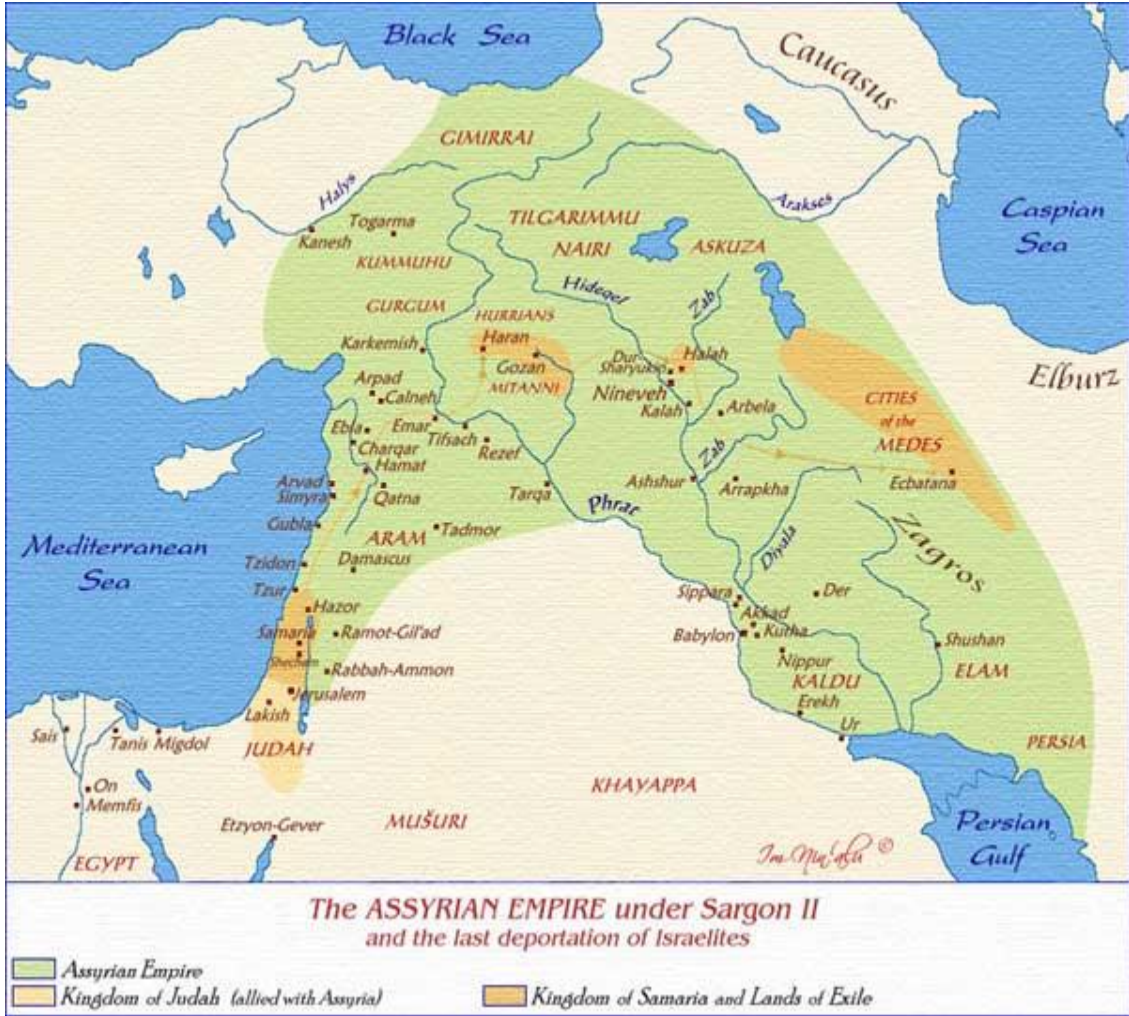
Yeni Asur Devleti Haritası (Morris-Scheidel, 2009: Harita 1)

Yeni Asur Devleti Yayılım Alanları (MÖ 900-650 arası) (Sevin, 1999: Şekil 3)

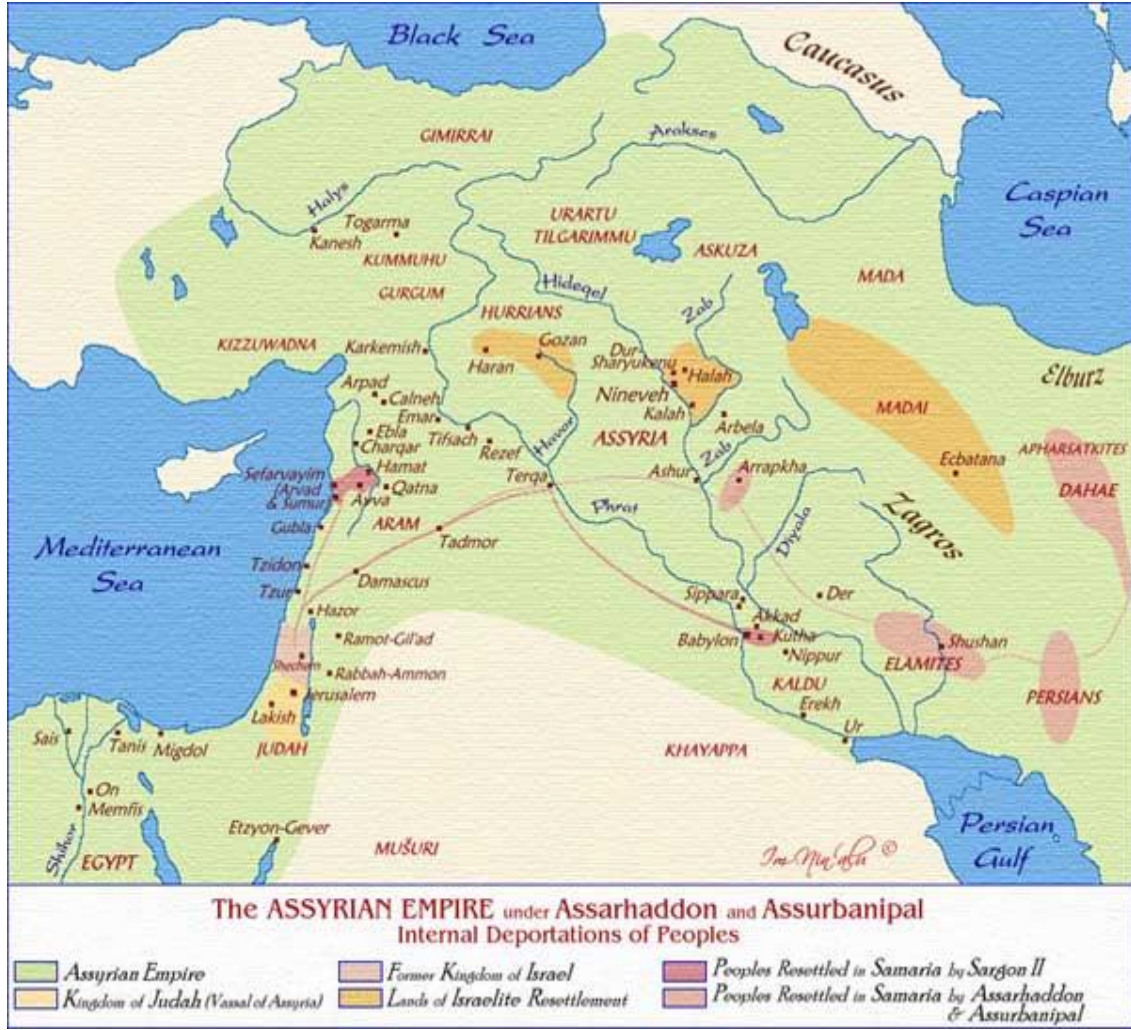

III. Tiglat-Pileser döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı
 (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-tilgat-pileser-iii>)

II. Sargon döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı

(<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-sargon-ii>)

Asarhaddon ve Asurbanipal döneminde Yeni Asur Devleti Yayılım Alanı
(<https://www.jewishvirtuallibrary.org/map-of-the-assyrian-empire-under-assarhaddon-and-assurbanipal>)